

Naše společnost

časopis Centra pro výzkum veřejného mínění
Sociologického ústavu AV ČR

ročník 4 (2006), číslo 2

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

při psaní příspěvků do druhého letošního čísla časopisu Naše společnost si analytici Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR (CVVM) kladli otázky, které sice samozřejmě souvisely především s jejich odborným zaměřením a zájmy, ale které si s vysokou pravděpodobností někdy položil i každý z vás.

Zajímá vás, jaké jsou představy Čechů o ideálním zaměstnání? V prvním článku rubriky Souvislosti na tuto otázku odpovídá Naděžda Čadová, když seznamuje s proměnami subjektivního vnímání zaměstnání a pracovních orientací českých občanů mezi lety 1997 a 2005. Výchozím materiálem pro analýzu vztahu k pracovní sféře ve zmíněném období jí bylo mezinárodní šetření ISSP (International Social Survey Programme) a k jejím hlavním závěrům patří mj. to, že ekonomicky aktivní Češi touží pracovat jako zaměstnanci na plný pracovní úvazek nejlépe v nějakém malém podniku či organizaci.

Otázku, jak česká veřejnost pohlíží na rozdíly v příjmech, jejichž zřetelný nárůst a širokou diferenciací jsme zaznamenali po roce 1989, si položil Jan Červenka. Analyzoval tedy výzkumy CVVM z let 2002 a 2005 a dospěl k závěru, že výrazné příjmové rozdíly lidé vnímají spíše jako problém či negativní prvek, který by bylo žádoucí alespoň částečně regulovat prostřednictvím určité redistribuce v rámci daňového systému s progresivní důchodovou daní a sociální politiky. Takové hodnocení lze podle autora přičíst na vrub zejména tomu, že přinejmenším část existujících rozdílů v příjmech postrádá zásluhové opodstatnění a že tyto, často velmi hluboké, rozdíly jsou obecně považovány za zcela nespravedlivé.

V České republice se dnes rodí méně dětí než dříve. Stať Gabriely Šamanové je příspěvkem do stále aktuální debaty o základních demografických ukazatelích, zejména právě porodnosti a plodnosti. Výsledky analýzy dat CVVM z let 2003 až 2005 kromě dalšího ukazují, že ačkoli jsou děti v životech naprosté většiny lidí velmi důležité, oproti stavu před rokem 1989 se změnilo tzv. časování realizace plodnosti, a zakládání rodiny se tak posunulo až do věku kolem třicítky. Období vzrůstu počtu narozených dětí, v němž si pořízují děti silné ročníky ze 70. let, je však přechodné, píše autorka. V této souvislosti není bez zajímavosti, že podle většiny Čechů není dobrým řešením nízké porodnosti například umožnit vyššímu počtu cizinců získat v naší zemi státní občanství.

Rubriku Studie otevírá teoretické pojednání Daniela Kunštáta, věnované komparativnímu pojmání konceptů politických stran a zájmových skupin jako institucí zprostředkování zájmů v politickém a širěji veřejném prostoru. Nejrůznější zájmové skupiny aspirují na pozici „silných hráčů“ též v tuzemské veřejné sféře, a i když se může při zběžném pohledu zdát, že se od politických stran výrazně odlišují, autorova přesvědčivá argumentace podepřená pracemi z oblasti politické teorie nás dovede k tomu, že věcné odlišení politických stran a zájmových skupin coby různých forem institucionalizovaných projevů zájmů je v podstatě velmi obtížné.

Na kampaně jako předvolební „dramata“ odehrávající se v médiích zaměřila svou pozornost Markéta Škodová. Její text nabízí stručnou historii předvolebních kampaní, jejich základní charakteristiky, proměny a souvislost s postavením médií ve veřejném prostoru tak, jak je reflektují společenské vědy. Součástí příspěvku je analýza názorů veřejnosti na předvolební kampaně, tzv. negativní reklamu a další vybrané komunikační aktivity jednotlivých politických stran z května letošního roku. Po komparaci s obsahovou analýzou vybraných českých médií v předvolebním období dospěla autorka k závěru, že silná agenda dvou nejsilnějších politických stran vytlačuje z české mediální krajiny i veřejnosti jako celku agendu ostatních politických subjektů.

Problematiku vědy a vědeckého bádání a její odraz ve veřejném mínění zvolil jako téma pro svou studii Jiří Vinopal nejen z toho důvodu, že výsledky bádání vědců a vědkyň pravidelně publikují odborná i masová média, a práce vědců je tak záležitostí veskrze „veřejnou“. Slovy autora je aktuálnost tohoto tématu patrná i v souvislosti s neustávajícími debatami týkajícími se vzdělanostní společnosti. Jedním z nejdůležitějších předpokladů prosperity společnosti je totiž rozvoj vzdělání jejích občanů a obecně jejího vědění. Věda a výzkum jsou pak tedy spolu se školstvím fundamentem, na němž může být vzdělanostní společnost budována. A jak veřejnost hodnotí vědu obecně i vědu českou? Mezi její významné požadavky patří například apel na praktickou využitelnost vědy, ale také třeba na větší finanční podporu vědě a výzkumu ze strany státu a mnohé další, které jsou podrobně představeny v textu.

Ačkoli odpovědi na všechny otázky jistě nebyly z hermeneutického, interpretativního hlediska vyčerpávající, představují další z řady kamenů do pestré mozaiky obrazu společnosti, již sociologie a příbuzné obory skládají, aby ji členům společnosti, potažmo veřejnosti, zpětně „vystavily“. Věříme, že studium drobného výseku této „nekonečné mozaiky“ v předkládaném čísle Naší společnosti pro vás bude zajímavé a poskytne vám řadu vodítek pro vlastní otázky i úvahy.

Markéta Škodová

Proměny představ českých občanů o ideálním zaměstnání v letech 1997 až 2005¹

Naděžda Čadová

Úvod

Česká republika prošla v období mezi roky 1997 a 2005 mnoha změnami ve sféře politické i ekonomické. V následujícím textu se zaměříme na proměny subjektivního vnímání zaměstnání a pracovních orientací českých občanů právě v tomto období. Podrobněji se budeme věnovat především proměnám představ o ideálním zaměstnání. Hlavním zdrojem údajů o proměnách nálad české veřejnosti ve vztahu k pracovní sféře ve zmíněném období nám bude mezinárodní šetření ISSP (International Social Survey Programme). Řekněme si proto o něm na úvod několik slov.

ISSP je mezinárodní kontinuální projekt, který běží od roku 1985 a má čtyři zakládající členy - NCSR (National Centre for Social Research) z Velké Británie, NORC (National Opinion Research Centre) ze Spojených států amerických, ZUMA (Zentrum für Umfragen, Methoden und Analysen) z Německa a Institute of Advanced Studies na ANU (Australian National University) z Austrálie. V současné době na něm participuje 39 zemí. Česká republika se na projektu ISSP podílí od roku 1992. Národní i mezinárodní data archivuje v České republice Sociologický datový archiv Sociologického ústavu AV ČR.²

Modul zabývající se tématem práce a zaměstnání byl v České republice v roce 2005 realizován již podruhé (poprvé se výzkum uskutečnil v roce 1997).³ V roce 2005 realizaci výzkumného projektu ISSP v České republice podpořila Grantová agentura ČR grantem č. 403/05/2769 „Adaptace pracovních sil v České republice: změny profesní struktury, mzdové diferenciacce a pracovních orientací“, řešeným v Sociologickém ústavu AV ČR pod vedením doc. ing. Jiřího Večerníka, CSc.

Připomeňme si ještě stručně, v jaké situaci se nacházela Česká republika v roce 1997, kdy se zde šetření ISSP Pracovní orientace provádělo poprvé. Z tohoto roku pochází data, se kterými budeme srovnávat výsledky výzkumu z roku 2005.

Rok 1997 bychom mohli nazvat rokem hektickým, neboť v politické i ekonomické oblasti přinesl celou řadu změn. V čele koaliční vlády ODS, KDU-ČSL a ODA v této době stál Václav Klaus, bylo to období narůstajících sporů uvnitř vládní koalice i uvnitř koaličních stran (především ODA a ODS). Politický vývoj, kterým naše země tehdy procházela, byl poměrně bouřlivý a vyvrcholil vládní krizí na konci roku 1997. Prohlubování politické krize je možné demonstrovat také na datech z výzkumů veřejného mínění, ve kterých byli občané dotazováni na svou důvěru k ústavním institucím. Podle výzkumů IVVM (Institut pro výzkum veřejného mínění, předchůdce Centra pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR) je pro celý rok 1997 charakteristický pokles důvěry občanů k prakticky všem ústavním institucím, nejvýraznější pokles je však patrný u české vlády. V průběhu roku 1997 rovněž dochází k poklesu preferencí pravicových

stran, zejména ODS, a naopak k postupnému nárůstu preferencí ČSSD, který se pak odrazil ve výsledcích voleb v roce 1998.

Z ekonomického hlediska je období let 1997 až 1999 v naší zemi dobou hospodářské recese. Ekonomická stagnace z let 1997 až 1999, kterou zapříčinily zejména dlouhodobě ignorované problémy s vnější makroekonomickou nerovnováhou, ale i neblahý stav finančního sektoru a absentující restrukturalizace nekonkurenceschopných podniků či ekonomických odvětví, s sebou přinesla mj. i citelný plošný nárůst nezaměstnanosti [Červenka 2003]. Právě rostoucí míra nezaměstnanosti v České republice pravděpodobně významně ovlivnila postoje občanů k jejich zaměstnání i k vnímání tuzemského pracovního trhu. Zatímco období let 1992 až 1996 můžeme nazvat obdobím relativní stability s nízkou mírou nezaměstnanosti (která oscilovala kolem úrovně 3 % a patřila k nejnižším v Evropě), od roku 1997 prochází naše země obdobím růstu míry nezaměstnanosti [Brožová 2003: 89]. Výzkum ISSP 1997 Pracovní orientace, který se uskutečnil v 2. polovině roku 1997, pak již jednoznačně poukázal na důležitost jistoty zaměstnání pro naprostou většinu českých občanů. Nezaměstnanost se stala „strašákem“, kterému se drtivá část lidí v produktivním věku snaží vyhnout.

Zaměříme se tedy se znalostí tohoto kontextu, ve kterém se uskutečnilo šetření ISSP 1997, na analýzu rozdílu ve zjištění vyplývajících z tohoto výzkumu a z výzkumu ISSP 2005 z poloviny loňského roku.

Preferovaný typ úvazku

Nejprve se podívejme, jaký pracovní úvazek by si ekonomicky aktivní zvolili v případě, že by měli možnost volby, a kolik času by svému zaměstnání chtěli dle svých představ věnovat. Připomeňme si v této souvislosti, že naprostá většina ekonomicky aktivních v České republice pracuje na plný pracovní úvazek. Podle zjištění vyplývajících z Výběrového šetření pracovních sil, které provádí Český statistický úřad, pracovalo ve 3. čtvrtletí roku 2005 na částečný pracovní úvazek pouze 4,9 % osob zaměstnaných v civilním sektoru národního hospodářství. Částečný pracovní úvazek tak v ČR využívá podstatně méně osob, než je tomu v průměru ze všech 25 členských států Evropské unie, zvláště pak v porovnání s původní patnáctkou. Pouze ve dvou zemích z celé Unie (na Slovensku a v Maďarsku) je podíl pracujících na částečný úvazek na celkové zaměstnanosti nižší, než je tomu v naší republice. Relativně nízký podíl pracujících na částečný úvazek je v ČR jak mezi muži, tak mezi ženami.

Z výsledků mezinárodního šetření ISSP 2005 Pracovní orientace vyplývá, že ani v budoucnu pravděpodobně nebude podíl osob pracujících na částečný úvazek nijak dramaticky růst. Přinejmenším můžeme konstatovat, že ochota českých

občanů k práci na částečný úvazek není nijak velká. Sedm z deseti českých občanů starších 18 let by si v případě možnosti volby zvolilo práci na plný úvazek, tedy zaměstnání, ve kterém by trávilo 30 a více hodin týdně. Zaměstnání na částečný úvazek by podle svých slov preferovala necelá čtvrtina obyvatel naší země (pětina dotázaných uvedla, že by chtěla pracovat 10 až 30 hodin týdně, pouhá 3 % oslovených by se podle svých slov pak spokojila s úvazkem menším než 10 hodin týdně).

V porovnání se situací v roce 1997 by nyní volili čeští občané zaměstnání na plný úvazek ještě častěji, než tomu bylo v minulosti. Můžeme tedy konstatovat, že chuť pracovat na zkrácený pracovní úvazek v naší zemi spíše klesá. Podíl dotázaných, kteří by v případě možnosti volby zvolili práci na plný pracovní úvazek, vzrostl v období let 1997 až 2005 o více než deset procentních bodů (viz tabulku 1).

Zaměříme se nyní na charakteristiku těch respondentů, kteří by práci na částečný pracovní úvazek přivítali. Významný rozdíl panoval především mezi dotázanými muži a ženami. Zatímco mužů by práci na plný úvazek upřednostnilo 77 %, žen by se pro tuto alternativu rozhodlo jen 66 %. Ženy by naopak výrazně častěji než muži volily práci na zkrácený pracovní úvazek v rozsahu 10 až 30 hodin týdně (takové zaměstnání by preferovalo 10 % mužů a 23 % žen).

Velké rozdíly nalezneme také mezi respondenty, kteří v současnosti vykonávají nějaké placené zaměstnání, a nepracujícími. Mezi ekonomicky aktivními by si totiž práci na plný úvazek vybralo dokonce osm z deseti oslovených (81 %). Překvapivě vysoký podíl lidí ochotných pracovat na celý pracovní úvazek ale najdeme rovněž mezi lidmi, kteří v současnosti nevykonávají žádné placené zaměstnání, neboť pro tuto odpověď se rozhodlo 60 % z nich. Analýza rovněž naznačila, že práci na plný úvazek by upřednostnila většina ekonomicky aktivních, kteří v současnosti vykonávají práci na zkrácený pracovní úvazek. Zdá se tak, že přinejmenším část z těch, kteří pracují v současnosti na zkrácený pracovní úvazek, nezvolila tento druh úvazku zcela dobrovolně a v případě, že by dostala na výběr, by upřednostnila úvazek plný.

Práce na zkrácený pracovní úvazek bývá někdy považována ze jednu ze strategií usnadňující rodičům harmonizaci jejich pracovních a rodinných povinností. Pokusili jsme se tedy na získaných datech ověřit hypotézu, že lidé, kteří žijí ve společné domácnosti s nezaopatřenými dětmi mladšími 18 let, budou rovněž častěji preferovat práci na zkrácený pracovní úvazek.

Data ovšem tuto hypotézu nepotvrdila. Mezi respondenty, kteří mají nezaopatřené děti, a těmi, kteří je nemají, nebyl v preferenci různých typů úvazků statisticky významný rozdíl. Významnější rozdíly nebyly nalezeny ani mezi oslovenými s různým stupněm dosaženého vzdělání. Velké rozdíly nepanovaly ani mezi dotázanými z různých věkových skupin s výjimkou respondentů starších 60 let, kteří si významně častěji přáli nemít vůbec žádné zaměstnání.

Preferovaný druh zaměstnání

Vedle analýzy preferovaného typu úvazku sledoval výzkum ISSP 2005, zda by čeští občané zvolili raději práci v zaměstnaneckém poměru nebo by se chtěli stát soukromými podnikateli.⁵ Výsledky zachycené v tabulce 2 ukazují, že čeští občané zcela jednoznačně preferují práci v zaměstnaneckém poměru před soukromým podnikáním. I zde se podíváme, jaká je situace na českém pracovním trhu podle Výběrového šetření pracovních sil. Podle zjištění Českého statistického úřadu tvořil ve 2. čtvrtletí 2005 podíl podnikatelů na celkovém zaměstnání v civilním sektoru 16,2 %. Poměrně významné rozdíly zde přitom panují mezi muži a ženami. Podíl podnikatelů na celkové zaměstnanosti mužů je v současnosti 20,3 %, na celkové zaměstnanosti žen ale pouze 11,0 %.

Také v preferenci zaměstnaneckého poměru či výkonu výdělečné činnosti jako samostatně činný nebo podnikatel došlo mezi roky 1997 a 2005 k jistému posunu. Zatímco v roce 1997 upřednostnilo práci v zaměstnaneckém poměru 63 % dotázaných, v roce 2005 preferovalo zaměstnanecký poměr již celých 70 % respondentů (viz tabulku 2).

Také zde se podrobněji zaměříme na charakteristiky respondentů, kteří zvolili různé typy zaměstnání. Podobně jako tomu bylo v případě preferovaného úvazku, také zde existovaly významné rozdíly v názorech dotázaných mužů a žen. Práci jako zaměstnanec by v případě možnosti volby raději vykonávaly téměř dvě třetiny mužů (64 %) a více jak tři čtvrtiny žen (76 %). Podobné rozdíly mezi muži a ženami jsou patrné také z analýzy dat šetření realizovaného v roce 1997.

V preferencích různých druhů zaměstnání se lišili respondenti s různým stupněm dosaženého vzdělání, přičemž zjednodušeně řečeno můžeme říct, že s klesajícím stupněm dosaženého vzdělání roste zájem respondentů o práci v roli zaměstnance. Chuť pracovat jako samostatně činný nebo podnikatel má přibližně čtvrtina osob se základním vzděláním či středním vzděláním bez maturity, téměř třetina lidí se středním vzděláním s maturitou a necelá polovina (43 %) vysokoškolsky vzdělaných obyvatel naší země.

Tabulka 1: Jaké zaměstnání by si respondent zvolil, kdyby měl možnost volby (odpovědi respondentů v %)⁴

	1997	2005
Zaměstnání na plný úvazek (nejméně 30 hodin týdně).	59	70
Zaměstnání na částečný úvazek (10 až 30 hodin týdně).	26	19
Zaměstnání s úvazkem menším než 10 hodin týdně.	5	3
Vůbec žádné zaměstnání.	10	8
Celkem	100	100

Poznámka: Do analýzy nebyli zahrnuti respondenti, kteří zvolili odpověď „nevím, nedokážu vybrat“.
Zdroj: ISSP 1997, ISSP 2005.

Tabulka 2: Vybral(a) bych si ...

	1997	2005
Být zaměstnancem	63	70
Být samostatně činným, podnikatelem	37	30
Celkem	100	100

Poznámka: Do analýzy nebyli zahrnuti respondenti, kteří zvolili odpověď „nevím, nedokážu se rozhodnout“.
Zdroj: ISSP 1997, ISSP 2005.

Z analýzy souvislosti vytouženého druhu zaměstnání a současného ekonomického postavení daného respondenta vyplývá, zjednodušeně řečeno, že většina pracujících je spokojena s tím, co má. Respondenti, kteří v současnosti pracují v zaměstnaneckém poměru, by v naprosté většině případů (78 %) opět upřednostnili tento druh pracovní činnosti. Naopak mezi podnikateli a živnostníky se našlo pouze 13 % těch, kteří by raději dali přednost zaměstnaneckému poměru. Z ekonomicky neaktivních pak nejvýraznější rozdíly v názorech na tuto otázku panovaly mezi studenty a starobními důchodci. Zjištěné rozdíly jsou samozřejmě ovlivněny především rozdílným věkem obou zmíněných skupin. Obecně totiž platí, že

Tabulka 3: Vybral(a) bych si ...

	1997	2005
Pracovat v malém podniku nebo organizaci	75	71
Pracovat ve velkém podniku nebo organizaci	25	29
Celkem	100	100

Poznámka: Do analýzy nebyli zahrnuti respondenti, kteří zvolili odpověď „nevím, nedokáži se rozhodnout“.
Zdroj: ISSP 1997, ISSP 2005.

mladší lidé významně častěji touží stát se samostatně činným či podnikatelem. Ve věkové kategorii 18 až 29 let tuto možnost zvolilo 43 % dotázaných, ve věkové kategorii 30 až 44 let 32 % oslovených a ve věkových kategoriích 45 až 59 let a mezi respondenty staršími 60 let to bylo již pouze 23 %.

Jak už víme, většina českých občanů by dala přednost zaměstnaneckému poměru na plný pracovní úvazek. Podívejme se nyní, jakou velikost firmy by Češi preferovali. I zde jsou výsledky poměrně jednoznačné, neboť sedm z deseti oslovených (71 %) se přiklonilo k tomu, že by preferovali práci v malém podniku nebo organizaci. Velkou firmu by si naopak podle svých slov zvolilo pouze 29 % dotázaných.

Změna v podílu občanů preferujících malý nebo velký podnik či organizaci není v porovnání let 1997 a 2005 nijak výrazná. Přesto můžeme říct, že v aktuálním výzkumu se oproti roku 1997 dotázaní o něco častěji přiklonili k tomu, že by dali přednost práci ve velkém podniku či organizaci. V roce 1997 patřil podíl občanů ČR, kteří dávali přednost zaměstnání v malém podniku, k vůbec nejvyšším, nicméně uvedenou preferenci jsme sdíleli i s dalšími reformními zeměmi.⁶ Zájem o práci ve velkém podniku byl v západních zemích vesměs vyšší než v České republice a pravděpodobně souvisel s větší jistotou zaměstnání a výhodami sociálního zabezpečení, které velké firmy v těchto zemích svým pracovníkům nabízejí [Lidské zdroje... 1999: 120] (viz tabulku 3).

Také v názoru na preferovanou velikost podniku, ve kterém by chtěl člověk pracovat, se statisticky významně lišili oslovení muži a oslovené ženy, i když práci v malém podniku preferuje většina mužů i žen. Přesto by ženy tento druh zaměstnavatele upřednostnily o něco častěji než muži. Tuto alternativu totiž zvolilo 74 % dotázaných žen a 67 % mužů.

Postoj ekonomicky aktivních k preferované velikosti podniku souvisí s tím, v jak velkém podniku respondent ve skutečnosti pracuje. Pracovníci malých podniků skutečně častěji touží po práci v malém podniku. Tuto odpověď zvolilo 83 %

pracovníků firem, které mají méně než 5 zaměstnanců, a 79 % pracovníků firem s 6 až 24 zaměstnanci. Lidé, kteří v současnosti pracují ve velkých firmách, by si významně častěji takovou práci zvolili i v budoucnu. Práci ve velkém podniku by totiž upřednostnilo 58 % pracovníků podniků s více než tisíci zaměstnanci a 48 % ekonomicky aktivních, kteří v současnosti pracují ve firmě, která má 501 až tisíc zaměstnanců.

V preferované velikosti podniku se naopak nijak významně neliší lidé z různých věkových skupin a výrazné rozdíly nejsou ani mezi respondenty, kteří v současnosti vykonávají nějaké placené zaměstnání, a těmi, kteří z nějakého důvodu stojí mimo pracovní trh.

Tabulka 4: Vybral(a) bych si ...

	1997	2005
Pracovat v soukromém podniku nebo organizaci	44	43
Pracovat ve státním podniku nebo organizaci	56	57
Celkem	100	100

Poznámka: Do analýzy nebyli zahrnuti respondenti, kteří zvolili odpověď „nevím, nedokáži se rozhodnout“.
Zdroj: ISSP 1997, ISSP 2005.

Na závěr se ještě podívejme, jaký typ vlastnictví podniku čeští občané upřednostňují. Názory na preferenci zaměstnání ve státním nebo soukromém podniku či organizaci již nejsou v českém prostředí tak vyhraněné, jako je tomu u velikosti podniku. Přesto mezi dotázanými mírně převážil názor, že v případě možnosti výběru by se přiklonili ke státnímu podniku (tuto odpověď zvolilo 57 % dotázaných). Za pozornost jistě stojí fakt, že podíly respondentů preferujících práci ve státním, respektive soukromém podniku, se od roku 1997 nijak významně nezměnil (viz tabulku 4).

Stejně jako u všech předcházejících otázek také v preferenci státního či soukromého vlastnictví podniku se výrazně lišili muži a ženy. Nadpoloviční většina mužů (52 %) by podle svých slov upřednostnila práci v soukromém podniku. Ženy naopak jednoznačně preferují práci v podniku státním. Tuto odpověď zvolily dvě třetiny (66 %) dotázaných žen.

V preferenci práce v podniku ve státním či soukromém vlastnictví se lišili respondenti z různých věkových skupin. Více než dvě třetiny dotázaných ve věkové kategorii 45 až 59 let i v kategorii občanů starších 60 let by v případě možnosti volby upřednostnila zaměstnání ve státním podniku. Dotázaní ve věku 30 až 44 let se v této otázce rozdělili prakticky na dvě poloviny, práci ve státním podniku by podle svých slov upřednostnilo 51 % z nich. Nejmladší věková skupina respondentů (od 18 do 29) naopak jednoznačně upřednostňuje práci v soukromém sektoru. Státní podnik by si podle svých slov zvolilo jen 41 % lidí z této věkové skupiny. Je možné, že představa státního podniku je zejména u starší generace zatížena určitými konotacemi z období před rokem 1989, které se u mladší generace vytrácejí.

Práci v soukromém sektoru by vedle respondentů z mladší generace také častěji upřednostnili lidé s vyšším stupněm dosaženého vzdělání (středoškolské s maturitou nebo vysokoškolské).

Závěr

Většina českých občanů touží pracovat jako zaměstnanec na plný pracovní úvazek nejlépe v nějakém malém podniku či organizaci. Na preference vlastnictví takového podniku již nemají lidé tak jednoznačný názor, přesto by jich většina přivítala spíše práci v podniku státním než v soukromém. Preference práce v zaměstnaneckém poměru na plný úvazek ve státním podniku pravděpodobně souvisí s touhou českých občanů po jistém zaměstnání. V mezinárodním výzkumu ISSP 2005 byli respondenti rovněž požádáni, aby zhodnotili důležitost jednotlivých aspektů práce. Jistotu zaměstnání v tomto výzkumu za důležitou označilo 94 % dotázaných, což bylo ze všech sledovaných položek nejvíce. Ze zmíněného výzkumu také jednoznačně vyplynulo, že práce v zaměstnaneckém poměru je v českém prostředí vnímána jako jistější než soukromé podnikání. S výrokem „zaměstnanci mají větší pocit jistoty zaměstnání než samostatně činní, podnikatelé“ totiž vyjádřilo souhlas 60 % dotázaných. Zdá se tak, že ekonomicky aktivní Češi touží po jisté práci a v případě možnosti volby by si vybrali takové zaměstnání, které tento požadavek bude naplňovat.

Hypotézu o tom, že přinejmenším část odpovědí o preferovaném druhu zaměstnání je do určité míry motivována touhou po nalezení jistého zaměstnání, potvrzují také nalezené rozdíly mezi muži a ženami. Příslušníci obou pohlaví se významně liší ve svých představách o ideálním zaměstnání. Ženy častěji než muži touží pracovat v zaměstnaneckém poměru ve státním podniku. Současně byla jistota zaměstnání považována za důležitou častěji dotázanými ženami než dotázanými muži.

Za úvahu jistě stojí také preference práce v malém podniku u většiny ekonomicky aktivních českých občanů. Je možné, že v pozadí opět stojí jistota zaměstnání. V důsledku krachů či finančních problémů, které vyústily v propouštění zaměstnanců u některých velkých firem, mohou v současnosti čeští občané považovat za jistější práci v malé firmě či organizaci. Preference práce v malém podniku však může mít i jiné příčiny. Představu práce v malé firmě mohou lidé kupříkladu spojovat s příjemnějšími mezilidskými vztahy na pracovišti. Zmíněné hypotézy však nelze na základě získaných dat potvrdit. Příčin, jak už to tak v sociální realitě bývá, je totiž velmi pravděpodobně celá řada.

poznámky

- ¹ Tento článek vznikl za podpory grantu GA ČR č. 403/05/2769 „Adaptace pracovních sil v České republice: změny profesní struktury, mzdové diference a pracovní orientací“.
- ² Sociologický datový archiv (SDA) shromažďuje datové soubory ze sociálních výzkumů a zpřístupňuje je odborné veřejnosti pro účely sekundární analýzy v oblasti nekomerčního výzkumu a výuky. Podrobnější informace lze nalézt na internetových stránkách této instituce (<http://archiv.soc.cas.cz/>)
- ³ Sběr dat k šetření ISSP Pracovní orientace 2005 byl realizován agenturou SC&C, která byla vybrána na základě výběrového řízení. Terénní fáze projektu proběhla v květnu 2005, dotázáno bylo 1226 respondentů reprezentujících populaci České republiky starší 18 let. Respondenti byli vybráni víceetapovým náhodným výběrem.
- ⁴ Znění otázky: „Představte si, že byste si své zaměstnání mohl/a zvolit právě teď. Kterému z uvedených zaměstnání byste dal/a přednost?“
- ⁵ Znění otázky: „Předpokládejte, že pracujete a můžete si zvolit mezi různými druhy zaměstnání. Které z následujících možností byste si Vy osobně vybral(a)?“ (viz tabulky 2, 3 a 4)
- ⁶ Data z šetření ISSP 2005 Pracovní orientace z dalších zemí zatím bohužel nemáme k dispozici.

literatura

- Brožová, D. 2003. *Společenské souvislosti trhu práce*. Praha: Slon.
- Červenka, J. 2003. „Veřejné mínění a nezaměstnanost v České republice.“ *Naše společnost* 1 (1-2): 4-7.
- Lidské zdroje v České republice*. 1999. Praha: Národní vzdělávací fond a Ústav pro informace ve vzdělávání.

Nadězda Čadová vystudovala sociologii na Filozofické fakultě UK, kde nyní pokračuje ve studiu v doktorském studijním cyklu. V Centru pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR působí od roku 2003 jako analytička. Ve své odborné práci se zaměřuje na problematiku pracovního života, pracovních hodnot a pracovní orientace. V současné době spolupracuje mj. na projektech „Adaptace pracovních sil v České republice: změny profesní struktury, mzdové diference a pracovní orientací“ a „Vliv změn světa práce na kvalitu pracovního života“.
Lze ji kontaktovat na adrese: nadezda.cadova@soc.cas.cz

Jak lidé pohlížejí na rozdíly v příjmech?

Jan Červenka

Jednou z řady výrazných změn v sociálněekonomické oblasti, jimiž naše společnost po roce 1989 postupně procházela, byl zřetelný nárůst rozdílů v oblasti příjmů, jež se v období státního socialismu v tehdejší Československu vyznačovaly mimořádně vysokou mírou nivelizace. I když v průběhu transformačního období se mzdová a potažmo příjmová diferenciace nevyvíjela vždy rovnoměrně a jednoznačně směrem ke zvyšování její celkové míry a i když poměrně rozsáhlý segment pracovního trhu si nepřilíš diferencované mzdy v podstatě udržel až do současnosti, dostupné údaje a jejich analýzy jasně ukazují, že zejména mezi nejvyššími a naopak podprůměrně nízkými příjmy existuje poměrně velké a prakticky nepřetržitě a rychle rostoucí rozpětí. [Červenka, Tuček 2003; Holý 1999, 2000; Machonin 1996; Večerník 2001]

V této souvislosti proto jistě není bez zajímavosti, co si občané ČR o stávajících rozdílech v příjmech myslí, popřípadě co v oblasti příjmové diferenciace vnímají jako spravedlivé a co nikoli, jak by podle nich k rozdílu v příjmech měl přistupovat stát apod.

Otázku týkající se hodnocení stávajících rozdílů v platech¹ Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM) položilo dotázaným svého únorového šetření v roce 2002.² Podle tehdejších výsledků skoro polovina občanů (47 %) starších 15 let vnímala rozdíly v platech jako „velmi velké“, další téměř dvě pětiny (39 %) jako „spíše velké“ a jen 9 % jako „přiměřené“, přičemž respondenti, kteří by platové rozdíly označovali za malé, se v šetření statisticky měřitelným způsobem vůbec neobjevili³ a zbývajících 5 % v odpovědi na příslušnou otázku uvedlo, že neví. Ačkoli výzkum zaznamenal určité sociodemografické odlišnosti zejména z hlediska výše příjmů, životní úrovně

domácnosti, vzdělání, zaměstnání či politické orientace, přičemž přesvědčení, že rozdíly v platech jsou velmi vysoké, vyjadřovali relativně častěji ti, kdo mají obecně nižší příjmy, celkovou životní úroveň a sociální status, popřípadě lidé hlásící se k levicovému politickým subjektům, jednoznačná převaha názoru, že platové rozdíly jsou tak či onak velké, se vyskytla u všech statisticky významných sociodemografických skupin v dotazovaném souboru. Lze tedy konstatovat, že občané ČR považují existující rozdíly v příjmech vesměs za větší než přiměřené, což se od roku 2002, kdy uvedený výzkum proběhl, s největší pravděpodobností příliš nezměnilo.

V roce 2005 se CVVM k problematice rozdílů v příjmech vrátilo, když v rámci spolupráce s řešitelským týmem projektu „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“⁴ byly do listopadového výzkumu⁵ zařazeny mj. i některé otázky na toto téma. První z těchto otázek zkoumala, které zásady v souvislosti s příjmovými rozdíly lidé považují za více či naopak méně spravedlivé.⁶

Z tehdejších výsledků zachycených v tabulce 1 vyplynulo, že rovnost příjmů je ze všech principů zařazených do výzkumu vnímána jako nejméně spravedlivá. Sedm z deseti dotázaných rovnost příjmů zařadilo na poslední místo, mezi ostatními to pak bylo zdaleka nejčastěji místo předposlední. Naopak na prvním či druhém místě rovnost příjmů z hlediska pořadí spravedlnosti předložených zásad uvedlo jen 4,4 % dotázaných.

Naopak za relativně nejspravedlivější jsou podle výsledků šetření považovány diference v příjmech, které se opírají o rozdíly v pracovním výkonu a obtížnosti či namáhavosti vykonávané práce. S určitým odstupem za těmito dvěma zásadami stojí z hlediska vnímání spravedlnosti rozdíly založené na kvalifikaci, které na první místo postavila necelá pětina respondentů a které dotázaní nejčastěji řadili od druhého do čtvrtého místa. Na čtvrtém místě se značným odstupem za rozdíly danými stupněm dosažené kvalifikace se umístily rozdíly plynoucí z věku a pracovních zkušeností. Jako nejméně spravedlivý podnět k existenci příjmových diferencí byly v šetření hodnoceny rozdíly založené na množství investovaných prostředků, které necelá polovina respondentů zařadila právě na páté místo a více než pětina dokonce na místo poslední. I tak jsou ale rozdíly založené na množství investovaných prostředků celkově hodnoceny jako spravedlivější než příjmová rovnost.⁷

Tabulka 2: Má se stát snažit o zmenšení rozdílů mezi bohatými a chudými? (%)

určitě se má snažit	39
spíše se má snažit	33
spíše se nemá snažit	17
určitě se nemá snažit	4
neví	7

Zdroj: Data CVVM, V05-11.

Tabulka 1: Spravedlnost zásad určujících příjmové rozdíly (%)

příjmy by se měly lišit:	1	2	3	4	5	6	průměr
podle odvedeného výkonu	40,0	27,2	16,9	11,3	3,0	1,6	2,15
podle obtížnosti a namáhavosti práce	29,7	33,5	22,1	10,3	3,9	0,5	2,26
podle dosažené kvalifikace	18,1	23,6	27,1	22,0	7,6	1,6	2,82
podle věku a pracovních zkušeností	5,7	9,6	22,2	39,0	21,1	2,4	3,67
podle toho, kolik prostředků člověk investoval	3,6	4,6	8,0	13,9	47,5	22,4	4,64
příjmy by se neměly lišit	2,9	1,5	3,7	3,5	16,9	71,5	5,44

Pozn.: Procenta v řádku; „1“ = nejspravedlivější, „6“ = nejméně spravedlivé. Procenta v řádku. Údaje v tabulce jsou přepočteny bez odpovědi „neví“.

Zdroj: Data CVVM, V05-11.

Podrobnější analýza odhalila určité diference ve vnímání spravedlnosti jednotlivých zásad souvisejících s příjmovými rozdíly z hlediska některých sociodemografických charakteristik. Lidé s dobrou životní úrovní jako poněkud spravedlivější vnímají rozdíly příjmů založené na množství investovaných prostředků a v menší míře i výkonu či dosaženého vzdělání. Naopak ti, kdo životní úroveň své domácnosti hodnotí jako špatnou, mají příznivější mínění o rozdílech založených na obtížnosti a namáhavosti práce nebo na pracovních zkušenostech. Náзор, že rovnost příjmů je nespravedlivou zásadou, výrazně silil s rostoucí životní úrovní, respektive s rostoucím osobním příjmem nebo příjmem domácnosti.

Vliv věku se zřetelně projevil u hodnocení spravedlnosti zásady, že rozdíly v příjmech by se měly odvíjet od rozdílů v pracovní zkušenosti, což příznivěji hodnotili starší respondenti. Mínění o spravedlnosti rozdílů postavených na stupni dosažené kvalifikace poněkud sililo se vzděláním respondenta. Podnikatelé a živnostníci pak relativně výše než jiní stavěli zásadu rozdílu příjmů na základě množství investovaných prostředků.

Další část uvedeného výzkumu se věnovala otázce, zda stát má či naopak nemá usilovat o zmenšování rozdílů mezi bohatými a chudými.⁸

Jak ukazují údaje v tabulce 2, výrazná většina české veřejnosti zastává názor, že stát by měl usilovat o zmenšování rozdílů mezi bohatými a chudými. Souhlas s tím, aby se stát aktivně snažil zmenšovat rozdíly mezi bohatými a chudými, vyjádřilo 72 % dotázaných, opačné mínění vyslovilo 21 % respondentů a 7 % se nedokázalo rozhodnout.

Zevrubněji analýza založená na sociodemografických znacích zjistila, že souhlasný postoj ke snaze státu zmenšo-

vat rozdíly mezi bohatými a chudými převažuje prakticky ve všech významně zastoupených skupinách populace, i když existují podstatné diference mezi jednotlivými skupinami, pokud jde o velikost podílu souhlasících a intenzitu tohoto souhlasu uvnitř jednotlivých dílčích skupin. Souhlas zesiluje s klesající životní úrovní a stupněm dosaženého vzdělání, který vyšší příjmů podstatným způsobem ovlivňuje. Za aktivní roli státu při zmenšování rozdílů mezi bohatými a chudými se stavěli poněkud častěji a rozhodněji důchodci, nezaměstnaní, lidé pracující v dělnických profesích, ženy a voliči KSČM nebo ČSSD. Naopak menší převahu souhlasu výzkum zaznamenal u podnikatelů, vysoce kvalifikovaných či vedoucích zaměstnanců, mužů, dotázaných ve věku 30 až 44 let a příznivců ODS.

Dotázaným, kteří v předchozí otázce uvedli, že by se stát měl snažit o zmenšování rozdílů mezi bohatými a chudými (n=757), byla ve výzkumu dále položena otázka, jakým způsobem by měl stát v tomto ohledu postupovat.⁹

Výpovědi respondentů (viz tabulku 3) ukázaly, že veřejnost není příliš nakloněna variantě řešení, která by byla spojena s případným zvýšením daňové zátěže pro obyvatelstvo. Z nabízených variant postupu státu se dotázaní relativně nejčastěji vyslovovali pro možnost poskytovat dávky potřebným při zachování stávající daňové zátěže (43 %). Jen o něco méně (36 %) respondentů se přiklonilo k možnosti redukovat sociální dávky na nejnужnější podporu těch nejpotřebnějších a snížit daně pro obyvatelstvo. Pro poskytování sociálních dávek ve větším rozsahu než v současnosti i za cenu zvyšování daní pro obyvatelstvo se v šetření vyjádřilo 14 % dotázaných.

V souvislosti s příjmovými rozdíly a jejich redukcí v rámci státního přerozdělování je zajímavý i postoj české veřejnosti k progresivnímu zdaňování osobních příjmů. Tomuto tématu se věnovala část zářijového šetření CVVM v roce 2005,¹⁰ v němž byla respondentům položena otázka sledující postoj k progresivnímu zdaňování osobních příjmů: „Lidé platí daně ve výši určitého procenta ze svých příjmů. Myslite si, že v porovnání s lidmi s nízkými příjmy by měli lidé s vysokými příjmy odvádět na daních mnohem větší procento ze svých příjmů, poněkud větší procento ze svých příjmů, stejné procento, jako lidé s nízkými příjmy, poněkud menší procento ze svých příjmů, nebo mnohem menší procento ze svých příjmů?“

Výsledky šetření, které zachycuje tabulka 4 ukázaly, že mezi českou veřejností převládá podpora více či méně progresivního zdaňování osobních příjmů. Celkem 67 % dotázaných uvedlo, že by procento odvedené na daních u lidí s vysokými příjmy mělo být vyšší než u lidí s nízkými příjmy, přičemž 25 % se dokonce vyjádřilo, že by ono procento mělo být „mno-

Tabulka 3: Jak by měl stát postupovat? (%)

Stát by měl ve své sociální politice omezit poskytování sociálních dávek jen na nejnужnější podporu těch nejpotřebnějších, v důsledku toho by se měly výrazně snížit daně pro obyvatelstvo.	36
Stát by měl ve své sociální politice poskytovat sociální dávky všem opravdu potřebným a vybírat daně zhruba ve stejném rozsahu jako dnes.	43
Stát by měl ve své sociální politice poskytovat sociální dávky potřebným ve větším rozsahu než dnes, i když by to znamenalo zvýšení daní pro obyvatelstvo.	14
Neví	7

Zdroj: Data CVVM, V05-11.

Tabulka 4: Sazba daně z příjmu u lidí s vysokými příjmy oproti lidem s nízkým příjmem (%)

	celkem	životní úroveň			stranické preference			
		dobrá	napůl	špatná	KSČM	ČSSD	KDU	ODS
mnohem větší	25	15	24	44	44	30	33	8
poněkud větší	42	40	45	37	35	48	52	39
stejně	24	36	22	11	12	17	12	44
menší	3	2	3	2	3	2	2	3

Pozn.: Procenta ve sloupci, dopočet do 100 % tvoří odpovědi „neví“.
Zdroj: Data CVVM, V05-09.

hem vyšší“. Pro zdaňování stejnou sazbou bez ohledu na výši příjmu se vyslovilo pouze 24 % respondentů a jen marginální část (3 %) dotázaných uvedla, že by lidé s vyššími příjmy měli na daních odvádět relativně menší část z nich v porovnání s těmi, kdo mají nízký příjem.

Analýza podle jednotlivých třídicích znaků ukázala, že podpora vyšších daňových sazeb pro lidi s vysokými příjmy v různé míře převažuje ve většině skupin populace, které jsou v souboru významně zastoupeny. Výjimky v tomto ohledu představovali stoupenci ODS, vysoce kvalifikovaní nebo vedoucí zaměstnanci a absolventi vysokých škol, mezi kterými byl podíl vyjádření pro a proti daňové progresi statisticky vyrovnaný. Podpora vyšších sazeb pro vyšší příjmy klesala s rostoucím individuálním příjmem respondenta, přičemž u dotázaných s osobním příjmem přesahujícím cca 25 tisíc korun čistého měsíčně byla vyjádření pro existenci daňové progresy už v menšině.

Pokud vezmeme v potaz výše uvedená data a výsledky jejich analýz, můžeme konstatovat, že ačkoli českou veřejnost nelze jednoduše označit za rovnostářskou, což zřetelně vyplývá z výsledků šetření, které se zabývalo percepcí spravedlnosti zásad určujících příjmové rozdíly, v praktické rovině výrazně příjmové rozdíly lidé vnímají spíše jako problém či negativní prvek, který by bylo žádoucí alespoň částečně regulovat prostřednictvím určité redistribuce v rámci daňového systému s progresivní důchodovou daní a sociální politiky. Tento zdánlivý rozpor lze do značné míry přičíst na vrub tomu, že přinejmenším část existujících rozdílů v příjmech postrádá meritokratické (zásluhové) opodstatnění a že tyto, často velmi hluboké rozdíly jsou obecně považovány za zcela nespravedlivé. Kromě toho můžeme říci, že v postojích veřejnosti se i přes poměrně vysokou shodu v některých otázkách zřetelně projevují rozdílné zájmy dílčích sociálních skupin, jak to ukazují zaznamenané sociodemografické diference u jednotlivých otázek.

literatura

Červenka, J., Tuček, M. 2003. „Dynamika diferenciací příjmů a majetku.“ Pp. 132-167 in P. Machonin, M. Tuček et al: *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Holý, D. 1999. „Analýza mzdové disparity mužů a žen na podkladě výběrového šetření mezd zaměstnanců.“ *Statistika* 36 (2): 53-68.

Holý, D. 2000. *Je struktura mezd v ČR srovnatelná s EU?* Praha: ČSÚ. Dostupné z : <<http://www.czso.cz/cz/cisla/1/18/archiv/astatis/stat0200/clan0200.htm>>.

Machonin, P. a kol. 1996. *Česká společnost v transformaci*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Večerník, J. 2001. *Mzdová a příjmová diferenciací v České republice v transformačním období*. Sociological papers 01:5. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

poznámky

¹ Otázka: „Co si myslíte o platových rozdílech u nás? Jsou tyto rozdíly velmi velké, spíše velké, přiměřené, spíše malé, velmi malé?“

² Šetření probíhalo ve dnech 25. 2. - 4. 3. 2002 na reprezentativním souboru 1083 dotázaných ve věku od 15 let.

³ Ze všech 1083 respondentů odpověď „spíše malé“ rozdíly v platech uvedli pouze 4, tedy méně než 1 %. Odpověď „velmi malé“ se v šetření vůbec nevyskytla.

⁴ Grantový projekt pro období 2004-2008 podporovaný Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR, jehož hlavním řešitelem je prof. PhDr. Jiří Musil, CSc. a na jehož řešení se spolupodílejí týmy složené z pracovníků Centra pro sociální a ekonomické strategie v rámci FSV UK, oddělení Studií sociální struktury SOÚ AV ČR a dalších vybraných výzkumníků z FSV UK, SOÚ AV ČR a rovněž FSS MU v Brně.

⁵ Šetření probíhalo ve dnech 7. - 14. 11. 2005 na reprezentativním souboru 1060 dotázaných ve věku od 15 let.

⁶ Otázka: „Ve společnosti mohou být různé zásady, jimiž se řídí výše příjmů. Podívejte se na kartu a seřadte tyto zásady postupně od 1 do 6 podle toho, jak je považujete za spravedlivé. Na první místo dejte tu zásadu, která je podle Vašeho názoru nejspravedlivější, na poslední šesté místo, dejte tu, kterou považujete za nejméně spravedlivou. a) Příjmy by se neměly lišit, všichni by je měli mít víceméně stejné. b)

Příjmy by se měly lišit podle věku a pracovních zkušeností. c) Příjmy by se měly lišit podle obtížnosti a namáhavosti práce. d) Příjmy by se měly lišit podle dosažené kvalifikace. e) Příjmy by se měly lišit podle odvedeného výkonu. f) Příjmy by se měly lišit podle toho, kolik prostředků člověk investoval.“

⁷ V praxi reálně existující diference na základě pohlaví či jiných charakteristik, které lze ve větší či menší míře hodnotit jako projev diskriminace (Samotné rozdíly v platech mužů a žen jsou ovšem do značné míry dány zcela objektivními skutečnostmi, jako např. odlišnou profesní skladbou, přerušovanými kariérami z důvodu mateřství u žen, větším objemem přesčasové práce u mužů apod.) do výzkumu nebyly zařazeny a lze se i na základě jiných výzkumů domnívat, že by byly vnímány jako nespravedlivé.

⁸ Otázka: „Myslíte si, že stát se má snažit zmenšovat rozdíly mezi bohatými a chudými v naší zemi? Určitě se o to má snažit, spíše se má snažit, spíše se snažit nemá, určitě se o to snažit nemá?“

⁹ Otázka: „Jakým způsobem by měl stát zmenšovat tyto rozdíly?“ (dále viz tabulku 3)

¹⁰ Šetření probíhalo ve dnech 5. - 12. 9. 2005 na reprezentativním souboru 1072 dotázaných ve věku od 15 let.

Jan Červenka absolvoval obor mezinárodní obchod s vedlejší specializací ekonomická žurnalistika na Vysoké škole ekonomické v Praze, kde v současné době pokračuje v externím doktorském studiu v oboru politologie. Je odborným pracovníkem Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR. Mezi předměty jeho badatelského zájmu patří problematika životní úrovně, sociálních problémů, ekonomického vývoje a mezinárodních vztahů z perspektivy veřejného mínění.

Lze ho kontaktovat na adrese: jan.cervenka@soc.cas.cz

Hodnota dítěte v individuálním životě a pro společnost¹

Gabriela Šamanová

Téma úrovně plodnosti v České republice je již od devadesátých let častým námětem odborných, mediálních i politických diskuzí. Důvodem jsou významné změny v populačním vývoji České republiky. Počty narozených dětí začaly v první polovině devadesátých let minulého století ve srovnání s předchozím obdobím klesat. Vedle procesu plodnosti procházel v té době změnami také proces úmrtnosti. Ukazatel střední délka života (neboli naděje dožití) se začal pro obě pohlaví zvyšovat, což v kombinaci s nízkou úrovní plodnosti znamenalo nárůst počtu i podílu starších lidí v populaci. Tzv. stárnutí populace se pak stává politicko ekonomickým problémem vyvolávajícím nutnost reformy důchodového systému. Avšak zatímco prodlužování naděje dožití je vnímáno jako pozitivní jev, v němž se zrcadlí zlepšování zdravotní péče i životního stylu obyvatelstva, nízká hladina porodnosti je v souvislosti se zabezpečením fungování společnosti vnímána jako jev negativní.

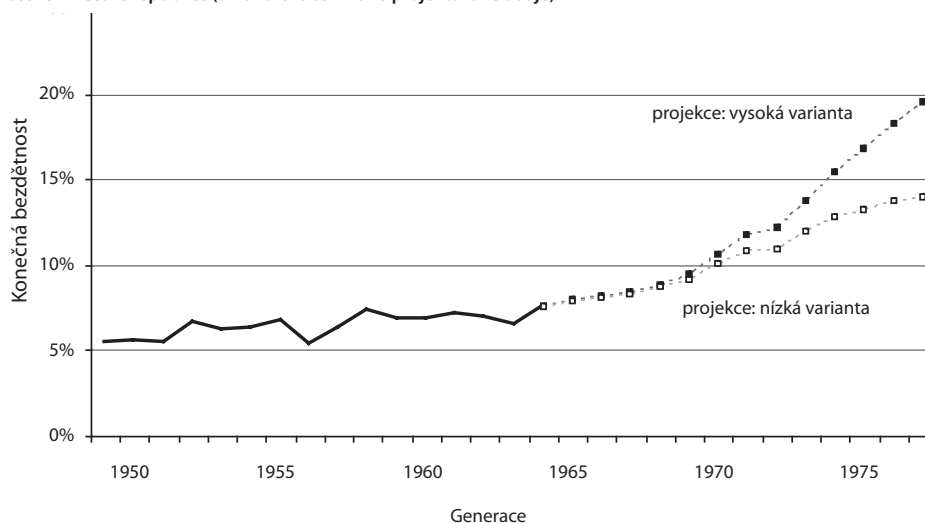
Změny v řádu rození dětí jsou v zásadě vysvětlovány dvěma způsoby. Zatímco v socialistické éře vstupovali mladí lidé do manželství a rodičovství obvykle ve velmi nízkém věku, po změně společenských podmínek se jim otevřely nové možnosti seberealizace – vzdělávání, cestování, pracovní kariéra závisící na vlastních schopnostech apod. Došlo tak ke změnám v hodnotových orientacích, které s sebou přinesly oddalování narození potomků. Dalším nabízeným vysvětlením jsou pak změněné ekonomické podmínky pro zakládání rodiny, kdy „odpadly“ některé státem garantované výhody při vstupu do manželství (bezúročné novomanželské půjčky) a narození dětí (možnost získat přidělení bytu v horizontu několika let) a objevila se do té doby neznámá nezaměstnanost. Změny v chování mladých lidí jsou nejspíše průsečíkem obou výše popsaných faktorů. Změna ekonomických podmínek měla vliv především na generace, kterým bylo v době přechodu k demokracii mezi osmnácti a pětadvaceti lety. Tito lidé by pravděpodobně za nezměněných ekonomických podmínek pokračovali v tradičním modelu reprodukčního chování (a část z nich tak skuteč-

ně ještě učinila). Změny hodnotového systému se pak projeví u generací nezatížených dospělým životem v socialismu. Svobodný přístup ke vzdělání a k osobní kariéře berou tito lidé jako samozřejmost a odsouváním zakládání rodiny do vyšších věků tak kopírují proces, který v západní části Evropy započal už v šedesátých letech.

Trend odkládání realizace plodnosti do vyššího věku je provázen také nárůstem intenzity bezdětnosti,² která se v socialistickém období pohybovala na velmi nízké úrovni. V současnosti můžeme sledovat především nárůst bezdětnosti ve věkové skupině 18 – 25 let, což je však z velké míry způsobeno plánováním založení rodiny do pozdějšího věku. Otázkou však zůstává, kolik z těchto žen zůstane bezdětných i na konci svého reprodukčního období (tzv. konečná bezdětnost). Odpověď na tuto otázku se pokusil najít demograf Tomáš Sobotka [Sobotka 2006], který zpracoval projekci konečné bezdětnosti žen narozených v letech 1965 až 1978. Ze Sobotkových výpočtů vyplývá, že u žen narozených po roce 1965 dojde k nárůstu konečné bezdětnosti, který se bude dále zrychlovat mezi ženami narozenými po roce 1970. Nízká varianta projekce předpokládá, že v generaci 1975 – 78 zůstane bezdětných 13 – 14 % žen. Podle vysoké varianty pak 15,5 % žen z kohorty 1975 a 19,5 % žen z kohorty 1978 [ibid: 66] (viz graf 1).

Pořadí položek, ani hodnoty průměrných hodnocení v roce 2005 se od výzkumu provedeného v roce 2003 nelišily (viz tabulku 1). Za nejdůležitější v životě považovala většina dotázaných trvalý partnerský vztah. Na druhé místo se s malým odstupem zařadila položka „mít děti“ a poměrně „vysoko“ bylo hodnoceno i dosažení úspěchu v zaměstnání. Přibližně uprostřed škály se umístily položky svatba, nebo-li „vdát se, oženit se (být vdaná, ženatý)“, a „dosáhnout co nejvyššího vzdělání“, přičemž manželství bylo pro respondenty o něco důležitější než úroveň dosaženého vzdělání. Možnost věnovat se svým zálibám skončila v žebříčku důležitosti s významným odstupem za vzděláním jako předposlední. Jednoznačně nej-

Graf 1: Konečná bezdětnost žen v České republice (u kohort 1965 – 1978 projektované údaje)

Zdroj: Sobotka [2006]

Obrázek 1: Intervalová pořadová škála důležitosti životních cílů v roce 2003

Zdroj: data z výzkumů CVVM Naše společnost 2003, šetření 03 - 11

Tabulka 1: Průměrná hodnota pořadí životních cílů v letech 2003 a 2005

	2003	2005
mít stálého partnera	3,03	3,01
mít děti	3,24	3,23
dosáhnout úspěch v zaměstnání	3,40	3,38
vdát se, oženit se (být vdaná, ženatý)	4,02	3,93
dosáhnout co nejvyššího vzdělání	4,18	4,24
věnovat se svým zálibám	4,80	4,75
žít pestrým společenským životem	5,32	5,47

Zdroj: data z výzkumů CVVM Naše společnost 2003, šetření 03 - 11 a 2005, šetření 05 - 04

méně důležité se dotázaným jevílo žít pestrým společenským životem.

Nárůst bezdětnosti má několik příčin. Část žen, které odkládají narození dítěte do vyššího věku, může mít problémy s otěhotněním (případně donošením dítěte), nebo zrealizovat své plány jednoduše nestihnou (např. nemá v inkriminované době vhodného partnera). Pro část žen je pak bezdětnost dobrovolným rozhodnutím. Zjistit procentuální zastoupení žen, které děti v životě mít chtěly a z nějakého důvodu je mít nemohly, a podíl žen, které se pro život bez dětí rozhodly, je velmi obtížné, protože retrospektivní metoda dotazování se na události, které se odehrály před několika lety, je zatížena chybou „špatné paměti“. Bezdětnost je navíc pro mnohé ženy citlivé téma, o kterém často nejsou ochotny otevřeně hovořit. Pro tento příspěvek byly k analýze vybrány otázky, které nezjišťují osobní situaci respondentů, ale spíše jejich postoje k bezdětnosti jako společenskému fenoménu, a také význam, který přikládají ve svém životě dětem.

Význam dětí, respektive jejich důležitost v životě, byl ve výzkumech Centra pro výzkum veřejného mínění (CVVM) zjišťován v letech 2003 a 2005 otázkou,³ v níž měli dotázaní seřadit sedm položek vybraných tak, aby reprezentovaly obecné životní cíle. Pro zpracování dat bylo použito srovnání průměrů a pro data z roku 2003 navíc metoda intervalové pořadové škály [Břicháček 1978: 77]. Výsledné pořadí důležitosti cílů je u obou metod stejné, intervalová škála však umožňuje vedle sestavení posuzovaných jevů do pořadí navíc určit i vzdálenosti mezi jednotlivými položkami (viz obrázek 1).

Rozdíly v pořadí důležitosti „životních cílů“ se u obou průzkumů projevily podle pohlaví a věku respondentů (viz tabulku 2)⁴. Zatímco pro ženy bylo nejčastěji nejdůležitější mít v životě děti, u mužů obsadila první místo položka mít stálého partnera. Děti se u mužů zařadily až na třetí místo za úspěchy v zaměstnání. Obecně lze říci, že ženy častěji než muži kladou důraz na rodinné hodnoty (mít děti, vdát se) a vzdělání, muži pak na partnerský vztah (avšak pouze neformální, položku oženit se si ve srovnání se ženami cenili méně) a úspěchy v zaměstnání. Častější řazení pracovní kariéry před děti nemusí být nutně projevem mužského egoismu. Je možné, že muži spíše pocítují zodpovědnost za materiální zajištění rodiny a tato „mužská povinnost“ se pak promítá do uvažování při řazení položek. Stejně tak položka „mít stálého partnera“ je s možností mít děti a aktivně se podílet na jejich výchově stále ještě spojena spíše pro muže než pro ženy. Mužů

Tabulka 2: Pořadí životních cílů podle pohlaví a věkových skupin v roce 2005

	ženy	muži	15 - 19	20 - 29	30 - 44	45 - 59	60 a více
Mít stálého partnera	2.	1.	3.	1.	1.	2.	2.
Mít děti	1.	3.	4.	3.	2.	1.	1.
Dosáhnout úspěchu v zaměstnání	3.	2.	1.	2.	3.	3.	4.
Vdát se, oženit se	4.	4.	5.	4.	4.	4.	3.
Dosáhnout co nejvyššího vzdělání	5.	5.	2.	5.	5.	5.	5.
Věnovat se svým zálibám	6.	6.	6.	6.	6.	6.	6.
Žít pestrým společenským životem	7.	7.	7.	7.	7.	7.	7.

Zdroj: Horáková [2005] a data z výzkumu CVVM Naše společnost 2005, šetření 05 - 04

žijícími s dětmi bez partnera je ve srovnání s takto žijícími ženami minimum.

V rozdělení podle věku se nejvýrazněji odlišovaly dvě nejmladší věkové skupiny dotázaných, u kterých děti zaujaly čtvrté a třetí místo. Pro příslušníky nejmladší věkové skupiny je v životě nejdůležitější úspěch v zaměstnání, vzdělání a partner. U dotázaných z věkové skupiny 20 - 29 let pak partner, úspěch v zaměstnání a na již zmiňovaném třetím místě děti. Je pravděpodobné, že dotázaní posuzovali jednotlivé životní cíle vzhledem ke své momentální situaci jakoby chronologicky. To, že „nácíletí“ řadí děti až na čtvrté místo, nemusí nutně znamenat, že s dětmi ve svém životě nepočítají, nebo že by je byli ochotni vyměnit za úspěšnou kariéru. „Uvažovat o dětech“ je pro ně zřejmě zatím předčasné. Umístění vzdělání a zaměstnání na předních místech žebříčku důležitosti u mladých lidí koresponduje s výsledky výzkumu CVVM provedeného v dubnu 2004, z nichž vyplývá, že většina mladých lidí chce před založením rodiny uspokojivě vyřešit svou finanční a bytovou situaci [Šalamounová, Šamanová 2004]. Z tabulky je dále patrné, že důležitost dětí v životě vzrůstá se zvyšujícím se věkem. U lidí starších 45 let pak zaujímá tato položka první místo v žebříčku důležitosti. Do této skupiny spadají lidé, kteří

v naprosté většině děti již mají, a hodnotí tudíž jejich důležitost pro svůj život z odlišné perspektivy než mladí bezdětní. Výsledky naznačují, že děti hrají velmi důležitou roli v životech všech lidí, konkrétní umístění v žebříčku důležitosti životních cílů je pak ovlivněno aktuální situací hodnotícího respondenta.⁵

V dubnu 2004 byla do šetření CVVM v rámci výzkumu „Fenomén bezdětnosti v kontextu sociálních změn v české společnosti“ zařazena otázka⁶ předkládající účastníkům výzkumu k posouzení několik výroků pojímajících téma bezdětnosti a nízké porodnosti v České republice z různých úhlů pohledu. Přehled souhlasných a nesouhlasných skóre je uveden v tabulce 3.

Všechny výroky, se kterými souhlasila jednoznačná preva ha dotázaných, vyjadřují v podstatě názor, že člověk má mít v životě děti. A to ze soukromých důvodů i v zájmu celé společnosti. Naprostá většina dotázaných (85 %) se domnívala, že člověk má zajistit pokračování vlastního rodu a že nemít možnost předat svým dětem to, co člověk během života získal, je velmi smutné (78 % souhlasících respondentů). Nadpoloviční většina dotázaných (61 %) by doporučila lidem, kteří ze zdravotních důvodů mají problémy s počítím dítěte, aby se snažili všemi dostupnými prostředky tento úděl zvrátit. Uvědomění

Tabulka 3: (Ne)souhlas s výroky (v %)

	rozhodně + spíše souhlasí	ani tak, ani tak	spíše + rozhodně nesouhlasí	+/-
d) Člověk by měl zajistit pokračování svého rodu tím, že bude mít děti.	45 + 39	11	2 + 2	85/4
a) Klesající míra porodnosti je hrozbou pro budoucnost České republiky.	41 + 39	11	6 + 1	80/7
g) Nemít možnost předat svým dětem to, co člověk během svého života získal, musí být velmi smutné.	36 + 42	12	5 + 1	78/7
c) Pokud je člověk zdravý a dobře se mu daří, je jeho společenskou povinností přivést na svět děti a vychovat je.	33 + 31	19	9 + 5	65/15
k) Pokud člověk zjistí, že je pro něj ze zdravotních důvodů obtížné počít nebo porodit vlastní děti, měl by udělat vše pro to, aby tento úděl zvrátil.	22 + 39	24	5 + 3	61/8
e) Přivést na svět dítě nemá smysl, pokud pro něj předem neexistuje zájem v podobě fungujícího manželství.	16 + 33	30	15 + 4	48/19
i) Pokud nejsou lidé schopni zajistit pro svoje potomky dobré materiální podmínky, měli by od toho mít děti raději upustit.	8 + 25	34	24 + 5	33/29
l) Věnovat se cizím dětem (např. jako učitel, vychovatel nebo zdravotník) může přinášet stejně velké uspokojení jako mít a vychovávat vlastní děti.	6 + 19	27	26 + 11	25/37
h) Žít se svým partnerem bez dětí, věnovat se jemu, svému zaměstnání nebo svým koníčkům může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti.	5 + 14	22	33 + 19	19/52
b) Umožnit většímu počtu cizinců získat v naší zemi státní občanství je dobrým řešením toho, že se dnes v České republice rodí méně dětí než dříve.	2 + 11	21	32 + 25	13/57
f) Vzhledem k celosvětovým problémům, jako je přelidnění planety, chudoba, zhoršující se životní prostředí, nemoci, terorismus, války a zločinnost, není zodpovědné přivést do tohoto světa děti.	3 + 9	27	35 + 21	13/56
j) Na světě je tolik opuštěných dětí, o které by se člověk mohl starat, že mít vlastní děti je nadbytečné.	1 + 2	12	35 + 47	3/82

Pozn.: Dopočet do 100 % v řádcích tvoří odpovědi „neví“.

Zdroj: data z výzkumu CVVM Naše společnost 2004, šetření 04 - 04

si hodnoty dětí pro společnost se projevilo ve většinovém souhlasu (65 %) s výrokem, že přivést na svět děti a vychovat je, je společenskou povinností, ovšem s dodatkem, pokud je člověk zdravý a dobře se mu daří. Výrazná většina dotázaných (80 %) pak v klesající míře porodnosti vidí hrozbu pro budoucnost České republiky.

Naopak s výroky, které nabízejí nějakou alternativu k životu s vlastními dětmi, většina respondentů nesouhlasí. Minimální podporu (3 %) získal výrok, že na světě je tolik opuštěných dětí, o které by se člověk mohl starat, že mít vlastní děti je nadbytečné. Pouze pětina dotázaných věří, že žít se svým partnerem bez dětí, věnovat se mu, svému zaměstnání nebo svým koníčkům může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti. Stejně tak u výroku, že věnovat se cizím dětem (např. jako učitel, vychovatel nebo zdravotník) může přinášet stejně velké uspokojení jako mít a vychovávat vlastní děti, jsou souhlasící v menšině (25 %), avšak v tomto případě není rozdíl mezi počtem souhlasících a nesouhlasících respondentů tolik výrazný. Převládající nesouhlas panuje také u výroku, že dobrým řešením toho, že se dnes v České republice rodí méně dětí než dříve, je umožnit většímu počtu cizinců získat v naší zemi státní občanství (13 % souhlasících ku 57 % nesouhlasících respondentů).

Výsledky dále ukazují, že dotázaní podporují názor, že děti se mají rodit do fungujícího manželství (48 % souhlasících). Zajištění dobrých materiálních podmínek pro potomky pak není podle dotázaných tolik důležité (zhruba stejné třetinové podíly souhlasících, nesouhlasících a respondentů, kteří zvolili střední kategorii ani souhlas, ani nesouhlas).

Menšina dotázaných (13 %) soudí, že kvůli celosvětovým problémům (jako je přelidnění planety, chudoba, zhoršující se životní prostředí, nemoci, terorismus, války a zločinnost) je nezodpovědné, abychom přiváděli do tohoto světa děti. (viz tabulku 3)

Pro redukci proměnných a odhalení skrytých vazeb mezi položkami baterie byla použita faktorová analýza.⁷ Pro inter-

pretaci bylo vybráno 5 faktorové řešení (viz tabulku 4). První faktor je syčen položkami vyjadřujícími „hodnotu dětí pro společnost i individuální život“. Další dimenzi objevenou v datech je faktor „zodpovědného přístupu k narození dítěte“. Tento faktor reprezentuje názor, že lidé by měli zodpovědně uvážít, zda se nacházejí ve vhodné situaci pro narození dítěte. Dále se v datech vyčlenily položky představující „alternativu k životu s vlastními dětmi“, ve kterých je vyjádřeno přesvědčení, že i život bez vlastních dětí může být prožit plnohodnotně. Čtvrtý faktor zastupuje otevřený tolerantní vztah k „cizím dětem“, a to ve dvou souvislostech – cizí děti coby děti adoptované a cizí děti coby děti cizinců migrujících do České republiky. Není překvapivé, že položka „Na světě je tolik opuštěných dětí, o které by se člověk mohl starat, že mít vlastní děti je nadbytečné.“ významně skóruje i u třetího faktoru „alternativa k životu s vlastními dětmi“. Samostatně se pak ze souboru vyčlenil výrok, že „Klesající míra porodnosti je hrozbou pro budoucnost České republiky.“ (viz tabulku 4)

Závěrem

Výsledky obou analyzovaných otázek ukazují, že děti jsou v životech naprosté většiny lidí velmi důležité. Oproti minulému období (před rokem 1989) se však změnilo tzv. časování realizace plodnosti. „Útěk do rodiny či do soukromí“ už není jedinou možností, jak „přežít“. Dnešní mladí lidé si uvědomují, že před narozením dětí musí nejdříve převzít zodpovědnost za svůj vlastní život, využívají široké možnosti seberealizace, chtějí studovat, získávat pracovní zkušenosti, materiálně se zabezpečit. Zakládání rodiny je z výše popsaných důvodů posouváno až do věku kolem třicítky. Vzhledem k tomu, že silným ročníkům narozeným okolo poloviny sedmdesátých let je dnes kolem třiceti let, dá se očekávat, že na přechodné období dojde ke vzrůstu počtů narozených dětí. Na jaké hladině se poté ustálí ukazatele plodnosti, je však zatím otevřenou otázkou.

Tabulka 4: (Ne)souhlas s výroky, faktorová analýza - 5 faktorové řešení

	Faktor				
	1	2	3	4	5
d) dětmi zajistíme pokračování svého rodu	0,799	-0,045	-0,163	0,113	0,147
c) vychovat dítě je společenská povinnost	0,790	0,017	-0,213	0,214	0,050
k) lidé se mají snažit mít děti i přes zdr. problém	0,660	-0,028	0,113	-0,333	-0,001
g) nemít komu předat, co člověk získal, je smutné	0,542	-0,029	0,117	-0,220	0,381
e) dítě přivést jen do fungujícího manželství	0,082	0,739	-0,196	-0,073	-0,111
i) chudí by neměli mít děti	-0,119	0,718	0,264	-0,025	0,208
f) není zodpovědné přivést děti do tohoto světa	-0,074	0,572	0,251	0,361	-0,196
l) péče o cizí děti uspokojí stejně	0,038	-0,032	0,831	0,068	-0,101
h) věnovat se partnerovi, práci uspokojí stejně	-0,340	0,256	0,600	0,171	0,055
b) vyřešit porodnost příchodem cizinců	0,008	-0,121	0,034	0,704	0,260
j) měli bychom se dřív postarat o opuštěné děti	-0,017	0,295	0,328	0,630	-0,260
a) nízká porodnost ohrožuje ČR	0,196	-0,016	-0,101	0,125	0,815

Pozn.: Tučně jsou označeny nejvyšší hodnoty faktorových skóru, kurzívou zátěže položek mimo dominantní faktory, zvýšené nad hladinu 0,3.
Zdroj: Výpočty z dat výzkumu CVVM Naše společnost 2004, šetření 04 - 04

poznámky

¹ Tento článek vznikl v rámci grantu „Fenomén bezdětnosti v kontextu sociálních změn v české společnosti“ uděleného řešitelce grantu Mgr. Haně Haškové a spoluřešitelce grantu PhDr. Lence Zamykalové Grantovou agenturou AV ČR (reg. č.: KJB7028402).

² V této části příspěvku hovoříme pouze o ženách. Údaje o úrovni mužské plodnosti či bezdětnosti nejsou dostupné.

³ „Následující položky seřadte od nejdůležitější po nejméně důležitou, kde 1 znamená nejdůležitější a 7 nejméně důležitá. Každá číslice může být použita pouze jednou. Seřadte prosím, jak je pro Vás v životě důležité: a) dosáhnout úspěch v zaměstnání, b) vdát se, oženit se (být vdaná, ženatý), c) žít pestrým společenským životem, d) mít děti, e) věnovat se svým zálibám, f) mít stálého partnera, g) dosáhnout co nejvyššího vzdělání“.

⁴ V tabulce jsou představeny pouze výsledky výzkumu z roku 2005, které se od výsledků z roku 2003 významně nelišily.

⁵ Podrobnou analýzu této otázky podle sociodemografických znaků uvádí ve svém článku Naděžda Horáková [Horáková 2005].

⁶ „Odpovězte, prosím, nakolik souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky.“ (viz tabulku 3)

⁷ Cílem faktorové analýzy je studium skryté struktury společných příčin variability empiricky měřených veličin. Používá se k odhalení latentních proměnných, jež se podílejí na vzniku manifestních proměnných a jejich vzájemných korelací, k odhadu hodnot těchto proměnných, k redukci informace pro účely popisu souboru... [Velký sociologický slovník 1996]

literatura

Břicháček, V. 1978. *Úvod do psychologického škálování*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p.

Horáková, N. 2005. „Co je pro nás v životě důležité?“ *Naše společnost* 3 (2): 8 - 12.

Sobotka, T. 2006. „Bezdětnost v České republice.“ Pp. 60 – 78 in Hamplová, D., P. Šalamounová, G. Šamanová (eds). *Životní*

cyklus. Sociologické a demografické perspektivy. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Šalamounová, P., G. Šamanová. 2004. „Reprodukční záměry mladých lidí.“ *Naše společnost* 2 (1): 8 - 11.

Velký sociologický slovník. 1996. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum.

Gabriela Šamanová v roce 1997 dokončila bakalářské studium sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a v roce 2002 magisterské studium demografie na Přírodovědecké fakultě UK, kde v současné době studuje stejný obor v doktorském programu. Od roku 2001 pracuje v oddělení Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR. Její výzkumný zájem se soustřeďuje na demografické procesy, dále se věnuje obrazu médií ve veřejném mínění. Lze ji kontaktovat na adrese: gabriela.samanova@soc.cas.cz

studie

Instituce zprostředkování zájmů: strany a zájmové skupiny.

Daniel Kunštát

Politická věda konvenčně považuje politickou moc a politické procesy za pouhé prostředky, které slouží reprezentaci zájmů jednotlivců či různých skupin v podmínkách moderní (masové) demokracie. Představa politiky nejen jako souboje různých subjektů o získání, udržení a využívání moci ve společnosti, ale i aktivity zahrnující zprostředkování a smírování oponentů zájmů je široce sdílena. Řada teoretiků oprávněně zdůrazňuje, že ona mocenská gravitace v politice není věcí bezúčelnou, leč sloužící tomu, aby držitelé moci byli schopni prostřednictvím závazných rozhodnutí prosazovat své zájmy a cíle [Easton 1979; Tansey 1995]. Naproti tomu nemalá část občanstva je přesvědčena, že politika vlastně není nic jiného než svévolný boj o moc, jejíž získání a výkon (a s ním spojené prebendy) jsou také jejím hlavním smyslem. Ideologie a programy jsou z daného úhlu pohledu jen jakási přebytná pozlátka, zakrývající skutečnou podstatu věci.

Buď jak buď, není sporu o tom, že fungování moderní demokracie není myslitelné bez hustého přediva zprostředkujících entit: vedle stran jde především o nejrůznější sdružení, svazy a zájmové skupiny. Účast těchto mimostranických organizovaných zájmů na procesech politického rozhodování je dnes chápána jako funkčně potřebná, ba co více, pluralitní demokracie přiznává zájmovým skupinám legitimitu jako rovnocenným partnerům tvorby politiky (*policy-making*), kteří aktivizují politické zdroje a vstupují v různých fázích a s různou intenzitou do procesů politické komunikace a rozhodování.

Vnímání role a významu zájmových skupin se v posledních desetiletích v západním politickém myšlení posouvalo – byť nikoliv přímočaře a bezproblémově – směrem k uznání zájmových skupin jako svébytných spolutvůrců politiky.¹ Snaha postihnout hierarchii mocenské struktury v rovině makrostrukturálních relací je proto nemyslitelná bez výzkumu vazeb

mezi stranami a zájmovými skupinami v rámci politického systému.

Vstupování zájmových skupin do rozhodovacích mechanismů je nezanedbatelným zdrojem informací o tom, jak jsou ve veřejném prostoru rozvrstveny individuální i kolektivní názory, postoje a hodnoty. Zájmové skupiny nenabízejí pouze platformu k individuálním aktivitám, ale napomáhají také celkové orientaci (socializaci) jednotlivců ve společnosti. Vykazují tedy vnitřní i vnější strukturální působení, které je pro sociální vědy relevantní obzvláště tam, kde je využito jako „společenská infrastruktura“ k formulaci a realizaci politických cílů státu. Z tohoto pohledu se zájmové svazy nacházejí ve stavu latentní konkurence k politickým stranám a státním institucím a částečně také doplňují jejich činnost [Schubert 1995].

Politické strany a zájmové (nátlakové) skupiny² představují dva hlavní typy specializovaných organizací, které zajišťují seskupování a vyjadřování zájmů v demokratickém politickém systému. Podmínkou pro formování stran a zájmových skupin je (vedle poznání, že koncentrované zájmy se prosazují lépe než rozptýlené) přítomnost zájmových vztahů, štěpení a koheze v komplexní strukturované společnosti, jež v různých rovinách a s různou intenzitou diferencují postoje a potřeby jednotlivců i skupin. Smysl jejich existence je „uchopitelný“ právě pojmem zájem, jímž obvykle rozumíme zaměření jednotlivce nebo sociální skupiny, které je odvozeno z preferencí, cílů, mínění či hodnot a dalších determinant, na jejichž základě jednají tak, aby tyto „faktory“ uspokojili a prosadili. Strany a zájmové skupiny tak představují jakousi zpředmětněnou institucionalizaci konfliktů.³ Zabezpečují politické zprostředkování přirozených konfliktů (a často protikladů) oddělených zájmů, a tím snižují intenzitu a práh konfliktu mezi nimi.

Přítomnost diferencovaných zájmů se konečkonců odráží i v současných teoriích formování politických stran, resp. systémů organizovaných zájmů, které se opírají především o genealogickou klasifikaci politických stran (teorii štěpení či konfliktních linií – cleavages – kolem sociálně ideových ohnisek), resp. o koncepty socioekonomických pilířů či modely politických táborů [Fiala, Strmiska 1998].

Pluralismus versus neokorporativismus

Konkrétní způsoby zprostředkování zájmů se přirozeně odvíjejí od nastavení základních parametrů politického systému. Ucelené zachycení složitých interakcí mezi stranami a zájmovými skupinami v rámci tvorby politiky není možné bez návaznosti na ostatní významné aktéry rozhodovacích procesů (vláda, parlament, veřejnost, byrokracie). Role a agregační potenciál zájmových skupin a stran v procesu rozhodování závisí na řadě strukturálních veličin politického systému: na zvyklostech, socioekonomických a kulturních vzorcích, legislativních mechanismech, uspořádání stranického systému, relacích mezi legislativou a exekutivou, míře politického konsensu, stabilitě vlády atd. Z hlediska funkčního je klíčová míra kooperace mezi zájmovými skupinami, státní administrativou (byrokracií) a politiky (stranami).

Jako výchozí teoretické paradigma působení stran i zájmových skupin v politice (ve smyslu politics) slouží známý Eastonův model, zaměřující pozornost k filtru, jímž procházejí politické požadavky (vstupy) ze společnosti, aby se zde proměnily

v politické výstupy [Easton 1979]. V daném pojetí politických systémů je politika souhrnem interakcí, pomocí nichž jsou ve společnosti autoritativně rozmisťovány různé hodnoty materiální i nemateriální povahy. Politika je výsledkem procesu, v němž „okolí“ (sociálně-ekonomické proměnné) formuluje a prosazuje zájmy a požadavky, které jsou prostřednictvím činnosti a rozhodovacích mechanismů v rámci politického systému transformovány do konkrétních zákonů, exekutivních nařízení, vyhlášek atd.⁴

Zprostředkovatelská mise politických stran a zájmových sdružení spočívá především v oblasti vstupů (*input* funkcí) ze společnosti do rozhodovacích procesů, které z pohledu politicky jednajících aktérů představují požadavky na politické systémy ze (zejména) sociálně ekonomického okolí politiky; nastolují agendu a problémy, které politika svébytně přetváří, nebo tyto struktury přímo determinují politické výstupy. **Doménou zájmových skupin je právě prosazování specifických požadavků vůči politickému systému. Strany naopak takto vymezenou „kompetenci“ překračují – jejich pozice v politickém procesu se neomezují pouze na input funkce, ale samy jsou integrální součástí rozhodovacích (output) procesů** [Almond, Powell 1966; Řichová 2000].

Působení zájmových skupin na politické struktury (držitele moci) ovlivňuje celá škála proměnných: typ institucionalizace korporativních mechanismů, schopnost mobilizovat příslušné sociální, profesní či jiné skupiny a artikulovat jejich požadavky, míra organizovanosti obyvatelstva v těchto skupinách, způsoby zapojování do procesu rozhodování (vládnutí) a státní administrativy, vyjednávací schémata při řešení konfliktů, strategie a taktiky zájmových skupin při prosazování svého vlivu (expertní a informační činnost, lobbvání, kampaně v období voleb, využívání ekonomické moci, ale i metody nelegální, např. korupce) [Shively 1991: 205–208]. V demokratických politických systémech se po II. světové válce vytvořilo mnoho variabilních podob reprezentace zájmů, které se často dosti výrazně liší zemi od země. Na základě zmíněných proměnných přesto lze v zásadě rozlišit dva hlavní („čisté“) modely zprostředkování zájmů: pluralistický a liberálně korporativistický, respektive neokorporativistický [Schmitter 1981; Lehmbruch, Schmitter 1982].

Teoretický zájem politické vědy o problematiku systémů organizovaných zájmů spadá zhruba do přelomu 60. a 70. let a je do značné míry spojen s diskusemi o neokorporativismu. Ty byly iniciovány mimo jiné i některými empirickými výzkumy, které prokazovaly vysokou míru propojení sociálně ekonomických zájmů s politickou reprezentací a zároveň vedly k poznání, že při zprostředkování mezi (zejména) ekonomickými zájmy a politickými rozhodnutími hrají i v moderních pluralitních demokraciích významnou roli stavovské prvky.⁵

V pluralistickém pojetí demokracie, zjednodušeně řečeno, vstupují zájmové skupiny do politického procesu jen prostřednictvím vykonávání vlivu. Na politické subjekty působí zvnějšku, zájmy všech skupin jsou v principu rovnocenné, neexistuje žádná jejich hierarchie, tím méně garantovaná státem [Pizzorno 1981]. Neokorporativismus jako výraz zesílení centralizovaných zájmových organizací představuje alternativní paradigma: vtěluje tyto skupiny dovnitř státu a vychází z jejich stálé spoluúčasti na řešení každodenních problémů. Setkáváme se zde s hierarchicky uspořádaným a omezeným počtem

zájmových svazů, které mají státem posvěcený monopol na reprezentaci zájmů jednotlivých socioekonomických skupin.

Liberální korporativismus, coby systém zprostředkování a propojení zájmů mezi vládou a zájmovými institucemi (jako jsou profesní a zaměstnavatelské svazy), je založen na složitém předivu zájmů sektorového i třídního typu ve společnosti a na potřebě etablovat „dohadovací harmonizační mechanismus“ [Aleman 1990; Brokl 1997]. Tržní ekonomika se zde opírá o kooperaci mezi hlavními zájmovými skupinami v rámci politického vyjednávání. Politické rozhodování probíhá v polaritě mezi stranami, exekutivou a zájmovými skupinami. Podstatou symbiotického vztahu zájmových svazů a státu je trvalá koordinace postupu při řešení především ekonomických problémů, kdy vyjednávání mezi sociálními partnery na základě kompromisů nebo redefinice daných zájmů pomáhá integrovat různé, často dokonce protichůdné zájmy.

Právě v těchto systémech zprostředkování zájmů, které se více přibližují korporativistickému modelu (v nichž jsou zájmové skupiny těsně integrovány do formálních procedur a při přípravě politických rozhodnutí dochází k úzké spolupráci s vládou), přebírají zájmové skupiny část politické odpovědnosti za přijatá rozhodnutí a v systému fakticky zaujímají pozici **stínových politických stran**.

Proměny paradigmatu politických stran

Pro tradiční masové strany byla příznačná pevná vazba na „své“ sociální skupiny a snaha o začlenění života jednotlivce do příslušné sociokulturní kolektivity.⁶ Masové strany reprezentovaly poměrně jasně definované společenské skupiny (třídy) a byly primárně orientovány na ochranu a prosazování jejich specifických zájmů i v mimopolitickém životě. Připoutávaly k sobě významné segmenty společnosti do té míry, že pro svojí třídní klientelu představovaly „druhý domov“ a stranictví způsob sociální existence [Novák 1997].

Masové politické strany expandovaly do „občanské“ sféry prostřednictvím přidružených zájmových sdružení (výrobních družstev, odborových, sportovních, mládežnických či kulturních organizací), v nichž byl jedinec integrován „od kolébky po hrob“. Lidé byli skrze primárně nepolitické instituce nejrozličnějšího typu vtaženi do konkrétního stranicko-politického tábora. Tato inkorporace navíc umožňovala silnou identifikaci s příslušnou politickou reprezentací (straničtí notáblové nezřídka zároveň figurovali v čele klientských odborů, podniků, bank, družstev či spolků).⁷

V souvislosti s dominancí masových stran jako rozhodujících činitelů distribuce mocenských prostředků i veřejných statků hovoříme o partitokracii či „stranickém státě“. „Obsazení“ veřejného prostoru bylo provázeno fenoménem politické patronáže s vysokou mírou sociální kontroly jak vůči zájmovým skupinám (tolerovány byly pouze ty, které přijmou roli klienta strany), tak ve vztahu k občanskému sektoru vůbec. Masové strany systematicky budovaly jakýsi „kontrastát“ coby „duchovní rodinu“, v jejíž doméně se snažily kopírovat uspořádání státu a společenských struktur [Kunc 2000].

Dynamické změny socioekonomické stavby západních společností v posledních desetiletích jsou provázeny rostoucí diverzitou institucí a zájmů. Zrychlení změn činí mnohé zkušenosti a institucionální modely zastaralými. Zkracuje se životnost tradičních institucí, jejichž agenda se přesouvá do

rukou přechodných týmů, utvořených pro konkrétní projekt. Výsledkem je přerod klasické masové společnosti průmyslového věku v mnohem atomizovanější, vnitřně diferencovaném společenském řádu, který funguje stále větší rychlostí a vyžaduje, aby stále větší počet lidí měl okamžitě k dispozici stále více údajů, informací, znalostí a komunikačních možností. Jde o méně autoritativní, méně kolektivizovanou společnost nového typu.

Masivní vlna sociální a ekonomické transformace ve svých důsledcích ohrožuje tradiční hodnoty, instituce a způsoby života. Na takto redefinované sociální vztahy reaguje fundamentální proměna západního stranictví, jež je nuceno odvozovat politické paradigma i z jiného než třídního štěpení. Zřetelněji se prosazují strany, které se obracejí na pestrou paletu voličů z různých sociálních vrstev a zahrnují velké množství různorodých cílů. Obhajují zájmy stále méně ukotvené v třídním začlenění v stratifikační sociální soustavě ve prospěch zvýraznění mezitřídního potenciálu a široce koncipovaných programových zásad.

Postupující deideologizaci politických konfliktů a oslabení potenciálu sociální (třídní) mobilizace tradičních stran reflektuje koncepce *catch-all party*, postulující transformaci klasických masových stran na moderní občanské (všelidové) programové strany [Kirchheimer 1990]. Eroze piliřového systému je provázena redukcí intenzity vztahu mezi politickými stranami a voliči a problematizací bezprostřední třídní loajality. Tradiční masové strany jsou konfrontovány s dlouhodobým trendem, kdy se poměr mezi členy na straně jedné a voliči a sympatizanty na straně druhé výrazně mění v neprospěch skupiny členů. Tato byvší ohniska socioekonomických piliřů proto logicky marginalizují funkci reprezentanta úzce vymezených skupinových a korporativních zájmů ve snaze maximalizovat hlasy voličů; politiku vyvozují z pevně stanovených hodnot, které nejsou výrazně limitovány uzavřeným ideologickým systémem.⁸

Strany typu *catch-all* se pragmaticky přizpůsobují nutnosti vstřebávat nové a stále diferencovanější společenské problémy a zájmy. V důsledku oslabení ideologické zátěže a vazby na zvláštní sociální nebo denominační klientelu voličů si zajišťují přístup k rozmanitým sociálním skupinám. Rozšíření spektra obhajovaných zájmů a jisté ideologické a sociální „rozkořčení“ stran, kdy sledování úzce partikulárních zájmů ustupuje do pozadí ve jménu obhajoby stále univerzálnějších hodnot a cílů, přirozeně proměňuje i základní politický půdorys působení specializovaných zájmových skupin.

Někdejší póly politické gravitace, reprezentované politickými stranami, do značné míry ztratily monopol na integraci veřejné sféry, a to jak v praktickém utváření rozhodovacích procesů, tak pokud jde o nastolování agendy v těchto procesech. Rozvíjení partikulárních hodnot prostřednictvím zájmových organizací ve veřejném prostoru se stalo zcela přirozenou součástí fungování politického systému.⁹

Politické strany mají, navzdory snahám o vnitřní reformy a úpravám, strategie, založené na individuálních (a nikoliv třídních) zájmech a preferenci komplementárních přístupů, stále menší naději, že dokáží artikulovat zájmy dynamicky rostoucího množství skupin a problémů postindustriální společnosti. Ztrácejí schopnost reflektovat zájmy velkých skupin prostě proto, že se tyto skupiny zmenšují a je jich stále více. Programové zásady tradičně profilovaných stran nemohou

dostatečně obsáhnout nové specifické náměty či tzv. postmateriální hodnoty. Právě mohutně se rozvíjející, často ad hoc vzniklé, úzce specializované zájmové skupiny kladou oproti stranám zpravidla rozdílné důrazy na závažnost témat, jako je rovnoprávnost žen, životní prostředí, participace na veřejné správě, urbanismus, práva minorit, sexualita, problematika nelegální imigrace, interrupce, hospodaření s odpady, využívání vodních zdrojů, jaderná energie atd. [Dalton 1988; Inglehart 1977].

Do sféry veřejného rozhodování se dostává obrovské množství nových či důrazněji akcentovaných problémů. Široké spektrum zájmových organizací implementuje do politické agendy celou řadu dříve nepolitických témat: jde o komplikované a stále odbornější otázky, které politika dosud neřešila vůbec nebo s jejich řešením má jen minimální zkušenosti, počínaje záchranou ohrožených živočišných druhů přes výzkum buněk embryí až například k problematice globálních standardů v účetnictví. Institucionální i obsahová redefinice politického prostoru předjímá paralelní trendy: na straně jedné jistou „depolitizaci“ tradičních politických stran, na straně druhé latentní politizaci zájmových organizací. Hranice mezi skupinovými aktéry politiky – stranami a zájmovými skupinami – přestává být neprostopupná, ostrá a trvalá.

Role, funkční vymezení a diferenciaci stran a zájmových skupin

Jakkoliv význam zájmových organizací v systému moderních zastupitelských demokracií zřetelně roste, politické strany jsou bezesporu nadále dominantními institucemi sociální agregace a zprostředkování zájmů, které v průběhu tvorby státní vůle také adaptují, usměrňují a restrukturuje. Jsou nositeli moci na makrostrukturální úrovni a klíčovými aktéry bezprostředních rozhodovacích procesů, kteří spolu se státní administrativou zabezpečují implementaci rozhodnutí (fakticky realizaci určitých zájmů) do praxe. Malé organizované skupiny (strany) sdružují na základě ideologií, sympatií a hodnot sdílené zájmy nesrovnatelně většího, nestrukturovaného počtu lidí, jejichž přímé sociální kontakty jsou omezené či dokonce žádné. Navíc do značné míry integrují i působení mimostranických entit zprostředkování a zároveň dávají možnost zájmovým skupinám, které reprezentují, účastnit se formulování stranického programu.

Vedle běžných klasifikací na základě ideové a programové typologie je tedy možné politické strany chápat podle jejich vztahu k sociálně ekonomickým strukturám, tj. z hlediska funkčního vymezení jako specifické zprostředkující formace, které artikuluje zájmy určité skupiny či skupin občanů a tyto se snaží prosadit v mantinelech politické soutěže. Strany mají potenciál mobilizovat své stoupence uvnitř i vně vlastní instituce. Zajišťují identifikaci členů a příznivců s jistým hodnotovým kodexem a zároveň ho propagují vně vlastních struktur, vstupují tedy do interakce nejen se svými přívrženci, ale i s veřejností. Mají schopnost řídit své členy a sympatizanty do nějaké akce (např. volební aktivity), vytvářet sofistikované vnitřní struktury s jistým stupněm hierarchického uspořádání a mechanismy interní komunikace.

Podobné funkční a strukturální atributy ovšem přináležejí i zájmovým skupinám. Stejně jako strany regulují a zprostředkovávají individuální i kolektivní zájmy v politických proce-

sech, disponují jistou programovou základnou, mobilizačním potenciálem s možností externě agitovat na veřejnosti, vnitřními pravidly a komunikačními toky, stejně jako vertikální i horizontální strukturou. Kolektivně precizují a hierarchizují vlastní zájmy a určují taktiku jejich prosazení.¹⁰

Nabízí se otázka, co tedy politické strany a zájmové skupiny kategoricky odlišuje, když v politologickém výzkumu důsledná diferenciaci prakticky neexistuje. Ani tradiční definice politických stran neumožňují jejich zásadní odlišení od zájmových skupin. Srovnáme-li známé a dnes již klasické vymezení stran La Palombary a Weinaera [1966: 6], opírající se o čtyři základní kritéria (uspořádání od místní až k celostátní úrovni, trvalá organizace, ucházení se o lidovou podporu a usilování o moc a její vykonávání), zjistíme, že příslušné definiční aspekty lze s větším či menším úspěchem uplatňovat i na zájmové skupiny. Stejná situace se opakuje v opačném gardu, kdy nejednu standardní definici zájmových skupin lze stejně dobře vztáhnout i na politické strany. Například G. A. Almond a G. B. Powell [1966: 75] formulují tezi, že zájmová sdružení artikuluje politické požadavky ve společnosti, vyhledávají dohodu s jinými skupinami pro podporu svých požadavků, usilují o realizaci těchto požadavků ve výkonu politických rozhodnutí a ovlivňují volbu politického personálu.

Obvyklé pojetí rozdílu mezi stranami a zájmovými sdruženími se opírá o skutečnost, že zatímco fundamentálním cílem stran je dobýt moc nebo se podílet na jejím vykonávání, zájmové skupiny se spokojí s působením na politické předáky (na ty, kteří politickou moc mají), aniž by chtěly zaujmout jejich místo. Uplatňují tedy vliv na mocenské struktury, ale principiálně zůstávají mimo ně.¹¹ Snaží se ovlivnit legislativní procesy (zejména ve stadiu přípravy a projednávání zákonů) nebo rozhodnutí státních institucí a zákonodárných sborů (vyjednáváním, nátlakem, lobováním, manifestacemi) ve prospěch svých ekonomických („stavovských“) či jiných zájmů. Zájmové skupiny tak lze chápat jako subjekty pohybující se (také) v politickém prostoru a používající tradiční politické instrumenty, avšak jiným způsobem než politické strany.

Věcné odlišení politických stran a zájmových skupin coby odlišných forem institucionalizovaných projevů zájmů přesto zůstává velmi obtížné. V odborné literatuře běžně používaná axiomatická hypotéza, že zájmové skupiny neusilují o získání politické moci či podílu na jejím výkonu, ale snaží se politickou moc „pouze“ ovlivnit, při bližším ohledání bez zbytku neobstojí. Uvažujeme-li o moci ve smyslu výkonu funkcí, pak příslušná diference modelově platí. Moc a její atributy – prestiž, vliv, autorita, vůdcovství – je nicméně sociálním fenoménem, který je přítomen ve všech stupních a ve všech oblastech sociální a politické organizace společnosti. Moc totiž není spojena se specifickou rolí, místem ani s hierarchií, není jen nabytým a udržovaným privilegiem vládnoucí třídy, nýbrž účinkem souboru strategických pozic a potenci strukturovat a měnit pole možného jednání jiných; je spíše praktikována než „vlastněna“. Z tohoto širšího a komplexnějšího chápání mocenských vztahů pojetí, predikované např. M. Weberem jako potence prosadit v rámci sociálního systému vlastní vůli, vyplývá, že v daných intencích jsou bezesporu i zájmové skupiny držiteli (politické) moci [Fiala, Strmiska 1998: 36].

Je-li zvláštní funkcí stran skutečnost, že usilují o výkon politické moci, bezprostředně se podílejí na formování mocenské elity a spolu/utvářejí státní vůli, tj. poskytují politické vůdce

a formují vládu, pak charakteristickým rysem zájmových skupin - neusilujících o přímé získání politického mandátu, ale o vliv - zůstává deklarovaná i faktická neochota převzít přímo podíl na moci (ve smyslu bezprostředního výkonu funkcí) a s tím spojenou míru politické odpovědnosti vůči voličům.¹²

Z hlediska definice odlišností zájmových skupin a politických stran je rozhodující skutečnost, že strany vyhledávají lidovou podporu ve volbách v rámci otevřeného politického trhu. Strany na základě svého funkcionálního vymezení usilují o obhajobu a realizaci skupinových zájmů (cílů) prostřednictvím voleb, zatímco zájmové skupiny se v konkurenčním prostředí nepohybují a volební soutěže o moc se přímo a jako celek neúčastní.¹³ Většinou se „pouze“ snaží podporovat přízněné politické strany, případně ve svůj prospěch ovlivňovat jejich rozhodnutí. Podmínka, že se zájmové skupiny jako celek (tj. jako instituce) neúčastní voleb, je opodstatněná. Obecně totiž není vyloučena možnost (jak ukazuje praxe z mnoha zemí), že se jednotlivci z těchto skupin voleb přímo účastní. Není nikterak výjimečné, že zájmové skupiny (např. odbory) delegují své kandidáty na stranické volební listiny nebo do jmenovaných funkcí a problematizují tak roli stran coby výsadního dodavatele politického personálu.

Strany reprezentují a prosazují univerzalistický celospolečenský program (ideologii), nesoustřeďují se, na rozdíl od zájmových svazů, pouze na dílčí problémy. Zvláště velké strany v logice politického soupeření usilují o utváření voličských koalicí různorodých neformálních skupinových zájmů. V duchu společných politických představ zaujímají stanovisko prakticky ke všem důležitým společenským tématům a konfliktům. Prosazují poměrně pestré spektrum hodnot a cílů v zájmu získání široké lidové podpory. Zájmové skupiny se formují na základě sdílené potřeby podpořit prosazení partikulárního projektu v politickém životě. Jde o seskupení, která jsou zpravidla monotematická, bez univerzálního programu. Zaměřují svoji pozornost většinou pouze k jednotlivým problémům, k určitému segmentu sociální reality, zatímco obsahový katalog stran je nesrovnatelně větší [Klíma 1998].

Jak již bylo řečeno, stále zřetelněji roste vazba zájmových skupin na speciální problémy vývoje a řízení společnosti (tzv. postmateriální hodnoty), které byly politicky artikulovány poprvé u tzv. nových sociálních hnutí. Ty přímo navazovaly na činnost monotematických občanských iniciativ (ekologických, antinukleárních, pacifistických, feministických). Někdy se tato sdružení, reprezentující specifický partikulární zájem, spojují, přidružují nebo volně kooperují s politickými stranami nebo se přirozenou cestou transformují - ve chvíli, kdy se začínají zabývat širokou škálou politického života čili traktují

univerzálnější ideový projekt - v politické strany. Z řady protestních sociálních hnutí vyrůstají tzv. monotematické strany (*single issue parties*). Typickým příkladem je transformace environmentálních skupin na ekologické politické strany v 70. letech minulého století, která zároveň symbolicky dovršila začlenění postmateriálních hodnot do tradiční politické agendy.¹⁴

Závěrem

Politické strany i zájmové (nátlakové) skupiny jsou specializované instituce, uzpůsobené politické soutěži. Jejich prostřednictvím je vytvářen potenciál ke sjednocení, artikulaci a přímému či nepřímému uplatnění zájmů v rozhodovacích procesech. Strany i zájmové skupiny jsou bezprostředním produktem konfliktních linií ve společnosti. Jejich diferenciací není definována organizačně nebo výlučným působením v jistém stupni politické struktury, ale funkčně. Role zájmových skupin v rámci politických mechanismů (především ve smyslu input funkcí) je tím podstatnější, čím více se systém zprostředkování zájmů blíží neokorporativistickému modelu.

Procesem transformace masových sociálně-integračních stran na programové všelidové strany se pootevřel prostor pro radikální politickou emancipaci zájmových skupin, které jsou ve stavu latentní konkurence politických stran a relativizují jejich výsadní postavení v politických procesech. Strany agregují a manifestují zájmy politického charakteru v rámci politických institucí a držitelů moci. Většina zájmových organizací prosazuje své zájmy mimo politické instituce, nicméně neváhají působit často *také* přímo na jejich půdě, především coby zprostředkovatel jejich ovlivňování.

Z procedurálního hlediska je strana mediátorem identických nebo příbuzných zájmů, představ a cílů jednotlivců a skupin v dobrovolném a organizovaném institucionálním rámci, jež svoji aktivitou směřuje - prostřednictvím usilování o veřejnou podporu ve volbách - k získání a posléze k podílu nebo samostatnému výkonu politické moci. Zatímco strany přímo nominují kandidáty na politické posty a snaží se zabezpečit jejich zvolení, zájmové skupiny o realizaci svých cílů prostřednictvím voleb neusilují; rezignují na přímý podíl na moci a dávají přednost zejména ovlivňování jejich držitelů. Právě vědomá aspirace na politickou moc (výkon funkcí), snaha vyhledávat lidovou podporu ve volbách a univerzalistický ideový projekt představují hlediska, která zásadně odlišují politické strany od jiných druhů společenské asociace občanů, resp. od jiných aktérů zprostředkování zájmů (zájmových sdružení, sociálních hnutí či jiných vlivových skupin).

poznámky

¹ Sociální skupina se stává zájmovou ve chvíli, kdy artikuluje reflektovaný zájem s ambicí účasti na politických procesech a jejich ovlivňování. Zájmové skupiny (*interest groups*) jsou specializované sociální struktury typu odborů, podnikatelských syndikátů, občanských sdružení, náboženských a etnických skupin atd., jejichž základní charakteristikou je prezentace zájmů specificky vymezené skupiny v rámci dané společnosti, přičemž tyto zájmy jsou přenášeny směrem k politickým strukturám. Skupinové zájmy se nicméně realizují nejen v politickém, ale i v jiných subsystémech (ekonomickém, sociálním, kulturním) [Almond 1992: 209-270].

² Odlišení zájmových skupin (*interest groups*) a nátlakových skupin (*pressure groups*) je v odborné literatuře nejednoznačné a většinou označuje totožné sociální útvary. V řadě typologií zájmových skupin je nejběžnějším kritériem typ obhajovaných zájmů: a) ekonomické, fungující na bázi společných ekonomických zájmů (odborové organizace, sdružení zaměstnavatelů, výrobců, podnikatelů, průmyslové a obchodní komory), b) neekonomické (sdružení měst a obcí, ekologické, náboženské, etnické organizace).

³ Již před půl stoletím M. Duverger přesvědčivě doložil, že zájmové skupiny hrály klíčovou úlohu už v procesu samotného vzniku

moderních politických stran, jejichž původ je v zásadě dvojitý. (a) Volební a parlamentní, kdy na půdě parlamentu a v souvislosti s volebními procedurami vznikaly politické strany ze skupin poslanců obdobné orientace. (b) Mimoparlamentní a mimovolební: strany se vyvíjely z již existujících skupin, kolektivů a institucí, jejichž původní působení a záměry byly orientovány mimo volby a parlament (odborné, průmyslové společnosti, církve, sdružení intelektuálů, podzemní a ilegální skupiny atd.). Také geneze zrodu masových stran v českém prostředí odkazuje na závislost jejich vzniku na existující struktuře zájmových organizací [Malíř 1996].

⁴ Politické struktury odpovídají sedmi funkcím, které plní každý politický systém. Almondem [1992] navržená kategorizace souboru dynamických atributů systému sestává ze čtyř funkcí vstupů (*input* funkcí): politické socializace, artikulace zájmů, agregace (spojování) zájmů a politické komunikace a z tří funkcí výstupů, tj. politických procesů řízení (*output* funkce): utváření, aplikace a posuzování (soudní správy) norem.

⁵ Už koncem 70. let působilo např. jen ve Washingtonu na šest tisíc nezřídka velmi vlivných zájmových skupin, přičemž jejich politický potenciál dospěl podle Daltona, Becka a Flanagana [1984: 243] právě v USA až do stadia, kdy „stranami kontrolovaná legislativa jednoduše ratifikuje politická rozhodnutí učiněná prostřednictvím přímých jednání mezi zainteresovanými organizovanými zájmy...“

⁶ Viz typologie Sigmunda Neumanna [1956]: „masová integrační strana“ či „strana sociální integrace“.

⁷ Jako téměř instruktážní příklad by mohla sloužit nejsilnější a nejorganizovanější strana první republiky – strana agrární. Ta ovlivňovala nebo přímo disponovala širokou vlastní sítí zájmových, profesních a odborových organizací. Přímo ovládala ve své době největší odborovou organizací (Domovina domkářů a maloročníků), dále odborovou Jednotu zemědělských a lesních zaměstnanců či Ústřední svaz domácích výrobců, výrazně se angažovala v oblasti peněžnictví, bankovníctví a pojišťovnictví. Patřila jí např. banka Slavie, Rolnická pojišťovna, Okresní záložny hospodářské či rozsáhlá síť kempelíček. Agráři vlastnili také celou řadou výrobních i nevýrobních družstev, rozsáhlé pozemky, průmyslové i zemědělské podniky, dokonce i několik elektráren. Vydávali několik deníků a desítky dalších periodik. Velmi podobnou infrastrukturu vytvářely například i strana lidová a sociálně demokratická, na něž byla napojena řada odborových, družstevních, živnostenských, ženských či tělocvičných organizací. Dualitu rolí stran (politická instituce + občanská sdružení zastřešující primárně nepolitické struktury) ilustruje i okolnost, že strany se právně po celé období první republiky pohybovaly v rámci soukromého práva. Jedinou explicitní právní kodifikací byl (později novelizovaný) zákon o pozastavení a rozpuštění státu nebezpečných stran z roku 1933.

⁸ Systém sociokulturních pilířů, který se vyznačuje budováním separátních paralelních institucí k řešení problémů v rámci příslušné „duchovní rodiny“ (katolické, liberální, socialistické...) ve své tradiční podobě ustupuje do pozadí. Zbytky mocných aliancí stran a zájmových svazů (především odborů) nicméně dosud existují v podobě mimořádně silných (nezřídka i formalizovaných) vazeb odborů na některé západoevropské sociálnědemokratické (Norsko, Švédsko, Británie) či křesťanskodemokratické strany (Rakousko, Belgie).

⁹ Také formování českého politického systému po r. 1989 je charakterizováno – z hlediska pokusů o integraci „občanského“ sektoru prostřednictvím vlastních zájmových sdružení - strukturální diskontinuitou s předmnichovským „pilířovým“ politickým systémem.

¹⁰ Zájmové skupiny také (vedle médií) přebírají informační a vzdělávací roli tradičních masových stran. Řada organizací, jako sportovní federace, církve, odbory, vědecké asociace či skautské organizace se navíc vymykají z rámce národního státu a stále více se globalizují, tj. organizují se a prosazují své požadavky na poli mezinárodním. Již R. Michels si všiml, že zájmové skupiny nezřídka nabývají podobně jako politické strany byrokratického charakteru. I zde platí „železný zákon oligarchizace“, tj. jistá dělba práce (o čím větší organizaci jde, tím je dělba strukturovanější a komplexnější), přičemž vůdcové a aparát často formulují vlastní existenční zájem [Michels 2004].

¹¹ Rozumíme-li vlivem obecně schopnost jednotlivce nebo skupiny změnit či „usměrnit“ činnost jiných, pak uplatňování vlivu zájmovými skupinami spočívá v nepřímém získávání podílu na moci přesvědčováním nebo ovlivňováním myšlení a činnosti jiných lidí či skupin lidí.

¹² Dlouholeté, byť nedávno ukončené, přidružené členství britských odborových ústředí v Labour Party ukazuje, že ani tento aspekt nelze chápat schematicky.

¹³ V této souvislosti P. Fiala a M. Strmiska [1998: 38] vyslovují hypotézu, že pokud nějaká zájmová organizace kandiduje ve volbách jako celek, stává se de facto politickou stranou. Jistě lze souhlasit, že účast ve volbách minimálně znamená první fázi transformace zájmové skupiny v politickou stranu. Opačně vzato je možné konstatovat, že strany se projevují jako specifické zájmové skupiny a vyznačují se tím, že se jako celek účastní voleb.

¹⁴ Odlišným příkladem přeměny zájmové skupiny v politickou stranu na bázi volebního angažmá je polská Solidarita. Tato formálně dosud zájmová skupina (odborový svaz) působila jako politická strana *de facto*. V 90. letech Solidarita opakovaně samostatně kandidovala jakožto odborová centrála ve volbách, ve (vítězných) volbách v roce 1997 se dokonce stala integračním centrem celé polské pravice (Volební akce Solidarita, AWS). V českých realitách připomeňme alespoň přerod Sdružení důchodců za životní jistoty na Stranu za životní jistoty.

literatura

Aleman, U. 1990. *Neokorporatismus*. Frankfurt/M.: Campus.

Almond, G. A., Powell, G. B. 1966. *Comparative Politics. A Developmental Approach*. Boston: Little, Brown and Co.

Almond, G. A. 1992. „A Functional Approach to Comparative Politics“. Pp. 209-270 in Susser, B. (ed.). *Approaches to the Study of Politics*. New York: Macmillan.

Brokl, L. a kol. 1997. *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*. Praha: SLON.

Dalton, R. J., Flanagan, S. C., Beck, P. A. (eds.). 1984. *Electoral Change and Advanced Industrial Democracies. Realignment or Dealignment?* Princeton: Princeton University Press.

Dalton, R. J. 1988. *Citizen Politics in Western Democracies. Public Opinion and Political Parties in United States, Great Britain, West Germany and France*. Chatham: Chatham House Publishers.

Easton, D. 1979. *A Framework for Political Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.

Fiala, P., Strmiska, M. 1998. *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal.

Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Mass Publics*. Princeton: Princeton University Press.

Kirchheimer, O. 1990. „The Catch-all Party“ Pp. 58–59 in P. Mair (ed.). *The West European Party System*. Oxford: Oxford University Press.

Klíma, M. 1998. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix.

Kunc, J. 2000. *Stranické systémy v re/konstrukci*. Praha: SLON.

La Palombara, J., Weiner, M. 1966. „The Origin and Development

- of Political Parties". Pp. 3–42 in La Palombara, J., Werner, M. (eds.). *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press.
- Lehmbruch, G., Schmitter, P. C. 1982. *Patterns in Corporatist Intermediation*. London: Sage.
- Maliř, J. 1996. *Od spolků k moderním politickým stranám*. Brno: Masarykova univerzita.
- Michels, R. 2004. *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New Brunswick & London: Transaction Publisher.
- Neumann, S. 1956. „Toward a Comparative Study of Political Parties“. Pp.395–421 in Neumann S. (ed.). *Modern Political Parties. Approaches to Comparative Politics*, Chicago: University Press.
- Novák, M. 1997. *Systémy politických stran*. Praha: SLON.
- Pizzorno, A. 1981. „Interests and Parties in Pluralism“ Pp. 285–327 in Berger, S. (ed.) *Organizing Interests in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Říchová, B. 2000. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál.
- Schubert, K. 1995. „Pluralismus versus korporatismus?“ *Politologický časopis*, 2 (3): 175-191.
- Schmitter, P. C. 1981. „Interest Intermediation and regime Governability in Contemporary Western Europe and North America“. In: Berger S. D. (ed.). *Organizing Interests in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shively, W. P. 1991. *Power and Choice*. New York: Mc Graw-Hill.
- Tansey, S. D. 1995. *Politics: The Basics*. London: Routledge.

Daniel Kunštát absolvoval obor politologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy, kde v r. 2005 dokončil postgraduální studium. Od roku 1998 byl zaměstnán jako analytik v IVVM, nyní je vědecký pracovník Centra pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR. V rámci svého odborného zaměření se zabývá parlamentarismem a stranickým systémem první republiky, vztahem médií a politiky, volebním chováním, politickými postoji a hodnotami v kontextu aktuálních otázek českého politického systému. Na Fakultě sociálních věd UK přednáší politickou komunikaci. Lze ho kontaktovat na adrese: daniel.kunstat@soc.cas.cz

Role kampaně v politické komunikaci a její nazírání českou veřejností před parlamentními volbami v roce 2006¹

Markéta Škodová

Komunikace je jednou ze základních esencí, jež utvářejí charakter politického systému [Deutsch 1963], prvkem, který je za pomoci svého potenciálu schopen ovlivnit fungování tohoto systému v procesu výběru vůdců, vymezením agendy, participací na rozhodování, socializací či mírou kritičnosti, již politická sféra připouští [Fagen 1966]. Politická komunikace, která zejména prostřednictvím masových médií konstruuje významnou část veřejného prostoru, nabývá na intenzitě zvláště v předvolebním období. Nejinak tomu bylo i v případě letošních voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR. Následující příspěvek seznamuje s výsledky šetření veřejného mínění provedeného CVVM SOÚ AV ČR v květnu 2006. S odkazem na historii a současnost předvolebních kampaní a vybrané teoretické koncepty i výzkumy z oblasti mediální, úžeji politické komunikace a politického marketingu se v ohnisku naší pozornosti ocitnou zejména názory veřejnosti na předvolební kampaň, tzv. negativní reklamu a další vybrané komunikační aktivity jednotlivých politických stran.

Historie předvolebních kampaní: od „nudy“ stranickosti k mediálnímu dramatu

První předvolební kampaně se začaly v Evropě objevovat na přelomu 19. a 20. století, tedy s postupným rozšiřováním volebního práva. Nepřiliš vysoká úroveň volebních materiálů

stran, živelnost, absence pevných a promyšlených zásad komunikace s veřejností i prozíravějšího plánování však v konečném důsledku příliš nevedly [Kopeček 2006]. Tehdejší společnost totiž charakterizovala vysoká míra segmentace provázená poměrně nízkou sociální prostupností a zakotveností ve vlastní sociální skupině. Voliči byli tudíž často loajální vůči politické reprezentaci „své“ sociální skupiny – sedlák volil agrárníky, dělník sociální demokraty a městský patricij konzervativce. Kampaně pak v tomto sociálním klimatu měly spíš za úkol mobilizovat voliče tradiční než získat voliče nové.

Rozšíření „zmasovění“ a profesionalizaci předvolebních kampaní s sebou přinesla až druhá polovina 20. století. Příčiny lze spatřovat zejména v postupující sekularizaci, zmenšování některých tradičních sociálních skupin na straně jedné a rozmachu tzv. střední třídy na straně druhé. Nemůžeme též opomínat rostoucí roli médií, a zejména televize, při distribuci informací uvnitř společnosti, a tím pádem jejich současné neoddiskutovatelně dominantní postavení ve veřejné sféře.

Evoluce „masových“ politických kampaní prošla v demokratických zemích třemi fázemi:

1. *stranicky orientované kampaně*, které probíhaly v 50. a první polovině 60. let 20. století. Byly připraveny ad hoc, bez předchozího plánování, silně regulovány stranickým aparátem a postaveny výlučně na dané politické straně a jejím

programu. Volební úspěch byl zaručen pouze v případě silné loajality voličů.

2. *kampaně orientované na kandidáta*, jež jsou časově ohraničeny koncem 60. a první polovinou 70. let 20. století. Rostoucí význam televize umožnil, aby se důraz politické komunikace přesunul na kandidáta, jeho „kvality“ a image.
3. *kampaně orientované na voliče*, využívané od druhé poloviny 70. let minulého století. Veškerá pozornost kampaně se koncentruje na předpokládané potřeby voličů, „konzumentů“. Na rozdíl od předchozího typu vykazují menší míru standardizace a častěji opouštějí centralizovaný, celostátně unifikovaný model stranické komunikace. Do popředí se dostávají nezávislí poradci nebo tzv. image-makers, již na sebe berou zodpovědnost za charakter a výsledek kampaně. Faktickou zodpovědnost politika či politické strany lze jen velmi těžko určit, a je tedy mnohem menší než v minulosti. [Wiszniowski 2006: 15n].

Dnes již nezpochybnitelný a mimořádný vliv televize na politickou komunikaci dokumentuje Kopeček na výzkumu, který při volbách do Evropského parlamentu v roce 1989 provedl Roland Cayrol. Ve všech zemích Evropského společenství se televizní programy věnované volbám umístily na prvním místě mezi formami politické propagace, kterou zkoumaní respondenti využili. Až pak následovaly diskuse s rodinou a známými, čtení tiskového zpravodajství v průběhu kampaně a studium volebních letáků. „Zvláště důležitou roli sehrála televize pro posílení role stranických lídrů. Politik na televizní obrazovce přenesený do obývacího pokoje každého občana se stal velmi účinným nástrojem politické komunikace. Možnost televize oslovit voliče prostřednictvím koncentrovaného obrazového a zvukového vjemu otevřela politikům nové možnosti. Volební kampaně díky tomu získaly silně personalizovanou podobu a mediálně začaly být nahlíženy jako souboj osobností. Image lídra se stala jedním z důležitých faktorů ovlivňujících úspěch stran. Snížila se úloha členů a stranických aktivistů při kampani. Nemálo přitom zafungoval faktor poklesu jejich počtu, který postihl mnohé tradiční strany. Dnes tvoří členové politických stran ve většině zemí Evropské unie pouze 2-4 procenta voličů (Česká republika se nijak nevymyká). Země jako Rakousko, Malta nebo Finsko, kde je straníků více, jsou výjimky potvrzující pravidlo.“ [Kopeček 2006]

Nová „komunikační“ situace vytvořená elektronickými médii má na politiku a politiky jako její klíčové aktéry veliký dopad ze dvou důvodů: 1. političtí činitelé předvádějí svoje charaktery daleko příměji než průměrný občan a výhradně za pomoci převládajících komunikačních prostředků a 2. politická dramata mají podstatně více ritualizovaný průběh než každodenní společenské chování [Meyrowitz 2006]. Navzdory tomu, jak veřejnost proklamativně odmítá děláni dojmu a dává přednost věcným tématům, je podle Meyrowitze přes 40 % voličů nejvíce ovlivněno osobnostními charakteristikami kandidátů, jež jsou předváděny, prezentovány nejvíce prostřednictvím médií. Politika je tedy jakési okázalé a ritualizované drama odehrávající se v médiích, představení, jež má svou zápletku i barvitě vyličené hrdiny. A, jak říká Meyrowitz, do pavučiny celého představení se často chytí dokonce i novináři, kteří o politice zpravují. Stejně jako sportovní, mluví i političtí žurnalisté o těch, kdo jsou „v čele“ a o „černých vzadu“, o čestných prohrách a skromných vítězích. Novináři tedy

spíše přispívají k udržování mýtů sociálních rituálů, než aby je odhalovali či vysvětlovali. „Zatímco politici i političtí novináři často hovoří o rozdílu mezi politickou realitou a politickými dojmy, jakákoliv promyšlenější analýza diskurzu typického pro kampaň a vlastního politického jednání odhalí, že trocha lsti je nutná i k tomu, aby se vytvořil dojem „poctivosti“, a že „držet se tématu“ je samo o sobě dělání dojmu. Jelikož politika je dramatický rituál, je nakonec zhola nemožné oddělit předivo skutečnosti od přediva představení.“ [Meyrowitz 2006: 226]

Někteří autoři jdou při hodnocení role médií v současné politické komunikaci ještě dál. „Přesycenost informacemi a jejich všudypřítomnost vede k vědomé redukci či dokonce k odmítání se dozvídat. Ziskávání dat je reprodukováno pouze na jejich fyzické vlastnění. Moderního člověka stále více uspokojuje pouze fakt, že informaci má, resp. o ní ví, aniž musí nutně znát její obsah. Dnes není problém zprávy získat, ale stává se naopak stále obtížnějším se v nich orientovat a rozlišit jejich upotřebitelnost. To opět vede ke zranitelnosti lidské racionality a vzrůstajícímu pocitu ztráty schopnosti porozumět.“ [Kubáček 2005: 192] Takový soud, jakkoli není v postmoderní rétorice ojedinělý, ovšem opomíjí výzkumy recepce mediálních obsahů, a zejména koncept aktivního publika, na jehož počátku stály model Stuarta Halla o kódování a dekódování [Hall 2005] a teze o polysémických sdělení Johna Fiskeho [Fiske 1989]. Podle této teze nese mediální sdělení potenciální formy interpretace, jež mohou být různými publiky různě dekódovány či aktualizovány, a to v závislosti na interpretačních zvyklostech těchto publik a jejich kulturním zázemí [více o teorii aktivního publika a její kritice viz např. Numerato 2005]. Shovívavější pohled na úlohu elektronických médií ve společnosti nabídl i Bohuslav Blažek, který audiovizuální kulturu postavil do protikladu s vysoce formalizovaným jazykem, jež přinesla éra započatá vynálezem knihtisku. „Pokud se nová média stanou prostředím příznivým pro rozvíjení veřejného dialogu, mohou mezilidské komunikaci odebrat její nadosobnost a neosobnost a vrátit jí dimenzi personální závaznosti a vydávání svědectví... Soudobá společnost není zdaleka tolik v moci médií v tom smyslu, že jí vtlučkají do hlavy, co si zamilují... Skrytá moc médií spočívá v tom, že nepozorovaně přetvářejí naše prostorové a časové chápání, naše nepsané normy komunikace a jednání vůbec a v posledku naše vnímání i myšlení, naše děsy i naděje.“ [Blažek 1995: 89]

Politický marketing a jeho svůdná i kritizovaná součást: negativní kampaň

Volební strategie, image strany, jejího lídra a kandidátů či volební apel – to jsou základní pojmy, s nimiž pracuje *politický marketing*, který coby vědní obor zaznamenal rozmach v posledních třech dekadách 20. století. Základem marketingového přístupu, využívajícího poznatků ekonomie, je, že znalosti o mechanismech koupě a prodeje politického produktu (kandidátů nebo politických stran) jsou v praxi použity na volebním trhu. Vstupní predikce počítá s tím, že trh koupí jen ty nejlepší produkty, ale informace o tom, co je nejlepší a proč, je do jeho podvědomí třeba nejprve nějakým způsobem dostat [Jabloňský 2006: 47].

Současná politická strana potřebuje podle odborníků na politický marketing k oslovení co nejširších vrstev ve společ-

nosti, aniž by zároveň došlo k rozbřednutí její politiky, zejména následující:

1. nezpochybnitelného a široce přijatelného vůdce
2. moderní a efektivní způsob řízení
3. využití marketingových postupů nejen ve volebních kampaních, ale i v mezivolebních obdobích
4. odvahu oprostít se od ideologických floskulí a předem prohrané obrany minulosti a vytvořit srozumitelný a konkrétní program pro všechny voličské skupiny zaměřený do budoucnosti
5. schopnost nastolovat nová a silná politická témata a nejen reagovat na to, s čím přijde konkurence [Mrklas 2005: 6].

Mezi základní stavební kameny komunikace politických stran stále patří programy, ačkoli se samozřejmě v závislosti na historickém kontextu mění nejen jejich obsah, zacílení či délka². Programy „... hrají velmi podstatnou roli, protože umožňují voličům soustředit se kolem té strany, která nejlépe zosobňuje jejich názory (integrační funkce). Zároveň však programová hlediska vymezují tu kterou stranu vůči stranám ostatním (dezintegrační funkce). Navíc programy ukazují na světonázorovou orientaci daného politického subjektu, dále napovídají leccos o poctivosti, pečlivosti a nápaditosti jejich autorů a v neposlední řadě nám pomáhají odhadnout, jakým způsobem by se mohla vyvíjet česká společnost v příštích čtyřech letech.“ [Šaradín 2002: 7]

Vedle programů, výrazných lídrů a profesionalizované práce s médii však politické strany v posledních letech využívají, a to zejména v období před volbami, též takzvanou negativní reklamu, která se spíše než na pozitiva samotného kandidáta soustředí na údajné slabé stránky protivníka. Její rozmach započal v šedesátých letech minulého století ve Spojených státech. Negativní kampaň se coby snaha získat hlasy prostřednictvím atakování politických konkurentů namísto zdůrazňování vlastních předností sice vždy stává předmětem kritiky ve veřejnosti i v médiích, ale na druhé straně přináší i velký zájem a druhotnou publicitu [Buchta 2005].

Důležitými součástmi negativní reklamy jsou: zjednodušování, „sloganizování“ a pomlouvání. McNair [2002] oponuje rozšířenému názoru, že k charakteristikám negativní reklamy patří i její zhoubný vliv na demokratický proces – snižuje voličskou účast a je zodpovědná za nízkou politickou participaci a vysoký stupeň cynismu a odcizení uvnitř veřejnosti. Účinky takto vedené kampaně totiž podle McNaira silně podmiňují ostatní vlivy politického prostředí a připravenosti voličů ignorovat je, pokud s nimi nesouhlasí.

Větší váhu přikládá negativní kampani sociolog Ivan Gabal, jenž tvrdí, že nevybíravé napadání politických protivníků může významně ovlivnit výsledek voleb. „Negativní kampaň míří nejen na voliče a věrohodnost programů a soupeřů, ale také na sebevědomí soupeřů a jejich emocionální a racionální stabilitu. Podlomení sebevědomí soupeře a zatlačení jeho kampaně do emocí, osobních ataků a hysterických reakcí, které oslabují strategické schopnosti a cílevědomé jednání, je předpokladem úspěchu, který stojí na neschopnosti soupeře strategicky a racionálně reagovat. Jakmile se soupeř začne rozhořčovat nad negativním přístupem, reaguje emocionálně a ztrácí schopnost odpovídat svým programem a racionálními argumenty.“ [Gabal 2006]

Rozporuplné hodnocení účinků konfliktních, negativních sdělení v procesu komunikace přináší i lingvistika, v oblasti persvazivní (přesvědčující) komunikace konkrétně teorie kognitivní reakce a teorie konzistence. Teorie kognitivní reakce klade důraz na příznivou reakci adresátů k persvazivnímu sdělení, která jediná může vyvolat změnu jejich postojů a chování. Upozorňuje tak na nutnost myšlenkové (a citové) shody obsahu sdělení s názory, zkušenostmi a hodnotovým systémem adresátů. Pokud sdělení vyvolá negativní nebo konfliktní myšlenky, pak se míjí účinkem. To ale popírá teorie konzistence, která dokazuje, že pokud sdělení vyvolá napětí či konflikt v myšlení adresátů, pokud je kontradiktorní s jejich hodnotových systémem, přesvědčením a názory, pak je motivuje ke změně, k přizpůsobení novým poznatkům a myšlenkám, aby se napětí a zmatek v myslech snížily. Čím větší je diskrepance mezi názory a postoji publika a novým sdělením, tím více jsou příjemci sdělení motivováni ke změně. [Srpová 2005: 202].

Prezentace politických stran v médiích před parlamentními volbami v ČR

Po stručném teoretickém přehledu se nyní podíváme na způsob, jakým byly jednotlivé nejsilnější subjekty české politiky prezentovány v médiích před letošními parlamentními volbami.

Prezentaci politických stran ve stranicky nezávislých celostátních denících, zpravodajství celoplošných televizí a Českého rozhlasu 1 – Radiožurnálu monitoroval Media Tenor³ od 1. dubna do 2. června – celkově se jednalo o 43 077 výpovědí. Autoři obsahové analýzy dospěli k závěru, že „na patovém výsledku letošních voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR se do značné míry podílela svým bipolárním pohledem na českou politickou scénu média, která volební střet levice a pravice personifikovala do intenzivní prezentace ČSSD a ODS a výrazně menší pozornosti věnované ostatním stranám.“ [Sibrt 2006]

Podle analytiků Media Tenoru je zřejmé, že média do značné míry přispěla k posílení dvou nejsilnějších politických stran a svou prezentací, která volby představila jako zásadní střet ČSSD a ODS ve stylu „bud', a nebo pro ČR“, do značné míry znevýhodnila menší politické strany. Celé dvě třetiny, přesněji 64 %, výpovědí o politických stranách se totiž týkaly právě těchto dvou politických stran, a média tedy svou inkli-

Tabulka č. 1: Výpovědi o politických stranách v médiích (v tisících)

ČSSD	15 407
ODS	11 350
Strana zelených	4 345
KDU-ČSL	3 970
KSČM	3 457
US-DEU	1 347
SNK ED	499
ND (předseda V. Železný)	227

Zdroj: InnoVatio.

Pozn.: Data jsou z období 1. dubna až 2. června 2006. Sledovaná média: MF Dnes, Právo, Lidové noviny, Hospodářské noviny, zpravodajství ČT, TV Nova, TV Prima, ČRo1 – Radiožurnál.

nací k intenzivnímu zpravodajství o ČSSD a ODS do značné míry znevýhodnila menší strany v jejich šancích dosáhnout příznivého volebního výsledku (viz tab. 1).

Z analýzy dále vyplynulo, že média ve sledovaném období vytvářela z hlediska podílu negativních a pozitivních zpráv ve dvou předvolebních měsících obdobnou image ČSSD a ODS, když je prezentovala s 18, resp. 19% převahou negativních zpráv nad pozitivními.

Třetí nejčastěji prezentovanou stranou byla Strana zelených, jež byla v předvolebním období zmiňována s 10% převahou negativity. O US-DEU média informovala s 21% převahou negativních zpráv nad pozitivními, když stranu představovala jako subjekt na odchodu z celostátní politiky či reflektovala ultraliberální předvolební kampaň, vybočující z dosavadní komunikační strategie strany nejen cílovou skupinou, ale i tematickým zacílením.

Stejně jako US-DEU byla i KSČM v médiích zmiňována s 21% převahou negativních zpráv nad pozitivními. Relativně nejpříznivější mediální obraz s nejmenším podílem negativity pak podle autorů studie vytvářela v předvolebním období média KDU-ČSL, jejíž profil se nesl na vlně 6% převahy negativity nad pozitivitou.

Sledovanost a hodnocení předvolební kampaně českou veřejností

Součástí posledního šetření Centra pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR před volbami do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v roce 2006⁴ byla též baterie otázek, které se týkaly předvolební kampaně a některých jejích vybraných aspektů. Na začátku našeho výzkumu figuroval předpoklad, že veřejnost bude reflektovat předvolební dění právě z perspektivy mediálně „předváděného představení“, jehož zápletkou se odvíjela především od konfliktního vztahu dvou „ústředních hrdinů“ – občanských a sociálních demokratů.

Respondentům jsme úvodem položili několik otázek zjišťujících, jak hodnotí probíhající předvolební kampaň, zda se zajímají o předvolební dění či se cítí být před volbami dostatečně informováni. Z průzkumu vyplynulo, že předvolební kampaň

sledovalo 40 % lidí při součtu odpovědi „rozhodně sleduji“ (7 %) a „spíše sleduji“ (33 %); dvě třetiny lidí se o ni naopak nezajímaly: 40 % oslovených našim tazatelům řeklo, že ji „spíše nesleduje“, 20 % pak, že ji „rozhodně nesleduje“.⁵

Zájem o předvolební kampaň výrazně determinovalo vzdělání respondentů: statisticky významně častěji se o ni zajímali lidé s různými stupni vyššího a vysokoškolského vzdělání; respondenti se základním vzděláním na druhou stranu častěji než oslovení z jiných vzdělanostních kategorií odpovídali, že kampaň nesledují. Zájem o kampaň také častěji artikulovali lidé šedesátiletí a starší, respondenti ve věku 15-29 let zase významně častěji než všichni starší respondenti proklamovali, že kampaň „rozhodně nesledují“. Předvolební kampaň dále častěji „spíše sledovali“ čeští muži než ženy.

Oslovené jsme následně požádali o jejich hodnocení kampaně. Polovině dotázaných se kampaň nelíbila (při součtu odpovědi „spíše nelíbí“ a „rozhodně nelíbí“), téměř třetina u této otázky deklamovala, že ji nesleduje, a 15 % z nich řeklo, že se jim líbí (při součtu odpovědi „spíše líbí“ a „rozhodně líbí“).⁶ Procentní body přiřazené ke každé položce ukazuje tabulka č. 2.

Do zájmu o kampaň se i zde promítlo vzdělání respondentů a také jejich věk a ochota jít k volbám. Statisticky významně častěji probíhající předvolební kampaň nesledovali lidé, kteří našim tazatelům sdělili, že k volbám nejspíš nepůjdou, než ti, kteří projevili sympatie ke konkrétní politické straně. O kampaň nejevili zájem v porovnání se všemi staršími respondenty oslovení z věkové kategorie 15-29 let a v komparaci s dalšími vzdělanostními kategoriemi také dotazovaní s neúplným či základním vzděláním. Sympatizanti sociálních demokratů, komunistů a občanských demokratů sledovali kampaň v porovnání s příznivci ostatních stran častěji a častěji také deklamovali, že se jim „spíše líbí“.

Co se týče vybraných předvolebních komunikačních aktivit politických stran či jejich představitelů, výzkum ukázal, že postoj Čechů k nim je spíše laxní.⁷ Předvolební shromáždění nezajímala 81 % oslovených (při součtu odpovědi „spíše nezajímají“ a „rozhodně nezajímají“), informační letáky nechávaly chladnými 73 % z nich (součet odpovědi „spíše nezajímají“ a „rozhodně nezajímají“), předvolební televizní spoty nezajímaly 68 % (součet odpovědi „spíše nezajímají“ a „rozhodně nezajímají“) a diskusní televizní pořady 51 % (součet odpovědi „spíše nezajímají“ a „rozhodně nezajímají“) dotázaných. Podrobné výsledky ukazuje tabulka č. 3.

Analýza druhého stupně ukázala, že štěpícím znakem při rozvrstvení odpovědi se stala proklamovaná sympatie k politickým stranám a opět stupeň vzdělání. O předvolební shromáždění se statisticky významně častěji „spíše zajímali“ příznivci levice: konkrétně KSČM a ČSSD. Respondenti se

Tabulka č. 2: Názory na letošní předvolební kampaň (v %)

rozhodně líbí	1
spíše líbí	14
spíše nelíbí	35
rozhodně nelíbí	15
nezná, nesleduje	30

Pozn.: Dopočet do 100 % ve sloupci tvoří odpovědi „neví“.

Tabulka č. 3: Zájem o různé typy předvolební agitace (v %)

	rozhodně zajímají	spíše zajímají	spíše nezajímají	rozhodně nezajímají
předvolební televizní spoty	6	25	42	26
diskusní televizní pořady	13	35	28	23
informační letáky	3	24	40	33
předvolební shromáždění	4	14	40	41

Pozn.: Dopočet do 100 % v řádcích tvoří odpovědi „neví“.

Tabulka č. 4: Názory na informovanost (v %)

	rozhodně dostatek	spíše dostatek	spíše nedostatek	rozhodně nedostatek
o politických stranách	8	46	29	9
o kandidátech	5	32	41	13
o programech	6	37	36	12
o volebním systému	10	29	30	19

Pozn.: Dopočet do 100 % v řádcích tvoří odpovědi „neví“.

Tabulka č. 5: Názory na kampaň jednotlivých stran (v %)

	rozhodně líbí	spíše líbí	spíše nelíbí	rozhodně nelíbí	nezná, nesleduje
ČSSD	4	24	24	17	25
KDU-ČSL	1	17	24	10	37
KSČM	5	13	16	17	39
ND	1	7	13	11	55
ODS	7	21	22	19	26
SNK ED	1	11	11	7	57
SZ	5	29	16	6	33
US-DEU	1	7	15	14	49

Pozn.: Dopočet do 100 % v řádcích tvoří odpovědi „neví“.

základním vzděláním významně častěji než lidé z ostatních vzdělanostních kategorií deklarovali svůj nezáměr o všechny zmíněné formy předvolební agitace.

Ačkoli vybrané typy komunikačních kanálů v průměru dvě třetiny Čechů v době před parlamentními volbami nezajímaly, svoji informovanost zejména o jednotlivých kandidátech respondenti přesto hodnotili jako nedostatečnou – alespoň to uvedlo 54 % oproti 37 % těch, kteří se domnívali, že jsou o jednotlivých kandidátech informováni dostatečně.⁸

Více se lidé cítili být informováni o politických stranách (54 %), o volebním systému (39 %) a o volebních programech stran (43 %). Podrobnější strukturu odpovědí respondentů nabízí tabulka č. 4.

Názory na kampaň a programy jednotlivých stran

Respondenti se dále vyjadřovali ke kampani jednotlivých politických stran.⁹ Nejvíce negativních ohlasů na svou kampaň získaly ČSSD (41 %), ODS (41 %) a KDU-ČSL (34 %). Kampaň Strany zelených se líbila 34 % oslovených (při součtu odpovědí “rozhodně líbí” a “spíše líbí”), následovali občanští demokraté a sociální demokraté se shodnými 28 %. Stranou, která Čechům nejméně utkvěla v „předvolební paměti“, byli SNK Evropští demokraté, jejichž kampaň neznalo či nesledovalo 57 % respondentů. Přes polovinu dotazovaných (55 %) nesledovalo nebo neznalo též kampaň Nezávislých demokratů (předseda V. Železný). Podrobné výsledky shrnuje tabulka číslo 5.

Politické strany se podle respondentů v kampani před parlamentními volbami zaměřovaly spíše na kritiku oponentů (tento názor vyslovilo 55 % dotazovaných). Pětina oslovených

se domnívala, že strany v kampani spíše představují vlastní volební programy (viz tab. č. 6).¹⁰

Spíše na kritiku oponentů se pak podle Čechů nejvíce zaměřovala ČSSD (uvedlo to 47 % dotázaných) a ODS (45 % dotázaných).¹¹ Jako strana, která se zaměřuje spíše na představení vlastního programu, byli nejčastěji jmenováni Zelení (42 %). Následovali komunisté (31 %), ODS (29 %) a KDU-ČSL (28 %) – podrobné výsledky v tab. č. 7.

Výzkum dále ukázal, že česká veřejnost negativní kampaň namířenou proti politickým protivníkům spíše odmítá než akceptuje, když v odpovědi na otázku „Myslíte si, že v kampani má své místo i reklama napadající soupeře?“ 38 % dotázaných uvedlo, že negativní reklama má v kampani své místo, zatímco mírně nadpoloviční většina (53 %) to odmítla. Relativně shovívavější vůči negativní reklamě byli mladí lidé ve věku 15 až 19 let a stoupenci ČSSD. Naopak vyšší podíl odmítavého postoje k negativní reklamě jsme zaznamenali mezi voliči KDU-ČSL [Červenka 2006a].

V baterii otázek¹² týkající se letošních parlamentních voleb, probíhající předvolební kampaně a v jejím rámci prezentovaných programů politických stran jsme dále chtěli zjistit, zda veřejnost vnímá v konkurenci jednotlivých politických subjektů nějaké programové rozdíly.

Tabulka č. 6: Na co se strany v kampani zaměřují

spíše na představení vlastních programů	20
spíše na kritiku oponentů	55
nezná, nesleduje	20

Pozn.: Dopočet do 100 % ve sloupci tvoří odpovědi „neví“.

Tabulka č. 7. Na co se v kampani zaměřují jednotlivé strany (v %)

	spíše na představení vlastních programů	spíše na kritiku oponentů	nezná, nesleduje
ČSSD	25	47	22
KDU-ČSL	28	23	35
KSČM	31	21	39
ND	15	11	57
ODS	29	45	22
SNK ED	15	9	56
SZ	42	13	33
US-DEU	13	17	49

Pozn.: Dopočet do 100 % v řádcích tvoří odpovědi „nevím“.

Necelá polovina (47 %) dotázaných vnímala programy politických stran jako výrazně odlišné, dvě pětiny (41 %) naopak soudily, že se jednotlivé programy od sebe „spíše“ (36 %) či „rozhodně“ (5 %) příliš neliší. Celých 12 procent oslovených se neumělo vyjádřit, a zvolilo tedy odpověď „nevím“.

Politické programy jako odlišné vnímali relativně častěji muži (52 %) než ženy (43 %), absolventi vysokých škol (69 %), lidé řadící se na pravolevé politické škále buď jednoznačně na pravici (63 %) či naopak na levici (65 %) a podle stranických preferencí stoupenci KSČM (67 %) a ODS (66 %), v menší míře pak i příznivci ČSSD (61 %). Z hlediska odhodlanosti účastnit se voleb do poslanecké sněmovny to pak byli zejména dotázaní, kteří uváděli, že se voleb rozhodně zúčastní (66 %). Naopak relativně nižší podíl dotázaných, kteří vnímají programy politických stran jako rozdílné, se vyskytl mezi mladými lidmi ve věku 15 až 19 let (28 %), respondenty se základním vzděláním (35 %), studenty (34 %), nekvalifikovanými nebo zemědělskými dělníky (30 %), respondenty hlásícími se na pravolevé škále k politickému středu (30 %) či těmi, kteří se na této škále neumějí sami zařadit (21 %), stoupenci Zelených (31 %) a nerozhodnutými voliči (38 %). Z hlediska deklarované volební účasti rozdíly mezi programy jednotlivých politických

stran méně vnímají lidé, kteří podle vlastního vyjádření „spíše“ (27 %) nebo „rozhodně“ (17 %) nepůjdou volit. [Červenka 2006a]

Respondenty jsme nakonec také požádali o to, aby si zkusili „předpovědět“ výsledek parlamentních voleb; chtěli jsme, aby jmenovali první dvě místa v pořadí stran podle počtu získaných hlasů ve volbách.¹³ Dvě třetiny dotázaných (62 %), se domnívaly, že zvítězí občanští demokraté, výhru ČSSD předpovědělo 31 % respondentů a podle 2 % oslovených měli z voleb vítězně vyjít komunisté. Obdobně nejvíce Čechů, 52 %, přiřklo druhé místo sociálním demokratům. V pořadí tipů na 2. místo následovala ODS (27 %), KSČM (9 %) a KDU-ČSL (1 % oslovených).

Respondentů jsme se též ptali na to, co si myslí o důležitosti vlivu některých faktorů na volební rozhodování občanů, a to jak na rozhodování voličů obecně¹⁴, tak i osobně v případě jich samotných (viz tab. č. 8).¹⁵

Z tabulky je zjevné, že všem zkoumaným faktorům přisuzovali dotazovaní větší důležitost u ostatních lidí (nebo voličů jako celku), menší pak u sebe samotných. Relativně výrazné to bylo zejména v případě médií, kterým důležitý vliv na voliče připisovalo 85 %, zatímco v osobní rovině vliv médií jako

Tabulka č. 8: Důležitost faktorů na volební rozhodování voličů/respondenta (v %)

		Rozhodně důležité	Spíše důležité	Spíše nedůležité	Rozhodně nedůležité	Neví	D/N
médiá	voliči	42	43	8	3	4	85/11
	respondent	14	34	29	18	5	48/47
předvolební výzkumy	voliči	8	40	31	10	11	48/41
	respondent	4	22	39	29	6	26/68
předvolební programy politických stran	voliči	26	48	17	3	6	74/20
	respondent	27	36	17	14	6	63/31
aféry představitelů politických stran	voliči	32	41	16	4	7	73/20
	respondent	19	32	24	19	6	51/43
rodina a přátelé	voliči	17	41	25	8	9	58/33
	respondent	14	36	26	18	6	50/44
politické přesvědčení	voliči	41	41	8	3	7	82/11
	respondent	33	35	12	13	7	68/25
dlouhodobý příklon k politické straně	voliči	39	42	8	3	8	81/11
	respondent	28	31	17	15	9	59/32

Pozn.: Procenta v řádku.

podstatný vnímala jen necelá polovina dotázaných (48 %). Podobně silná disproporce se objevila i v případě odhadovaného a deklarovaného vlivu předvolebních výzkumů, ať představitelů politických stran nebo dlouhodobého příklonu k některé politické straně. O něco menší rozdíl v tomto ohledu byl zaznamenán v případě vlivu politického přesvědčení, předvolebních programů politických stran a zejména rodiny a přátel. Častější připisování důležitosti vlivu zkoumaných faktorů na voliče jako celek než na samotného respondenta je zřejmě dáno tím, že lidé, kteří si myslí, že dotyčné okolnosti ovlivňují je samotné, tuto skutečnost v naprosté většině promítají i do hodnocení vlivu na ostatní voliče, zatímco v opačném případě, kdy si lidé myslí, že na ně samotné příslušné faktory významně nepůsobí, není tato projekce zdaleka tak silná a podstatná část takových dotázaných jim přikládá důležitost, pokud jde o volební rozhodování jiných lidí, i když pro sebe osobně je považují za nepodstatné [Červenka 2006b].

Závěrem

Česká veřejnost, ač její větší část v předvolebním šetření CVVM deklamovala, že politickou kampaň nesleduje, nelíbí se jí či ji vybrané komunikační aktivity politických stran nezajímají, se před letošními parlamentními volbami cítila být paradoxně nedostatečně informována o vybraných kandidátech. V menší míře pociťovali lidé informační deficit, pokud se jednalo o politický systém, jednotlivé programy nebo politické strany. Možným vysvětlením může být způsob vedení kampa-

ni, který se opírá o postavu silného lídra, „vůdce“, případně několika málo dalších „tváří“ té které politické strany. Tyto postavy pak dohromady za pomoci masových médií vytvářejí předvolební příběh, řečeno s Meyrowitzem „ritualizované představení“, jehož kulisami jsou volby a zápletkou boj o pozornost voličů. Ta se upírá především na obsah médií, v němž se každý den odehraje nový „díl“ předvolebního dramatu.

Scénáristé předvolebních příběhů, ať už se jedná o politiky samotné, jejich marketingové poradce či image-makers, užívají v posledních letech k zajištění a udržení pozornosti publika stále častěji prostředků negativní kampaně, jejíž těžiště spíše než v představení kandidáta leží v napadání (leckdy nečestném a nesportovním) politických rivalů. Češi sice negativní reklamu před volbami většinou odmítali, a v souvislosti s ní kritizovali především soupeření hlavních protivníků – ČSSD a ODS, ale když měli tipovat dvě vítězné strany dle pořadí, jejich odhad byl správný. Volební účast i výsledek potvrdily, že vyhraná až mobilizační komunikace občanských i sociálních demokratů, kteří si od médií vysloužili největší pozornost a od respondentů ve sledovaných položkách nejkrajnější hodnocení, slavila svůj úspěch. Nakolik je ovšem bipolarizace politické scény, jejíž odraz můžeme spatřit v médiích i názorech české veřejnosti, stabilním jevem ve veřejné sféře, ukáže až čas. Už nyní ale můžeme konstatovat, že z české mediální krajiny i veřejnosti jako celku vytlačuje silná agenda dvou nejsilnějších politických stran agendu ostatních politických subjektů. A to – podle našeho mínění bohužel – výrazně ochuzuje a zplošťuje mapu veřejného prostoru.

poznámky

- ¹ Text vznikl s podporou výzkumného záměru MŠMT MSM 0021620825 „Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor“.
- ² Na tomto místě si dovolueme ocitovat jeden z politických postřehů Albína Bráfa, prvního profesora národního hospodářství na pražské české univerzitě po jejím znovuzřízení roku 1882, který je dle našeho názoru aktuální i téměř sto let po svém publikování. „Programy politických stran vyhovují plně svému účelu, když strany v nich jasně vyjádří své základní cíle, formulují je v mezích jejich občas dle vhodných příležitostí a podnětů, kterak sobě představují provedení jednotlivých úkolů zákonodárných neb správních, jak doba káže nebo politická možnost připouští. Programy obšírně sosenované v podobě mnohoarchových knih – zvu-li se dokonce i pak ještě jen „rámcovými“ – jsou již pro tuto svou doktrinářskou slabinu na výsost nepraktickými. Kladou přílišnou podrobnost zbytečné pouto samostatnému nazírání svérázněji myslících příslušníků svých. Svou délkou ztrácejí uchvacující sílu pro hlavy prostší. A co nejhoršího: samy si strojí osud tkaniva Penelopina. V živém bujnopestrém toku proudí všecek život sociální; zítřek již na vrch vynese nové konkrétnosti, na které šablona včerejší se více nehodí. Bližší provádění vůdčích svých myšlenek musíme ustavičně přizpůsobovat dočasnému stavu poměrů. Činíme-li všecken možný detail předmětem programu, sami jsme příčinou, že během málo let náš program se musí státí praporem strakaté záplatovaným.“ [Bráf 1924: 5-6]
- ³ Media Tenor je projektem občanského sdružení InnoVatio. Byl založen před 11 lety skupinou čtyř žurnalistů: Markusem Rettichem, Matthiasem Vollbrachtem, Christianem Kolmerem a Rolandem Schatzem. Media Tenor za použití zejména kvantitativních metod analyzuje, jakými způsoby česká i zahraniční média informují o vybraných tématech, organizacích a osobách.

- ⁴ Technické parametry výzkumu: terénní šetření: 1.5. – 8.5. 2006; počet respondentů: 1033; reprezentativita: obyvatelstvo ČR ve věku od 15 let; výběr respondentů: kvótní výběr; výzkum: Naše společnost 2006, v06-05.
- ⁵ Znění otázky: „Sledujete nebo nesledujete předvolební kampaň před nadcházejícími volbami do Poslanecké sněmovny?“ Možnosti odpovědí: Rozhodně sleduje, spíše sleduje, spíše nesleduje, rozhodně nesleduje, neví.
- ⁶ Znění otázky: „Řekněte, jak se Vám líbí nebo nelíbí letošní předvolební kampaň? Rozhodně líbí, spíše líbí, spíše nelíbí, rozhodně nelíbí?“ Další možnosti odpovědí: nezná, nesleduje; neví.
- ⁷ Znění otázky: „Zajímají Vás během předvolebního období a) předvolební televizní spoty politických stran, b) diskusní televizní pořady o politice, c) informační letáky politických stran, d) předvolební shromáždění politických stran?“ Možnosti odpovědí: rozhodně zajímají, spíše zajímají, spíše nezajímají, rozhodně nezajímají, neví.
- ⁸ Znění otázky: „Jak byste v souvislosti s nadcházejícími volbami zhodnotil svou informovanost? Máte dostatek nebo nedostatek informací o a) o kandidujících politických stranách, b) o kandidátech politických stran, c) o volebních programech stran, d) o volebním systému (jak se volí, přepočítávají hlasy na mandáty atp.)?“ Možnosti odpovědí: rozhodně dostatek, spíše dostatek, spíše nedostatek, rozhodně nedostatek, neví.
- ⁹ Znění otázky: „Nyní Vám přečtu názvy politických stran. Řekněte mi prosím, jak se Vám líbí nebo nelíbí předvolební kampaň každé z nich? Rozhodně líbí, spíše líbí, spíše nelíbí, rozhodně nelíbí?“ a) ČSSD, b) KDU-ČSL, c) KSČM, d) Nezávislí demokraté (předseda V. Železný), e) ODS, f) SNK Evropské demokraté, g) Strana zelených, h) US-DEU.“ Další možnosti odpovědí: nezná, nesleduje; neví.

¹⁰ Znění otázky: „Domníváte se, že se politické strany v současné předvolební kampani zaměřují spíše na představení vlastních programů nebo spíše na kritiku oponentů? Strany se zaměřují: spíše na představení vlastních programů, spíše na kritiku oponentů?“ Další možnosti odpovědí: nezná, nesleduje; neví.

¹¹ Znění otázky: „Opět Vám budu číst názvy politických stran a Vy mi prosím u každé z nich řekněte Váš názor na to, zda se strana ve své předvolební kampani zaměřuje spíše na představení vlastního programu nebo spíše na kritiku oponentů? a) ČSSD, b) KDU-ČSL, c) KSČM, d) Nezávislí demokraté (předseda V. Železný), e) ODS, f) SNK Evropští demokraté, g) Strana zelených, h) US-DEU.“ Další možnosti odpovědí: nezná, nesleduje; neví.

¹² Znění otázky: „Myslíte si, že a) programy politických stran se nějak výrazně liší, b) v předvolební kampani má své místo i reklama, která napadá politického soupeře (např. různé billboardy), c) v novém

parlamentu zasednou lidé, kteří budou dobře reprezentovat zájmy svých voličů, f) volby mohou něco změnit?“

¹³ Znění otázky: „Pokuste se odhadnout, která politická strana nebo volební uskupení získá v červnových volbách do Poslanecké sněmovny nejvíc hlasů a která bude na druhém místě.“

¹⁴ Znění otázky: „Jak důležité jsou podle Vás pro rozhodování voličů, komu dají svůj hlas a) média, b) předvolební výzkumy, c) předvolební programy politických stran, d) aféry představitelů politických stran, e) rodina a přátelé, f) politické přesvědčení, g) dlouhodobý příklon k politické straně?“

¹⁵ Znění otázky: „A jak důležité jsou konkrétně pro Vás při rozhodování, komu dáte svůj hlas a) média, b) předvolební výzkumy, c) předvolební programy politických stran, d) aféry představitelů politických stran, e) rodina a přátelé, f) politické přesvědčení, g) dlouhodobý příklon k politické straně?“

literatura

Blažek, Bohuslav 1995. *Tváří v tvář obrazovce*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Bráf, Albín 1924. *Život a dílo. Díl pátý: Výbor statí z politiky a samosprávy*. (Uspořádal Josef Gruber a Cyril Horáček). Praha: Vesmír. Online na <http://www.econlib.cz/zlatyfond/html/zf0044.htm> (staženo 15. 9. 2006)

Buchta, Marek 2005. „Britské parlamentní volby I./Negativní reklama.“ *Cevrorevue* 5/2005. Online na <http://www.cevro.cz/cs/cevrorevue/aktualni-cislo-on-line/2005/5/60307-britske-parlamentni-volby-negativni-reklama.html> (staženo 15. 9. 2006)

Červenka, Jan 2006a. *Názory české veřejnosti na některé aspekty letošních voleb*. Tisková zpráva CVVM. 5. 6. 2006. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Červenka, Jan 2006b. *Občané o volebním rozhodování a vlivech, které na něj působí*. Tisková zpráva CVVM. 5. 6. 2006. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Deutsch, Karl W. 1963. *The Nerves of Government. Models of Political Communication and Control*. New York: Free Press.

Fagen, Richard R. 1966. *Politics and Communication*. Boston: Little, Brown and Company.

Fiske, John 1989. *Understanding Popular Culture*. London: Unwin Hyman.

Gabal, Ivan 2006. „Pozitivní důsledky negativní kampaně.“ *iHNed.cz* 13. 6. 2006 http://ihned.cz/3-18663930-Gabal-000000_d-a8 (staženo 15. 9. 2006)

Hall, Stuart 2005. „Kódování/dekódování.“ *Teorie vědy* 2: 41-58.

Jabłoński, Andrzej 2006. „Politický marketing v USA: koncepce a uplatnění v prezidentských kampaních.“ Pp. 28-48 in Jabłoński, A. a kol., *Politický marketing. Úvod do teorie a praxe*. Brno: Barrister & Principal.

Kopeček, Lubomír 2006. „Když voliče lákají.“ *Psychologie Dnes* 6/2006. Online na <http://casopisy.portal.cz/scripts/detail.php?id=9581> (staženo 15.9.2006)

Kubáček, Jan 2005. „Politika zítřka aneb česká demokracie na rozcestí.“ Pp. 179-201 in Kubáček, J. (ed.), *I. Studentský politologický almanach*. Praha: Filozofická fakulta UK.

McNair, Brian 2002. „Stručná historie politické reklamy.“ *Revue pro média* 3. Online na http://fss.muni.cz/rpm/Revue/Revue03/preklad_mcnair_rpm03.pdf (staženo 15. 9. 2006)

Meyrowitz, Joshua 2006. *Všude a nikde. Vliv elektronických médií na sociální chování*. Praha: Karolinum.

Mrklas, Ladislav 2005. „ODS a britští konzervativci 2005. Povolební pohled z české kotliny.“ Pp. 1-5 in Mrklas, L., Buchta, M., *Parlamentní volby ve Velké Británii 2005*. Praha: Cevro.

Numerato, Dino 2005. *Odkouzlená média. Disertační práce*. Brno: katedra sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

Síbrt, Marek 2006. „InnoVatio: Média přispěla k bipolarizaci.“ 9. 6. 2006. *Aktuálně.cz*. Online na <http://aktualne.centrum.cz/clanek.phtml?id=173534> (staženo 15. 9. 2006)

Srpová, Hana 2005. „Manipulace a persvaze – janusovské dilema.“ Pp. 200-208 in *Metody a prostředky přesvědčování v masových médiích. Sborník textů z mezinárodní vědecké konference*. Ostrava: FF Ostravské univerzity v Ostravě.

Šaradín, Pavel (ed.) 2002. *Volby 2002*. Olomouc: Periplus.

Wiszniewski, Robert 2006. „Úvod do teorie politického marketingu.“ Pp. 9-26 in Jabłoński, A. a kol., *Politický marketing. Úvod do teorie a praxe*. Brno: Barrister & Principal.

Obecný obraz vědy v české společnosti

Jiří Vinopal

Úvod

Problematika vědy a vědeckého bádání je v současné době a v současné společnosti tématem bezesporu aktuálním. Věda je dnes integrální součástí běžného provozu společnosti a jako taková představuje dímezi, která se prolíná každodenním životem všech lidí. Uvědomíme-li si, na kolika věcech běžného používání, od počítačů a mobilních telefonů přes automobily a mikrovlnné trouby až po oblečení a potraviny, se podílel vědecký výzkum a vývoj, nelze se téměř zbavit dojmu, že věda skutečně dávno není zápravou podivínů v bílých pláštích, nýbrž že je záležitostí doslova všeobecnou. Aktualnost tohoto tématu je patrná i v souvislosti s neustávajícími debatami týkajícími se vzdělanostní společnosti. Je zřejmé, že jedním z nejdůležitějších předpokladů prosperity společnosti je rozvoj vzdělání jejích občanů a obecně jejího vědění. Věda a výzkum jsou v tomto ohledu spolu s oblastí školství základními stavebními kameny, na kterých může být vzdělanostní společnost budována. Kromě dalších i z těchto důvodů přistoupilo Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu Akademie věd ČR k realizaci výzkumu na téma obraz vědy v českém veřejném mínění. Průzkum proběhl v rámci kontinuálního projektu výzkumu veřejného mínění CVVM Naše společnost v únoru roku 2006 a zúčastnilo se jej přes 1 000 respondentů reprezentujících populaci obyvatel ČR od 15 let.

K tématu vědy může být přistupováno z mnoha různých úhlů. Z hlediska filozofie vědy lze zkoumat například celkovou roli vědy ve světě a společnosti [Husserl 1996, Fajkus 2005], v postmoderní perspektivě pak zejména v rovině myšlení, nazírání na svět a nastolování určitých interpretací světa [Capra 2002]. Vedle toho metodologie vědy se zabývá především vnitřními aspekty vědeckého bádání, když hodnotí metodologickou výstavu jak jednotlivých vědních disciplín, tak vědy jako celku. Na vyšší úrovni je pak s filozofií vědy v úzkém kontaktu, když se společně zaobírají pravidly vědeckého myšlení, procesu získávání poznatků, usuzování, tvorby teorií a především jejich ověřování (Videňský kruh, [Popper 1997, Kuhn 1997, Feyerabend 2001]). Společným jmenovatelem je pak na této úrovni jazyk, kterým věda hovoří, kterým sděluje poznatky svému okolí a který tak vstupuje do veřejného prostoru jako nástroj interpretace světa.

Další relevantní hledisko může být nepochybně ekonomické, které vědu vnímá jako tržní sféru svého druhu. Jako taková reaguje na struktury nabídky a poptávky vytvářených v dalších tržních oblastech společnosti, zatímco jiné sama vytváří. Věda a výzkum jsou tak z této perspektivy neodmyslitelně včleněny do tržních mechanismů současných společností a údaje o výdajích na vědu a výzkum, počtu pracovních míst v těchto oblastech, strukturální zacílení badatelského úsilí nebo ekonomická hodnota jejich výstupů pak poskytují cenné informace o povaze vědeckého bádání i o místě vědy v současných společnostech (viz např. příslušná kapitola OECD, www.oecd.org).

Opět z jiného úhlu pohledu o postavení vědy ve společnosti přemýšlí komplexní analýza vedená ze sociologických pozic. Zde je věda nahlížena jako instituce, která v dané společnosti plní určité funkce, od níž je očekáváno plnění určitých rolí a která je v propojení s dalšími společenskými institucemi. Sociologie jako srovnávací věda by pak nepochybně analyzovala pozice vědy synchronně v odlišných kulturách i diachronně v různých časových okamžicích. Ve druhém jmenovaném momentu se pak nepochybně bude potkávat s analýzami historickými, které by studovaly především vývoj vědy, a to ať už jako společenské instituce, ekonomického prostoru nebo jako myšlenkového pojetí světa.

Jejich společenská reflexe je nepochybně důležitým atributem sociálních institucí přinejmenším od doby „vzniku“ moderního veřejného mínění [Habermas 2000]. Veřejné mínění je v současné době, a přinejmenším v okruhu euroatlantické civilizace, nezanedbatelným hráčem na poli mnoha společenských procesů, vědu a výzkum nevyjímaje. Veřejné mínění je významným příjemcem sdělení, která vědecké prostředí produkuje, je prostorem evaluace reálných vědeckých výstupů i vytváření očekávání a tlaků směrem zpět do vědecké sféry.

Pro místo vědy ve společnosti je proto jedním z důležitých aspektů obraz, jaký si o ní utvářejí její příslušníci. Představy, jaké má společnost o vědě, se přitom historicky vyvíjí a v dlouhodobém měřítku lze nepochybně říci, že dosti dramaticky. Počínaje vznešeným pokládáním základů teoretického i empirického vědeckého poznání v antice, přes středověkou nedůvěru a odpor k jiné než teologické interpretaci světa, znovuoobjevení vědeckého přístupu ke světu v novověku a téměř nekritickou adoraci v posledních stoletích druhého milénia až po jeho současnou totální integraci do běžného provozu společnosti. V každém z těchto období bylo společenské postavení vědy značně odlišné a v souvislosti s tím se různilo také její vnímání. A to nezapomínejme, že se pohybujeme pouze v kontextu euroatlantické civilizace a že celý vývoj vědy, jakož i nazírání na ni, může být zcela odlišné v jiných kulturních podmínkách.

Cílem zmíněného výzkumu je předvést, jaký obraz o vědě chová současná česká společnost, jak na vědu nazírá, co pro ni vlastně věda a vědecké bádání znamená a jak je hodnotí.

1. Obecný obraz vědy

Nejjednodušším způsobem analýzy obrazu vědy ve společnosti prostředky kvantitativního sociologického výzkumu je položení otevřené otázky na to, co si lidé pod pojmem věda představují.¹ Oproti původním očekáváním však tato vyjádření zůstávala ve velmi obecné rovině a většinou nesestupovala na úroveň jednotlivých disciplín nebo druhů vědeckého bádání. Očekávání, že lidé budou mít představu vědy zásadnějším způsobem spojenou s konkrétní vědeckou disciplínou nebo jejich úzkým souborem (příčemž byl vysloven předpoklad

o identifikaci představy vědy s přírodovědeckými disciplínami), se na globální úrovni nepotvrdil. Základní představy o vědě a vědeckém bádání jsou skutečně velmi obecné a jsou-li asociovány s jednotlivými (přírodovědnými) obory, pak spíše v latentní rovině, nikoli primárním ztotožněním.

Věda je vnímána především v rovině procesu jako „bádání“, „zkoumání“ a v rovině výsledků tohoto procesu jako „objevy“, „nové poznatky“, „souvislosti“ atp. Dalším definičním znakem obrazu vědy je aspekt aplikace, tedy představa využitelnosti výsledků jejího bádání pro „ulehčení života“, řešení problémů“ atp. Posledním významnějším obecným rysem představ je pak jisté filozofické či ideologické pozadí vědy jako společenské instituce, která má přinášet „pokrok“, „vývoj“, „posun“ atp. (viz tabulku 1.1)

V tomto momentu lze tedy shrnout, že mezi nejdůležitějšími atributy vnímání vědy ve veřejném mínění lze najít většinu dimenzí, připisovaných jí filosofií vědy, tj. aspekt ideologie, procesu, výstupů i aplikace. Schéma takového obrazu pak může být pomocí diagramu znázorněno jako jednoduchý proces vědeckého zkoumání v kontextu určité ideologie vědy³ (schéma 1.)

Ačkoli se předpoklady o úzké konjunkci obrazu vědy a přírodovědných disciplín na globální úrovni nepotvrdily, lze tuto skutečnost vysledovat z dalších výsledků. Kromě uvedených dále v tomto textu například ze skutečnosti, že přírodovědné obory jsou lidmi zdaleka nejčastěji uváděny v případě, kdy odpovídají na otázku, o jaké vědecké obory se zajímají [Šamanová 2006].

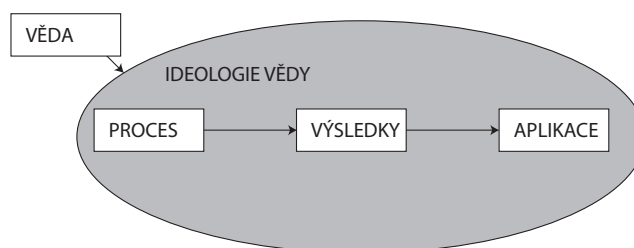
2. Pohled na pravidla vědeckého bádání

Trochu jiný pohled na společenské vnímání vědy přináší analýza uzavřených otázek, které testují některé klasické koncepty a nároky, které mohou být kladeny na vědecké poznání. Zde se ukazuje, že klasická kritéria jsou společností stále vnímána a v jistém smyslu také vyžadována. Veřejnost tak v naprosté většině očekává, že vědecké poznání bude objektivní, nezátížené žádnými osobními ani společenskými vlivy, své poznatky bude získávat praktickým zkoumáním, bude objevovat zákony fungování světa a povede tak k pokroku lidstva. Ačkoli z hlediska filosofie vědy nebo teorie poznání jsou samozřejmě některá kritéria dosti sporná, zejména ona odpuťovanost od osobních a společenských vlivů (srovnej např.

Tabulka 1.1 Obraz vědy v otevřené otázce (v %, N = 1 078)

Typ odpovědi	Podíl ²
Proces („výzkum“, „bádání“, „zkoumání“ atp.)	47,6
Výsledky („objevy“, nové poznatky“, „souvislosti“ atp.)	47,4
Aplikace („zlepšení, ulehčení života“, řešení problémů“ atp.)	22,9
Ideologie vědy („pokrok“, „vývoj“, „posun“ atp.)	18,8
Medicína	11,3
Zásobárna znalostí, informací, vzdělání	4,1

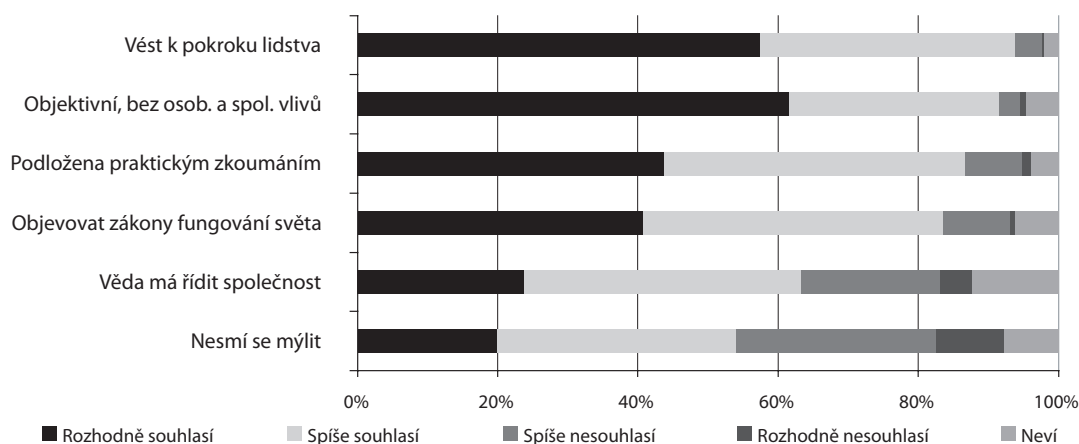
Zdroj: výzkum Naše společnost, CVVM SOU AV ČR

teorii vědění K. Mannheima [Mannheim 1991], nebo koncepci vědeckých revolucí T. Kuhna [Kuhn 1997]), není jejich společenské zdůrazňování nepochopitelné. Veřejnost vědu takovou mít chce, ať už proto, že se věda sama takto snaží prezentovat, nebo proto, že je to lidem prospěšné.

Jejich souhlas již ovšem není tak silný v případě nároku na vědecké řízení společnosti, ačkoli i v tomto případě dost přesahuje hranici poloviny dotázaných. Ačkoli se tedy lidé prakticky shodují v přisvědčení kritériím kladených na vědecké bádání, podpora instalování vědy do pozice instituce určující vývoj společnosti tak silnou podporu nemá. Nejmenší podporu mezi nabízenými výroky pak má kritérium neomylnosti. Rozhodné přesvědčení o tom, že se věda nesmí mýlit, sdílí jen pětina obyvatel, což možná nasvědčuje schopnosti realistického vnímání složitosti procesu vědeckého bádání. (viz graf 2.1)

Graf 2.1: Kritéria vědeckého poznání. Souhlas/nesouhlas výroky (N = 1078, procentuální údaj viz v tabulce P.2.1)

Možná poněkud překvapivě se názory jen výjimečně a jen velice málo liší s ohledem na vzdělání respondentů. Obecně lze sice říci, že lidé s vysokoškolským vzděláním mají o něco realističtější očekávání a nejsou v nárocích na vědecké poznání tak přísní, ovšem rozdíly nejsou nijak zásadní a dosahují úrovně jednotek procentních bodů na hranici statistické významnosti. Konkrétně řečeno, vysokoškolsky vzdělaní častěji nesouhlasí s tím, že vědecké poznání musí vést k pokroku lidstva, jsou benevolentnější k omylům a častěji si uvědomují, že vědeckého poznání nemusí být dosahováno pouze praktickými prostředky. Na druhé straně ovšem lidé s nejvyšším vzděláním také důrazněji požadují objektivitu vědy.

V souvislosti s kritérii vědeckého bádání konečně stojí za zmínku ještě požadavek podložení vědeckých poznatků praktickým zkoumáním. I tento moment naznačuje přetrvávající rys obrazu vědy, který se vztahuje spíše k přírodovědným oborům. Ačkoli kupříkladu i většina sociálních věd je v současné době pevně postavena na empirických základech a praktickém zkoumání svého objektu zájmu, přece jen je tento rys vlastní především oborům zabývajícím se přírodou. Na druhé straně se však i zde ukazuje, že v žebříčku kritérií není tento aspekt tím nejdůležitějším, což je v relevanci s obrazem vědy, vyplývajícím z výroků v otevřené otázce.

3. Požadavky na zaměření vědy

Doplňující črtu k obrazu vědy u české veřejnosti poskytují analýza postojů k dichotomii

- 1) věda jako rozšiřování poznatků o světě
- 2) věda jako producent prakticky využitelných výsledků.

Tyto linie měly za cíl (v podobě srozumitelné responden- tům výzkumu) reprezentovat dvě principiální linie vědeckého bádání – základní a aplikovaný výzkum. Je nepochybné, že veřejnost se setkává s výsledky obou oblastí, aniž by si možná příliš jasně uvědomovala jejich odlišnost a současnou provázanost. Výsledky takto zaměřeného dotazu na první pohled nejsou zcela jednoznačné, neboť většina dotázaných se přiklonila ke střední variantě, kde jsou obě modalities propojeny (viz tabulku 3.1).⁵

I přes ne úplně ideální distribuci odpovědí se však hluboká interpretační využitelnost této otázky prokáže v případě vnesení další roviny. Velice zajímavým způsobem totiž v této souvislosti probíhá vztah faktu očekávání od vědy a vzdělání respondentů: čím nižší je vzdělání, tím spíše člověk od vědy očekává praktickou využitelnost jejich výsledků, ovšem neplatí proces opačný, tedy že by vzdělanější lidé po vědě častěji vyžadovali soustředění především na rozšiřování poznatků o světě; pouze jí ve větší míře předepisují zájem o obě oblasti

Tabulka 3.1: Názor na zaměření vědy (v %, N = 1 078)

Spíše má rozšiřovat poznání o světě.	11,9
Stejnou měrou má rozšiřovat poznání o světě i produkovat výsledky využitelné v běžném životě.	57,0
Spíše má produkovat výsledky využitelné v běžném životě.	27,6
Neví	3,5
CELKEM	100,0

současně. Imperativ praktické využitelnosti vědeckého bádání je tak co se týče vzdělanostních skupin obyvatelstva prakticky univerzální. Lidé s vyšším vzděláním si navíc sice o něco častěji uvědomují současnou důležitost roviny základního výzkumu, na požadavek praktické využitelnosti ovšem nerezignují.

4. Cíle vědy

Představa vědy, která má směřovat zejména do sféry aplikovaného výzkumu, je podpořena také některými konkrétnějšími nároky. Za nejdůležitější vědy mezi několika nabízenými⁶ totiž veřejnost považuje zvyšování kvality života lidí a řešení praktických problémů lidstva/společnosti. Zcela mimo zájem respondentů stojí v porovnání s ostatními cíli kontroverzní položka o odstraňování nedostatků přírody a také idealistický požadavek kultivace lidské přirozenosti. Na druhou stranu se ovšem z hlediska požadavků společnosti jako parciální jeví také přímý důsledek pro ekonomický růst (viz tabulku 4.1.1).

Lze si také povšimnout, že cíle, vztahující se k aplikované rovině zkoumání, mají u veřejnosti silnou podporu a patří mezi ty vůbec nejdůležitější, které společnost před vědu klade. Na druhé straně cíle, které zasahují do „přirozeného řádu věcí“, jako je manipulace s lidskou přirozeností, povahou, nebo nedostatky přírody, mají podporu slabší a mezi priority vědeckého bádání podle veřejnosti ani nepatří.

5. Postavení jednotlivých oborů

Dalším tématem, které může být v souvislosti se společenským pojetím vědy sledováno, je postavení jednotlivých oborů bádání. Jednak se tímto způsobem můžeme dozvědět zajímavé informace o vědních disciplínách samotných a jejich vzájemném porovnání, jednak taková informace několika tahy přispěje k celkovému obrazu vědy ve veřejném mínění.

V dotazníku byl tento směr konkrétně zastoupen baterií položek – oborů bádání, u nichž měli dotázaní určit, do jaké míry jde či nejde o vědu.⁷ Úmyslně byly vybrány takové disciplíny, které pokrývají šíři „vědeckosti“ od plně etablovaných přírodovědných oborů, jako je matematika nebo fyzika, přes společenské vědy v podobě sociologie nebo psychologie až k oborům stojícím na okraji či za okrajem konvenčně definované vědy, jako například homeopatie nebo astrologie.

Z grafu 5.1 je dobře patrné seřazení oborů podle jejich vnímané vědeckosti. Za vědu je nejvíce považována medicí-

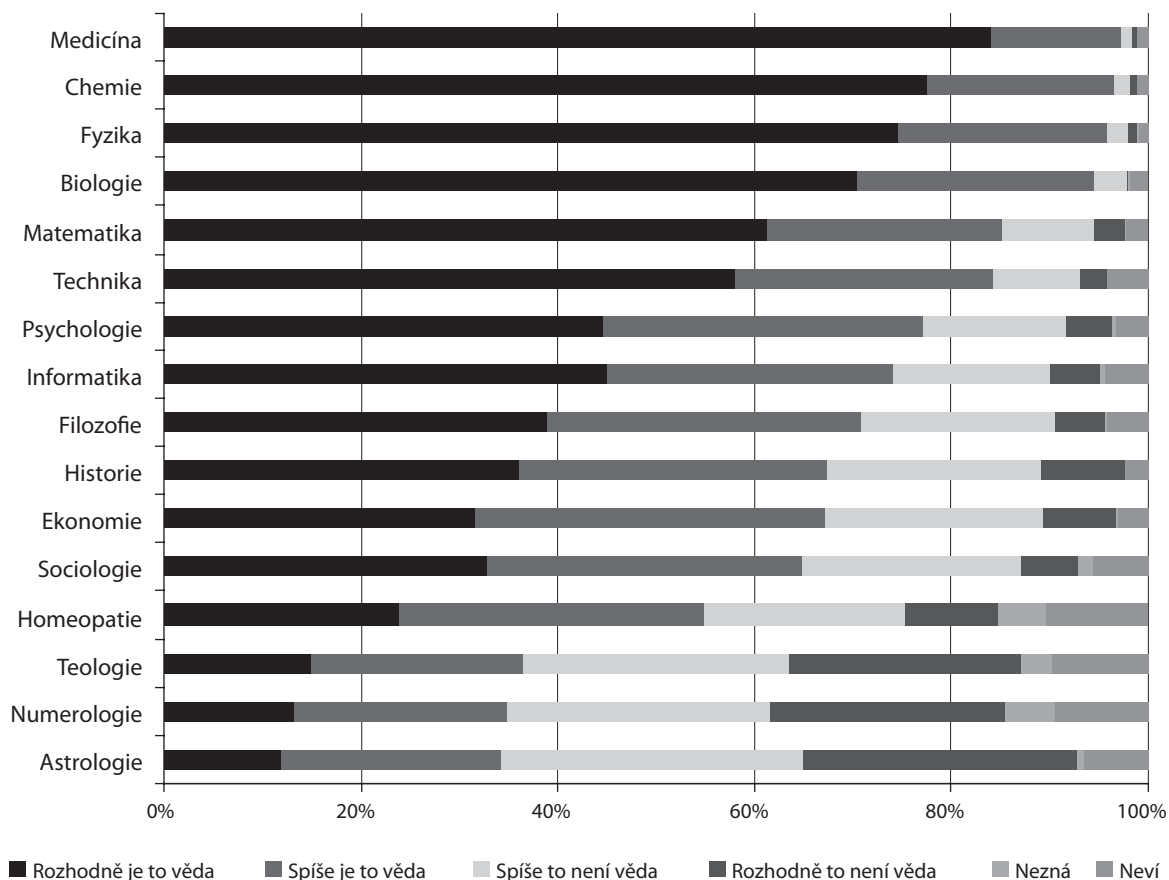
Tabulka 4.1.1: Cíle vědy – výběr nejdůležitějšího (v %, N = 1073)

Zvyšovat kvalitu života lidí.	37,2
Řešit praktické problémy lidstva/společnosti.	18,3
Přispívat k pokroku společnosti např. prostřednictvím inovací ve výrobě, vzdělávání, správě atp.	16,0
Přispívat k ochraně životního prostředí na Zemi.	15,7
Přispívat k ekonomickému růstu.	4,5
Kultivovat lidskou přirozenost, povahu.	2,9
Odstraňovat nedostatky přírody.“	1,0
Neví	4,5
CELKEM	100,0

Graf 5.1.1: Hodnocení, do jaké míry je či není obor bádání vědou (N = 1978, procentuální údaje viz v tabulce P.5.1.1)

Tabulka 5.1.1: Dimenze ovlivňující posuzování vědeckosti oborů (4-faktorové řešení)¹⁰ (N = 1978)

	Společnost	Příroda	Duchovno	Technika
Sociologie	0,81	0,13	0,14	0,23
Filozofie	0,80	0,18	0,08	0,11
Historie	0,78	0,14	0,04	0,17
Psychologie	0,76	0,19	0,12	0,14
Teologie	0,63	-0,07	0,43	0,02
Ekonomie	0,61	0,18	0,00	0,39
Chemie	0,07	0,82	0,02	0,23
Biologie	0,26	0,77	0,03	-0,01
Fyzika	0,17	0,76	0,01	0,22
Medicína	0,08	0,51	0,06	0,33
Astrologie	0,08	-0,01	0,81	0,02
Numerologie	0,20	-0,07	0,81	0,12
Homeopatie	0,06	0,18	0,73	0,07
Technika	0,07	0,26	0,14	0,75
Informatika	0,34	0,12	0,13	0,73
Matematika	0,34	0,28	-0,03	0,69

na, těsně následována chemií a fyzikou. Nikterak v rozporu s očekáváními pak veřejnost za obory, které mají nejméně co dočinění s vědeckým bádáním, považuje astrologii a numerologii. Příznačné je také postavení oborů z hlediska předmětu jejich zájmu, kdy přední místa zaujímají tradiční přírodovědné disciplíny, se zřetelným odstupem následovány disciplínami společenskovědními a humanitními a s tzv. pseudovědami na samém konci žebříčku (viz graf 5.1.1).

Z konkrétnějších výsledků stojí za zmínku postavení teologie, která v představách lidí spadá až na samou hranici vědeckosti (za vědu ji považuje 36 % dotázaných) a současně homeopatie, která teologii v tomto smyslu předstihla. Se svým podílem odpovědí radících ji mezi vědu se navíc zřetelně odlišuje od takových oborů, jako je astrologie nebo numerologie, což vypovídá o jejím poměrně slušném společenském uznání. Přes to všechno se však homeopatie stále ocitá na opačné straně žebříčku než její největší konkurent, klasická medicína. V případě homeopatie, ale více méně i dalších disciplín stojících na či za okrajem vědy, stojí navíc za povšimnutí také vyšší podíl lidí, kteří tyto obory neznají, nebo nedokáží posoudit jejich postavení z hlediska vědeckosti.

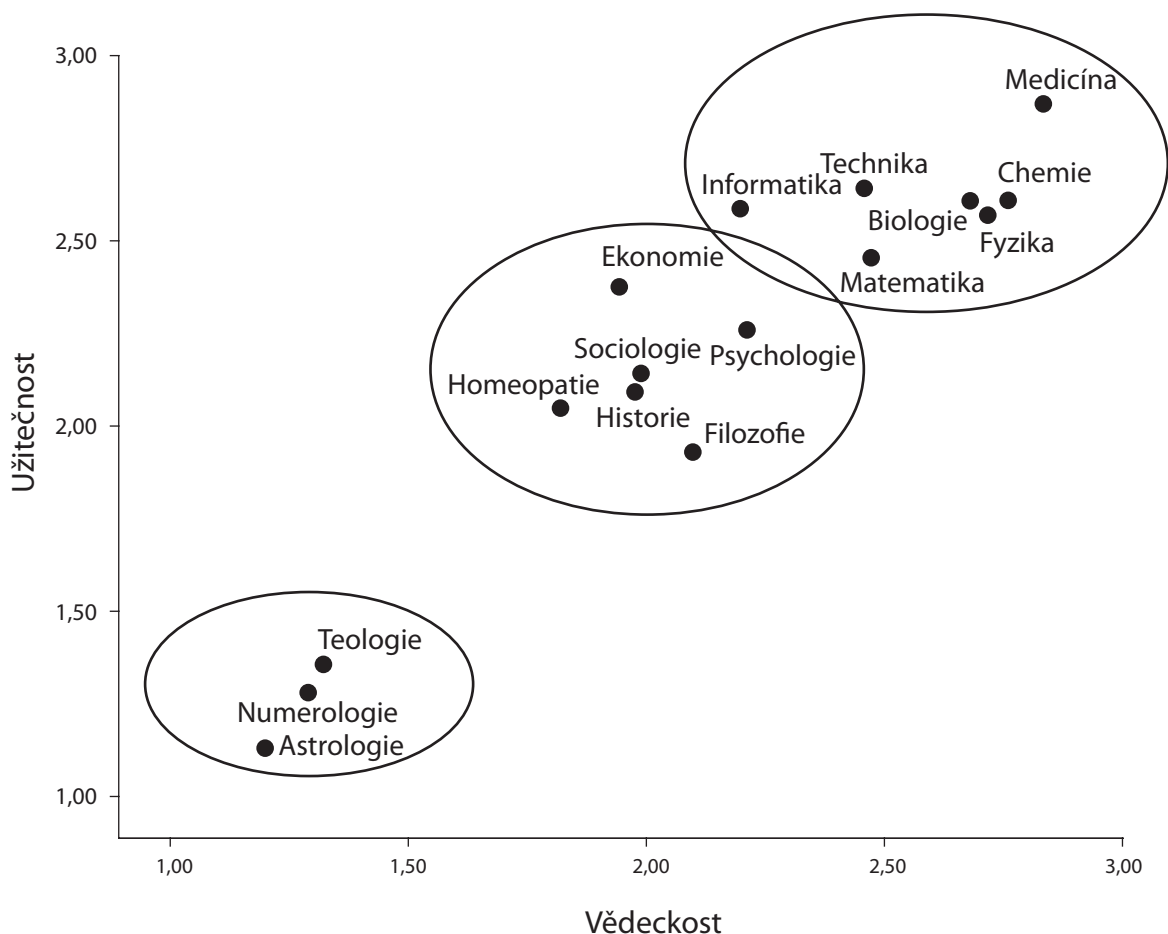
Postavení na žebříčku vědeckosti je v podstatě totožně reprodukováno i dalšími typy analýz, kupříkladu prostřednictvím hledání obecných latentních dimenzí, které ovlivňují odpovědi na jednotlivé položky v baterii. I zde dochází k podobnému seskupení oborů, v případě některých konkrétních disciplín

se nám však obraz zajímavým způsobem rozšiřuje a komplikuje.⁸

Rozložení faktorových zátěží jednotlivých položek v podstatě reprodukuje seskupení, které bylo možné odhalit již při sledování pořadí oborů z hlediska vědeckosti, jaká je jim veřejností přisuzována. Nyní nalezené dimenze ovšem lze identifikovat přesněji a také je lze orientačně pojmenovat; například podle předmětu, kterým se dané disciplíny zabývají. Vidíme tak nepříliš překvapivé seskupení věd zabývajících se společností nebo přírodou a oborů, které mají co dočinění s duchovní rovinou nebo s technikou a výpočty (viz tabulku 5.1).⁹

Kromě základních dimenzí, znázorněných položkami s tučně označenými faktorovými zátěžemi, lze v tabulce hodnot nalézt také přesahy, které signalizují, že pohled na jednotlivé disciplíny často není determinován jediným faktorem (a s ohledem na podíl vyčerpané variance lze s jistotou říci nikoli ani pouze nalezenými 4). Kupříkladu teologie je ve veřejném mínění vnímána nejen jako disciplína studující náboženské aspekty světa, nýbrž také (a zde dokonce ještě silněji) jako obor úzce spjatý se zkoumáním společnosti. Podobně ekonomie neskóruje pouze u faktoru reprezentujícím zkoumání společnosti, nýbrž je také vnímána jako technická disciplína, která se hluboce zabývá výpočty po vzoru matematiky nebo informatiky. Pro tyto dva obory naopak platí, že nejsou vnímány jako čistě technické disciplíny, nýbrž také jako obory zasahující do společenského dění. (V případě informatiky je to s největší pravděpodobností v důsledku velkého

Graf 5.3.1: Vztah vědeckosti a užitečnosti oborů, jak je vnímá veřejnost¹¹ (N = 1978)

vlivu informačních technologií na společnost, v případě matematiky hraje roli možná poněkud banálnější věc: všeobecná výuka matematiky ve školách. V důsledku významu, jaký je této vědě přisuzován v učebních osnovách, a jejímu klíčovému postavení na formuláři vysvědčení prakticky každého člověka se možná z jinak abstraktní vědy může ve veřejném mínění stát „sociální“ záležitost).

Zajímavé výsledky poskytuje také porovnání vědeckosti a užitečnosti oborů, jak je vnímá veřejnost (viz graf 5.3.1).

Disciplíny se velmi názorně seskupují podle předmětu svého zájmu do skupin oborů zabývajících se přírodou, společností a duchovnem. Jejich vzájemné pozice odpovídají úrovním vědeckosti i užitečnosti, jaké jim respondenti připsali v jednotlivých otázkách. Současně jsou patrná i individuální specifika některých oborů: homeopatie, jejíž společenský obraz se v rámci zvolených dimenzí blíží obrazu vědy (ačkoli prozatím spíše vědy společenské); teologie, která z hlediska své vědeckosti i užitečnosti patří do skupiny nejhůře hodnocených oborů a objevuje se tak ve společnosti numerologie a astrologie; ekonomie, která se blíží přírodovědným a technickým oborům z hlediska své užitečnosti; psychologie, která se jim přibližuje díky své vědeckosti. Pozoruhodná je také extrémní blízkost tří souvisejících disciplín: biologie, fyziky a chemie, přičemž je třeba si uvědomit, že blízkost není v této chvíli definována na základě nějakých objektivních kritérií, nýbrž že reprezentuje povědomí obyčejných lidí o jim často velmi vzdálených oborech vědeckého bádání.

6. Společenský obraz vědce a vědkyně

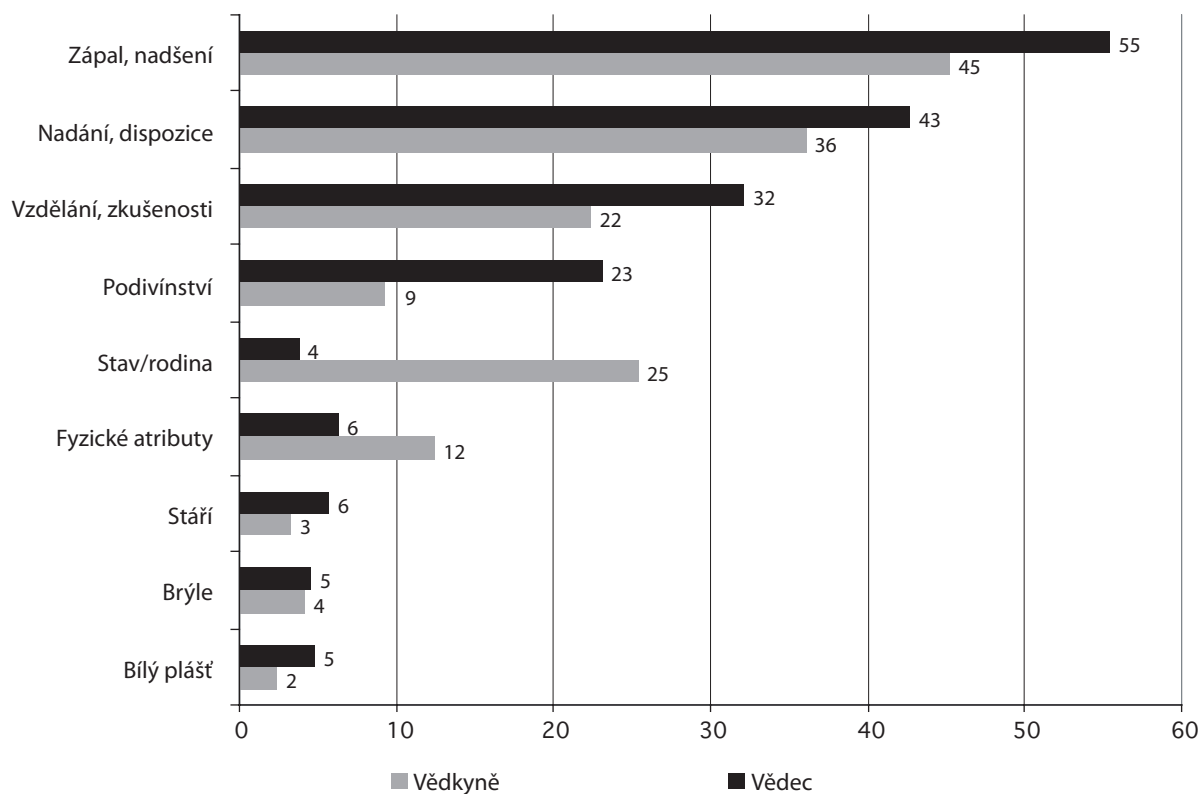
Společenský obraz vědy nepochybně obsahuje také představy o lidech, kteří se jí věnují. Do jaké míry platí stereotypní vnímání vědců jako nepraktických podivínů v bílých pláštích, ověřují otevřené otázky na atributy osoby vědce a vědkyně.¹²

Jak výsledky naznačují, uvedené stereotypy sice ve společnosti stále přežívají, pokud se však lidé nad věci zamýšlejí (věřme, že při zodpovídání otázek v rozhovoru trochu přemýšlejí...), dominují charakteristiky jiného druhu. Opět však v této souvislosti nemůžeme pomíjet fakt, že otázky byly součástí poměrně rozsáhlého bloku o vědě a myšlení respondentů tak mohlo být ovlivněno tímto referenčním rámcem. Je možné, že při nenadálém dotazu mimo kontext uvažování o vědě by struktura odpovědí doznala změn a že prvoplánové stereotypní asociace by nabyly na síle.

Hodnoceno v kontextu vědy samotné jsou obrazy vědců i vědkyň převážně příznivé. Graf 6.1 přináší shrnuté základní kategorie, které se ve vyjádřeních respondentů vyskytovaly. Skutečná variabilita originálních vyjádření však byla pochopitelně podstatně větší.

Skupinou charakteristik, které si s osobou člověka pracujícího ve vědě lidé spojují nejčastěji, je obecně řečeno zápal a nadšení pro jejich práci, pro věc, kterou se profesně zabývají. Vědec i vědkyně jsou tedy v očích veřejnosti v první řadě lidé, kteří jsou zapálení pro svou práci. Konkrétní vyjádření, která tento aspekt reprezentují, jsou taková, že „se něčemu věnuje“ „je pro něco zapálený/á“, „cílevědomý/á“, „pracovitý/á“, „nehledí na čas“ atp. U vědců mužů je tento aspekt sice o něco silnější než u vědkyň žen, nicméně pro obě pohlaví je

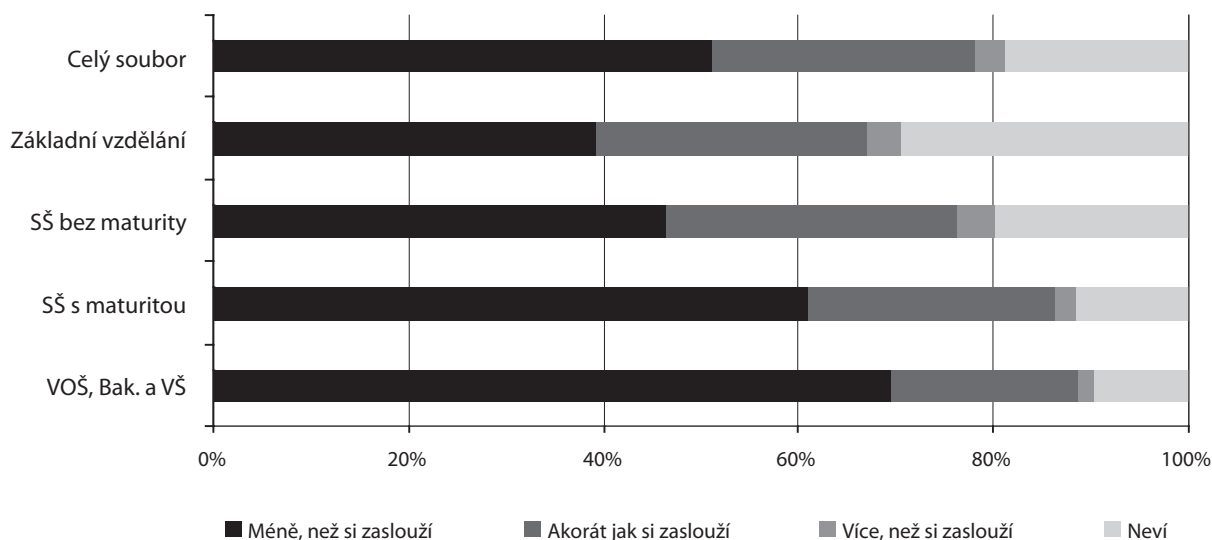
Graf 6.1: Atributy vědce a vědkyně v představách veřejnosti (N = 1978, v %).

Graf 6.4: Hodnocení společenského uznání vědců podle vzdělání (N = 1978, procentuální údaje viz v tabulce P.6.4)

zápal charakteristikou nejdůležitější (mezi třemi možnostmi odpovědi jej uvedlo 55 % respondentů pro vědce a 45 % respondentů pro vědkyně).

Druhou nejsilnější skupinou vlastností připisovaných osobám pracujícím ve vědě je ta, která obsahuje odkazy na vrozené nadání a dispozice, jako například „inteligence“, „moudrost“, „přemýšlivost“, „touha po poznání“, „genialita“, „představitost“ nebo „schopnost analyzovat“. Na třetím místě se pak u vědců objevuje vzdělání a zkušenosti („vzdělání“, „vysokoškolské vzdělání“, „bohaté zkušenosti“, odborník v oboru“ atp.), u žen je na místě čtvrtém.

Za dominantními charakteristikami, společným mužům i ženám ve vědě, lze najít další, které je již v očích veřejnosti odlišují. Základní rozdíly se přitom objevují na podkladu genderového vnímání rolí mužů a žen, když ženám jsou výrazně častěji připisovány atributy vztahující se k rodinným rolím („práce na úkor rodiny“, „svobodná“, „sama“ atp.) a ve větší míře jsou s nimi spojovány také charakteristiky fyzického vzhledu. Naopak mužům vědcům podstatně častěji přináležejí klasické stereotypy v podobě jejich podivínství, jako např. „výstřednost“, „bytí mimo realitu“, „uzavřenost“, „nepraktičnost“, „neupravenost“, „roztržitost“ atp.

V případě mužů i žen ve vědě se také objevují asociace s jejich věkem. Pokud je totiž už nějaká věková charakteristika těmto lidem připisována, je to prakticky výhradně věk vyšší. Klasické stereotypní atributy vědců v podobě brýlí a bílého pláště se mezi odpověďmi objevují také, jejich frekvence jsou však velmi nízké a v aktuálním výzkumu byly zcela upozaděny charakteristikami intelektovými.

Souhrnem lze říci, že obraz vědce a vědkyně má v očích veřejnosti společné základní rysy, odlišují jej spíše všeobecné genderové předsudky u žen a stereotyp badatele-podivína u mužů. Celkově jsou lidé pracující ve vědě vnímáni jako nadaní, vzdělaní a zkušení odborníci, kteří jsou zapálení pro svou práci. Mohou být vyššího věku a nosit brýle nebo bílý plášť, to nicméně není v kontextu uvažování o vědě tím podstatným. Jakousi daň za jistou výjimečnost pak vědci v očích veřejnosti

splácejí v podobě své podivínské, výstřednosti a nepraktičnosti, vědkyně zase nenaplňováním společensky očekávaných rodinných rolí.

Poměrně zajímavým způsobem se pohled na lidi pracující ve vědě liší podle toho, zda respondent někoho takového zná či nikoli.¹³ Vzhledem k tomu, že jde o analýzu vícečetných odpovědí otevřených otázek, nelze závěry považovat za definitivní, velice obtížně se posuzuje také jejich statistická významnost. Jisté smysluplné interpretace však vyslovit bezesporu lze. V první řadě je patrné, že se příliš neliší obrazy, jaké mají o vědcích a vědkyních lidé, kteří neznají nikoho pracujícího ve vědě, a lidé, kteří znají pouze jediného takového člověka. Obraz respondentů, kteří znají více vědců nebo vědkyň, se od obou dalších skupin odlišuje viditelně více.

Lidé, kteří znají několik osob pracujících ve vědě, například nejvíce vnímají jejich zápal a nadšení pro danou věc, častěji jsou si také vědomi jejich vzdělání a zkušeností; méně častěji si s osobou vědce naopak spojují s atributy podivínství a fyzického vzhledu.

Ačkoli rozdíly nejsou již tak výrazné, lze podobné vzorce hledat i v případě vnímání vědkyň-žen. I zde si lidé, kteří znají několik osob pracujících ve vědě, častěji než ostatní uvědomují jejich vzdělání a zkušenosti a méně často zmiňují dimenzi rodinných rolí a fyzického vzhledu.

Lze proto usuzovat, že seznámení s jediným člověkem pracujícím ve vědě ještě nemusí znamenat změnu pohledu, jaký člověk na vědce obecně má. Teprve znalost širšího okruhu takových lidí mění pohled na celou skupinu a vede k příznivějším, klasickými stereotypy méně ovlivněným hodnocením.

Obraz, jaký vědci ve společnosti vytvářejí, nepochybně souvisí s hodnocením toho, jaké je jejich společenské uznání.¹⁴ Lze shrnout, že veřejnost je v tomto ohledu k vědcům poměrně velkorysá a hodnotí vztah současné společnosti k nim jako ne zcela odpovídající. Polovina respondentů se domnívá, že jsou vědci v současné době společensky uznávani méně, než si zaslouží, čtvrtina pak, že jsou oceňováni tak akorát, jak si zaslouží. Zajímavým faktem je, že téměř čtvrtina lidí se v této

otázce nedokáže rozhodnout a volí odpověď neví. Lze proto usuzovat, že respondenti těmito postoji deklarují jistý dluh současné společnosti vůči lidem, zaměstnaným ve vědě.

Takovéto hodnocení zdánlivě nekoresponduje s výsledky jiných relevantních výzkumů, neboť povolání vědce je veřejností současně hodnoceno jako jedno z nejprestižnějších vůbec [Červenka 2005]. Světlo do této záležitosti však vnese pohled na další profese, které se v žebříčku prestiže umísťují na předních příčkách: jsou to lékaři a učitelé, jejichž oceňování v současné době taktéž není zcela odpovídající, a dokonce se o tom v jejich případě v opakujících se intervalech vedou veřejné debaty. Je více než pravděpodobné, že onen společenský dluh, který dotázaní deklarovali v odpovědích na otázku po společenském uznání vědců, se týká především jejich finančního ocenění. Veřejnost si tak dostí pravděpodobně uvědomuje jakousi diskrepanci mezi vysokou prestiží daných profesí a jejich nízkým společenským uznáním, které je reprezentováno neodpovídajícím finančním ohodnocením. Hodnocení společenského uznání má přitom přímou návaznost na vzdělání posuzovatelů: čím vyšší vzdělání, tím více je člověk přesvědčen o nedostatečném uznání lidí pracujících ve vědě.¹⁵ (viz graf 6.4)

Podobně jako v případě kritérií vědeckého bádání se i v tomto okamžiku projevuje vliv zájmu o vědecké výsledky, který není závislý na vzdělání (jež je samo je důležitým determinantem zájmu o vědu jako takovou). Pokud je vztah zájmu o vědu a hodnocení uznání vědců kontrolován faktorem vzdělání, stále empiricky sledujeme poměrně vysokou korelaci¹⁶, což značí, že samotný zájem o výsledky vědeckého bádání mění pohled na stav společenského uznání vědců. Čím více se člověk o vědu zajímá, tím spíše se mu uznání jejich pracovníků zdá být nedostatečné.

Je ovšem třeba také doplnit, že ani v případě vzdělání ani v případě zájmu o výsledky bádání neplatí opak. Lidé, kteří se méně zajímají o vědu, nejsou nějak výrazně častěji přesvědčeni o tom, že by byli vědci uznáváni odpovídajícím způsobem, nebo snad až příliš. Se snižujícím se vzděláním a zájmem v podstatě pouze narůstá podíl lidí, kteří se k otázce jejich společenského uznání nedokáží nebo nechtějí vyslovit.

Závěr

Závěrem pravděpodobně nelze než říci, že obraz vědy a vědeckého bádání v očích české veřejnosti nenabývá příliš překvapivých rysů. V první řadě se prokázalo, že veřejnost si pod označením věda stále představuje především model bádání přírodovědných oborů, sociální a humanitní disciplíny do obecného pojetí vědy tak dobře nezapadají. Ačkoli tato asociace není možná tak silná, jak bylo možné očekávat, a v prvním plánu může být překryta obecnějšími představami o složkách vědeckého bádání, jako je jeho průběh, výsledky a aplikace, přesto evidentně existuje a projevuje se v mnoha aspektech výsledného obrazu provedených analýz (mají-li lidé uvést, o které oblasti vědeckého bádání se zajímají, dominují přírodovědné obory; tytéž se umísťují na předních pozicích, jsou-li hodnoceny z hlediska své vědeckosti nebo užitečnosti).

Takové pojetí není nikterak nepochopitelné ani příliš překvapující, přičemž jeho příčin je velké množství. Historie společenskovedních oborů často není zdaleka tak dlouhá jako historie disciplín přírodovědných a jejich etablování v nejrůz-

nějších společenských strukturách (např. učebních osnovách) nemohla dojít tak daleko, aby obory jako sociologie, ekonomie nebo psychologie byly v představách veřejnosti postaveny na roveň matematice, fyzice nebo chemii. Výsledky bádání společenských věd navíc obvykle nemají pro lidstvo tak zásadní význam jako například objevení elektřiny, nezpůsobují tak zásadní změny v chápání vývoje živé přírody jako evoluční teorie a nejsou pravděpodobně ani tak tajuplné jako teorie velkého třesku. Neméně důležitou příčinou však nepochybně je také mentální nastavení, akcentující novověký model matematizovaného přírodovědného bádání [Husserl 1996; Petříček 1997] jakožto kritéria vědeckosti oboru, které vědu neustále doprovází jako historicky podmíněný stereotyp. Laboratoř, experiment, měření, výpočty nebo objektivita jsou stále podstatnými aspekty obrazu vědeckého bádání. Důležitosti tohoto aspektu nasvědčuje mimo jiné také vnímání oborů s dějinami sahajícími až k samotným počátkům vědy, jako je filosofie, nebo oborů plně etablovaných ve společenských strukturách, jako je historie.¹⁷ Neméně významnou příčinou v současnosti převládajících přírodovědných kontur celkového obrazu vědy (ne-li příčinou nejdůležitější), ovšem bezesporu je také praktická využitelnost výsledků bádání v jednotlivých disciplínách.

Apel na její praktickou využitelnost je totiž dalším významným atributem obrazu vědy v mínění současné české společnosti. Klasické rysy filozofie vědy, stavějící ji do role studnice stále rozšiřující naše vědění o světě nebo do role motoru hnacího pokrok lidstva, sice jakožto žádoucí cíle a zaměření vědeckého úsilí v myslech lidí přezívají, v současné době jsou však upozaděny praktickými požadavky na produkci výsledků využitelných v běžném životě a tím na zvyšování kvality života. Je zřejmé, že věda není v současné době vnímána jako oblast mimo společenské dění, které jen nezaujatě pozoruje a analyzuje svět, ani jako privilegovaná oblast se speciálním posláním vést lidstvo na a za hranice jeho možností. Věda je chápána jako integrální součást současné společnosti, jako složka, která může (a má být) prospěšná každodennímu životu a jako taková má být do něj také svými institucemi plně začleněna.

Ne vždy se však současné vědě daří dostatečně plnit cíle, které před ní veřejnost klade, a to se týká i požadavku praktické využitelnosti. V mnoha případech to může být způsobeno ambivalencí a nejednoznačností definic cílů na straně samotné společnosti, jako je tomu pravděpodobně v případě požadavku ochrany životního prostředí. Částečně však může být na vině sama věda, která nedokáže účinně veřejně komunikovat samu sebe. Lidé jsou přesvědčeni, že pokud by byly vědecké informace předávány odpovídajícími kanály a ve srozumitelné formě, bylo by jejich chápání laickou veřejností mnohem snazší, než tomu v současnosti je. Možná právě tento krok by vedl k lepšímu fungování zpětnovazebních reakcí, kdy na jedné straně veřejnost cítí, že věda ví, co se od ní očekává, a na druhé straně věda vnímá, jaké požadavky jsou na ni kladeny, a následně, že jejím výsledkům se dostává společenského využití a uznání. Jak podstatné je nastolení těchto vazeb v oblasti sociálních a humanitních disciplín, vyplývá už ze samotného faktu jejich upozadování přírodovědnými obory. Je velmi pravděpodobné, že nízký zájem o ně a nepříliš vysoká důvěra v jejich vědeckost a užitečnost je do značné míry způsobena právě nedostatečnou komunikací jejich východisek, programů a výsledků směrem k veřejnosti.

poznámky

- ¹ OR.142 „Co je podle Vás věda? Popište prosím vlastními slovy, co pro Vás znamená věda jako taková?“
- ² Uvádí podíl osob z celého souboru, které uvedly daný typ odpovědi mezi 3 možnými.
- ³ Pro účely této stati rozumějme filosofií vědy metateoretickou rovinu uvažování o vědě, jak je provozována v rámci stejnojmenné disciplíny nebo v rámci metodologie vědy, tedy jakožto prostředek, kterým věda reflektuje samu sebe (viz např. [Fajkus 2005]). Pod pojmem ideologie vědy pak rozumějme takové meta-aspekty vědy, jaké jí připisuje (laická) veřejnost. Oba pohledy se pochopitelně mohou v mnoha znacích shodovat, odlišují se v prvé řadě tím, kdo je nositelem dané perspektivy: v případě filosofie vědy je jím samo vědecké prostředí, v případě ideologie vědy je to společnost (extrémně zajímavé, avšak značně komplexní, úvahy o tom, že je to zčásti pochopitelně sama věda, která vytváří svou vlastní ideologii, kterou předkládá veřejnosti, není zcela relevantní rozvíjet v souvislostech této stati...)
- ⁴ Pro jistotu upřesnění: nejde o statistický model reprezentující strukturu empiricky nalezenou v datech (to s ohledem na dimenzi měření ani nelze), nýbrž o schéma mentální reprezentace pojmu věda v myslech lidí, jak se prezentuje v agregované rovině veřejného mínění.
- ⁵ OR.151 „Má podle Vás věda spíše rozšiřovat poznání o světě bez ohledu na to, zda je prakticky využitelné, nebo se soustředit hlavně na to, aby byly její výsledky využitelné v běžném životě? Spíše má rozšiřovat poznání o světě, stejnou měrou má rozšiřovat poznání o světě i produkovat výsledky využitelné v běžném životě, spíše má produkovat výsledky využitelné v běžném životě?“
- ⁶ OR.154 „A pokud byste měl vybrat cíl nejdůležitější, co by to bylo?“
- ⁷ OR.150 „Do jaké míry jsou podle Vás následující oblasti poznání vědou?“ „Rozhodně je to věda, spíše to je věda, spíše to není věda, rozhodně to není věda.“
- ⁸ Smysl mají i v tomto případě přinejmenším dvě varianty řešení faktorové analýzy: se třemi a se čtyřmi faktory. V textu uvádíme variantu se čtyřmi latentními dimenzemi, neboť poskytuje detailnější pohled na zkoumanou látku.
- ⁹ V případě varianty 3-faktorového řešení se položky reprezentující dimenze přírody a techniky spojí do jediného, nejsilnějšího faktoru. Tabulku faktorových zátěží takového řešení viz v tabulce P.5.2 v příloze.
- ¹⁰ Metoda hlavních komponent, eigenvalue = 0,9, rotace varimax, 64,3 % vysvětlené variance.
- ¹¹ Osy grafu tvoří průměrné hodnoty vědeckosti a užitečnosti pro každou položku. Průměrné hodnoty byly oproti původním směrům škal v dotazníku matematicky převráceny za účelem snazší srozumitelnosti grafu: čím vyšší je hodnota na ose x, tím více je daný obor považován za vědu. Čím vyšší je hodnota na ose y, tím více je podle mínění veřejnosti daný obor užitečný pro lidstvo.
- ¹² OR.144 „Jak si Vy sám představujete muže a ženy, kteří se věnují vědě? Pokuste se prosím vědce i vědkyni výstižně charakterizovat. Nejprve mi řekněte, jak byste třemi charakteristikami co nejvýstižněji popsal osobu vědce-muže? OR.145 „A nyní mi prosím řekněte, jak byste třemi charakteristikami co nejvýstižněji popsal osobu vědkyně-ženy?“
- ¹³ OR.146 „Znáte osobně někoho, koho byste označil za vědce/vědkyni, tedy člověka, který se zabývá vědou?“ „Ano, jednoho; ano, několik; ne, nikoho.“
- ¹⁴ OR.143 „Jak myslíte, že jsou lidé, kteří se věnují vědě, v současné době ve společnosti uznáváni?“ „Jsou uznáváni méně, než si zaslouží; jsou uznáváni tak akorát, jak si zaslouží; jsou uznáváni až příliš, více, než si zaslouží?“
- ¹⁵ Chi-kvadrát test významný na hladině 0,01, Spearmanův korelační koef. = -0,22 (na hladině 0,01)
- ¹⁶ Parciální korelace zájmu o výsledky vědeckého bádání a hodnocení uznání za současné kontroly faktoru vzdělání: $r = 0,27$ (na hladině 0,01)
- ¹⁷ V souvislosti s Husserlovým pojetím krize vědy je pak na místě uvést poznámku k problematice objektivit (která se u něj primárně vztahuje k otázce celkového vnímání světa), která se jako drobné téma ve výzkumu objevila také. Ideál objektivního vědeckého poznání, nezátíženého žádnými osobními ani společenskými vlivy, je platný i v současné společnosti. Přitom je zřejmé, že ze samotné povahy předmětu jejich zkoumání mají jednotlivé obory dosti odlišné postavení (v principu jde o klasické rozlišení věd přírodních (nomotetických) a duchovních (kulturních, ideografických), ke kterému došlo již v tradici německého novoidelaismu u W. Diltheye a Bádenské novokantovské školy u W. Windelbanda, H. Rickerta). Společenské vědy tak obtížněji (pokud vůbec) mohou dosahovat objektivit svého poznání ve smyslu odosobněného, neutrálního poznání (ostatně, občas se podobná otázka objevuje i v souvislosti s obory přírodovědnými). Je celkem pravděpodobné, že veřejnost tuto „nižší objektivitu“ společenských a humanitních disciplín vnímá také, a v důsledku toho je nepovažuje za vědy tak dokonalé, jako je například matematika nebo fyzika.

literatura

- Capra, Frijtof 2002. *Bod obratu. Věda, společnost a nová kultura*. Praha: DharmaGaia, Maťa.
- Červenka, Jan 2001a. *Věda a výzkum z pohledu veřejného mínění*. Tisková zpráva, 19. 11. 2001. Praha: CVVM SOÚ AV ČR.
- Červenka, Jan 2005. „Prestiž povolání z pohledu veřejného mínění.“ *Naše společnost* 3 (1): 28–30,
- Fajkus, Břetislav 2005. *Filosofie a metodologie vědy. Vývoj, současnost a perspektivy*. Praha: Academia.
- Feyerabend, Paul K. 2001. *Rozprava proti metodě*. Praha: Aurora.
- Habermas, Jürgen 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Filosofía.
- Husserl, Edmund 1996. *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie: úvod do fenomenologické filozofie*. Praha: Academia.
- Kuhn, Thomas S. 1997. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: OIKOYMENH.
- Mannheim, Karl 1991. *Ideologie a utopie*. Bratislava: Archa.
- Petříček, Miroslav 1997. *Úvod do (současné) filosofie*. Praha: Herrmann & synové.
- Popper, Karl R. 1997. *Logika vědeckého bádání*. Praha: OIKOYMENH.
- Šamanová, Gabriela, Škodová, Markéta, Vinopal, Jiří 2006. *Obraz vědy v českém veřejném mínění*. Sociologické studie/Sociological studies 06:8. Praha: Sociologický ústav AV ČR
- www.oecd.org

Jiří Vinopal vede Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR. V roce 2001 dokončil magisterský program sociologie na katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, kde v současné době pokračuje postgraduálním studiem a současně tamtéž vyučuje metody a techniky sociologického výzkumu. Odborně se zaměřuje na oblast metodologie sociologických výzkumů, zejména na využívání kognitivních přístupů při konstrukci výzkumných nástrojů.
na adrese: jiri.vinopal@soc.cas.cz

SOÚ Sociologický ústav AV ČR 2006

Dosud vydané publikace:

- Alice Červinková, Kateřina Šaldová (eds.): *Science Studies Opens the Black Box. Spring School of Science Studies Proceedings*; 203 s., zdarma
- Dana Hamplová, Petra Šalamounová, Gabriela Šamanová (eds.): *Životní cyklus – sociologické a demografické perspektivy*; 307 s., 262,- Kč
- Hana Hašková, Alena Křížková, Marcela Linková (eds.): *Mnohohlasem - Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*; 331 s., 231,- Kč
- Alena Křížková, Hana Maříková, Zuzana Uhde (eds.): *Sexualizovaná realita pracovních vztahů. Analýza sexuálního obtěžování v České republice*; 156 s., 146,- Kč
- Daniel Kunštát (ed.): *České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti*; 226 s., 229,- Kč
- Milan Tuček a kol.: *České elity po patnácti letech transformace*; 107 s., 236,- Kč
- Barbora Tupá (ed.), Alice Červinková, Marcela Linková, Dana Řeháčková, Kateřina Šaldová: *A Room of One's Own: 10 Views*; 93 s., zdarma

V edici Sociologické studie/Sociological Studies dosud vyšlo:

(jedná se o ústavní edici, v níž jsou publikovány studie pracovníků Sociologického ústavu AV ČR. Studie přináší výsledky sociologických výzkumů, komparativní analýzy, kritické teoretické stati či sociologické analýzy aktuálních společenských témat. Abstrakta a shrnutí jednotlivých čísel edice Sociologické studie/Sociological Studies a texty starší než dva roky naleznete na internetu na <http://studie.soc.cas.cz>)

- SS 06:1 Zdeněk R. Nešpor, Jiří Večerník (eds.): *Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období vstupu České republiky do Evropské unie*; 278 s., 282,- Kč
- SS 06:2 Zdenka Vajdová, Daniel Čermák, Michal Illner: *Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990*; 108 s., 109,- Kč
- SS 06:3 Petra Rakušanová, Blanka Řeháčková: *Participace, demokracie a občanství v evropském kontextu*; 80 s., 140,- Kč

Distribuce:

Tiskové a ediční oddělení, Sociologický ústav AV ČR,
Jilská 1, Praha 1, 110 00, tel.: +420 222 221 761, fax: +420 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz
Uvedené ceny jsou bez DPH a bez poštovního a balného.
Další informace o publikacích vydaných v Sociologickém ústavu AV ČR: <http://www.soc.cas.cz/>

České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti

Publikace je souborem odborných statí, který si klade za cíl poskytnout komplexní přehled o výsledcích kontinuálních výzkumů veřejného mínění prováděných CVVM SOÚ AV ČR, a to na pozadí teoretického diskurzu pojmů jako veřejnost, veřejné mínění či média a s přihlédnutím k základním metodologickým otázkám.

Širší společenský a historický kontext tvoří ve spojení s analýzami dat z konkrétních šetření v českém prostředí unikátní příspěvek k aktuálním tématům i otázkám výzkumu veřejného mínění.

Kniha je určena především profesionálním uživatelům výstupů výzkumů, tj. zejména novinářům, sociologům a politologům. Důraz na vysvětlení terminologie a metod, stejně jako přehledné uspořádání textů však ocení též studenti a učitelé společenských věd.

CVVM
Sociologický ústav Akademie věd ČR, Praha 2006
Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz

obsah

[souvislosti]

_____ Proměny představ českých občanů o ideálním zaměstnání v letech 1997 až 2005	
Naděžda Čadová	3
_____ Jak lidé pohlížejí na rozdíly v příjmech?	
Jan Červenka	7
_____ Hodnota dítěte v individuálním životě a pro společnost1	
Gabriela Šamanová	10

[studie]

_____ Instituce zprostředkování zájmů: strany a zájmové skupiny	
Daniel Kunštát	14
_____ Role kampaně v politické komunikaci a její nazírání českou veřejností před parlamentními volbami v roce 2006	
Markéta Škodová	20
_____ Obecný obraz vědy v české společnosti	
Jiří Vinopal	28

Naše společnost. Vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky.

Šéfredaktorka: Markéta Škodová.

Redakční rada: Naděžda Čadová, Jan Červenka, Daniel Kunštát, Klára Procházková, Gabriela Šamanová, Markéta Škodová, Jiří Vinopal.

Redakce: Michaela Žižková.

Časopis vychází dvakrát ročně v nákladu 700 kusů a je distribuován zdarma. Korespondenci zasílejte na adresu:
CVVM, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 Praha 1, nebo na e-mail cvvm@soc.cas.cz.

Elektronickou verzi a další informace naleznete na <http://www.cvvm.cas.cz>.

ISSN 1214-438X.

soú

9 771214 438019

ISSN 1214-4380

02

